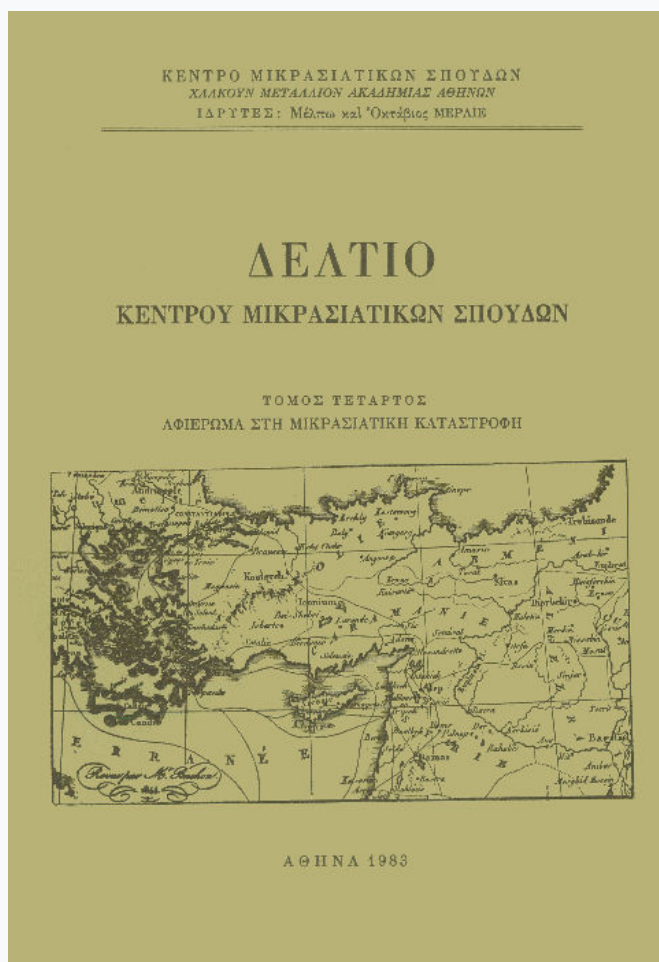

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 4 (1983)

Αφιέρωμα στη Μικρασιατική Καταστροφή

Η απόπειρα δημιουργίας τουρκορθόδοξης εκκλησίας στην Καππαδοκία, 1921-1923

Αλέξης Αλεξανδρής

doi: [10.12681/deltiokms.39](https://doi.org/10.12681/deltiokms.39)

Copyright © 2015, Αλέξης Αλεξανδρής

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Αλεξανδρής Α. (1983). Η απόπειρα δημιουργίας τουρκορθόδοξης εκκλησίας στην Καππαδοκία, 1921-1923. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 4, 159–210. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.39>

Η ΑΠΟΠΕΙΡΑ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ ΤΟΥΡΚΟΡΘΟΔΟΞΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑ, 1921-1923

Τούρκοι ιστορικοί συχνά αναφέρονται στις προσπάθειες του Παπᾶ Εὐθύμ για την ίδρυση αυτοκέφαλης Τουρκορθόδοξης Ἐκκλησίας στήν Ἀνατολή πού εἶχε σάν στόχο ὄχι μόνο τήν ἀπόσπαση τῶν ἑλληνορθόδοξων τῆς Τουρκίας ἀπό τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ τήν ἐπισκίαση τοῦ ἱδρύματος αὐτοῦ¹. Ὡστόσο, μόνο δύο διαδοχικὲς μελέτες τοῦ Γερμανοῦ τουρκολόγου Gotthard Jaschke ἐπιχειροῦν τήν ἐπιστημονικὴ ἀνασκόπηση τοῦ ἰδεολογικοῦ πλαισίου καὶ τῆς πολιτικο-εκκλησιαστικῆς δραστηριότητος τοῦ τουρκορθόδοξου κινήματος στὴ Μ. Ἀσία². Ἀλλὰ οὔτε καὶ αὐτὲς οἱ μελέτες ἐξετάζουν τήν ἀντίδραση τῶν ὀρθόδοξων Μικρασιατῶν στὶς βολιδοσκοπήσεις τῶν Τούρκων ἔθνικιστῶν κατὰ τὴν κρίσιμη περίοδο τοῦ ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου (1919-1922) σὲ σύγκριση μὲ τὴν ἀνταπόκριση τῶν Καππαδόκων στὶς ἐνέργειες μεταλαμπάδευσης τῶν ἑλληνικῶν ἔθνικῶν ἀξιῶν ἀπὸ τὰ δύο ἔθνικα κέντρα τοῦ ἐλληνισμοῦ — τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὴν Ἀθήνα. Καὶ ὅμως, ἡ στάση τῶν Καππαδόκων στὸν ἐντατικὸ ἑλληνοτουρκικὸ ἀνταγωνισμό γιὰ τὴν ἐπικράτηση τῶν ἀντίστοιχων ἔθνικιστικῶν ἀξιῶν ἔπαιξε ἀποφασιστικὸ ρόλο στὴ συμπερίληψη τοῦ γηγενῆ ὀρθόδοξου πληθυσμοῦ τῆς κεντρικῆς Μ. Ἀσίας στὴν ὑποχρεωτικὴ ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν τοῦ 1923, ὅπως καὶ στὴν τελικὴ παταγώδη ἀποτυχία τοῦ τουρκορθόδοξου κινήματος.

Σήμερα, μὲ τὴν ἐξαφάνιση τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου τῆς Ἀνατολῆς, ὅλες οἱ προϋποθέσεις γιὰ τὴν καθίδρυση μιᾶς Τουρκορθόδοξης Ἐκκλησίας ἔχουν ἐκ-

1. T. Ergene, *Istiklâl Harbinde Türk Ortodoksleri* (Οἱ Τουρκορθόδοξοι κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Πολέμου τῆς Ἀνεξαρτησίας), Istanbul 1951 (μιὰ μεροληπτικὴ βιογραφικὴ μελέτὴ τοῦ Παπᾶ Εὐθύμ). Ὅπως τονίζει ὁ Harry J. Psomiades, «The Ecumenical Patriarchate Under the Turkish Republic: The First Ten Years», *Balkan Studies*, 2 (1961), σ. 51, εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι αὐτὸ τὸ βιβλίον γράφτηκε ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν Παπᾶ Εὐθύμ Καραχριστιδῆ. Βλ. ἐπίσης M. S. Şahin, *Fener Rum Patrikhanesi ve Türkiye* (Τὸ Πατριαρχεῖο τοῦ Φαναρίου καὶ ἡ Τουρκία), Istanbul 1978, H. Y. Ercan, «Fener ve Türk Ortodoks Patrikhanesi» (Τὸ Φανάρι καὶ τὸ Τουρκορθόδοξο Πατριαρχεῖο), *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5 (1967), σ. 411-29.

2. G. Jaschke, «Die Türkisch-Orthodoxe Kirche», *Der Islam* 39 (1964), σ. 95-129 καὶ 44 (1969), σ. 317-23. Βλ. ἐπίσης Jacob Xavier, «An Autocephalous Turkish Orthodox Church», *Eastern Churches Review*, 3 (1970/1971), σ. 59-71.

λείπει. 'Η κατάσταση, όμως, ήταν πολύ διαφορετική στην αρχή της δεκαετίας του 1920, όποτε το ελληνικό στοιχείο βρισκόταν σε μια έντυπωσιακή δημογραφική, οικονομική και πνευματική άνοδο³. Σκοπός της έργασίας αυτής είναι η μελέτη της δράσης του Παπᾶ Εὐθύμ, του θιασώτη της τουρκορθόδοξης ιδέας, όπως και μια έρευνα γύρω από την αινιγματική προσωπικότητά του. Παράλληλα, θα εξεταστούν οι ιστορικές προϋποθέσεις για τη διαμόρφωση του τουρκορθόδοξου κινήματος και οι αντιδράσεις των ὀρθόδοξων Μικρασιατῶν στη διένεξη Φαναρίου-Εὐθύμ κατά την κρίσιμη περίοδο 1921-1923. Τὸ ἀνέκδοτο ὕλικό τῆς ἐργασίας προέρχεται κυρίως ἀπὸ τὰ ἑλληνικά καὶ βρετανικά ἀρχεῖα, ὅπως καὶ τὰ κείμενα-μαρτυρίες Μικρασιατῶν πού στεγάζονται στὸ ἀρχεῖο τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν στὴν Ἀθήνα⁴.

Οἱ κοινότητες τῶν ὀρθόδοξων Καππαδόκων

'Η συμβίωση μουσουλμανικῶν καὶ χριστιανικῶν πληθυσμῶν στὴν ἐνδοχώρα τῆς Μ. Ἀσίας ἄρχισε ἀμέσως μετὰ ἀπὸ τὴ μάχη τοῦ Μαντζικέρτ (*Malazgirt*) τὸ 1071 καὶ ἐνισχύθηκε μὲ τὴ μάχη τοῦ Μυριοκεφάλου (1176), πού κατέστησε τοὺς Σελτζουκῆδες Τούρκους ἄρχοντες τῆς Καππαδοκίας. Ἀκολούθησε μιὰ δραματικὴ διαδικασία μεταστροφῆς τῆς συνείδησης ὀλοκληρῶν μαζῶν τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ ἐξελληνισμένου χριστιανικοῦ στοιχείου τῆς Καππαδοκίας στὸν ἰσλαμισμό πού ὀλοκληρώθηκε μέσα στὸν 15ο αἰώνα⁵. Στατιστικὲς ἀπογραφὲς ἐπιβεβαιώνουν ὅτι τὸν 16ο αἰώνα ὁ ἑλληνισμός, ἐνῶ συνέχιζε τὴν πανάρχαια παρουσία του στὴν Καππαδοκία, ζοῦσε ἀπομονωμένος σὲ μικρὲς νησίδες ἀνάμεσα σὲ συμπαγεῖς τουρκικοὺς πληθυσμούς⁶.

3. Richard Clogg, «The Greek Millet in the Ottoman Empire». 'Η ἀνέκδοτη αὐτὴ μελέτὴ διαβάστηκε στὸ συνέδριο μὲ θέμα τὰ *Millet* τῆς 'Οθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, πού ἔλαβε χώρα στὸ πανεπιστήμιο τοῦ Princeton (12-14 'Ιουνίου 1978). Βλ. ἐπίσης Σ. Β. Ζερβουδάκης, «Διανοητικὴ ἀναγέννησις ἐν Καίσαρειά τῆς Καππαδοκίας», *Ξενοφάνης*, 1 (1904), σ. 74-85.

4. Θὰ ἤθελα νὰ εὐχαριστήσω τὸ προσωπικό τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, καὶ κυρίως τὸν ἱστορικό καὶ διευθυντὴ τοῦ ἰδρύματος Πασχάλη Κιτρομηλίδη, στοὺς ὁποίους ὀφείλω τὴν ἀποκάλυψη τοῦ ἀρχείου τοῦ Κέντρου. Γιὰ τίς πολὺτιμες συμβουλές τῆς εὐχαριστῶ τὴ συνάδελφό μου στὸ Πανεπιστήμιο McGill τοῦ Μοντρεάλ, κυρία Μαρία Τόλη.

5. Γιὰ τὸν ἐξισλαμισμό τῆς Μ. Ἀσίας βλ. τὸ ἐξαιρετικό ἔργο, Speros Vryonis Jr., *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley, Los Angeles 1971 καὶ Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, «Ο ἑξισλαμισμός τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ οἱ ἱστορικὲς καταβολές τῶν ἑλληνοτουρκικῶν σχέσεων», *Μικρασιατικὰ Χρονικά*, 16 (1975), σ. 318-37. Γιὰ μιὰ διεξοδική μελέτὴ τῶν κέντρων τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ κόσμου τῆς Καππαδοκίας ὅπως καὶ τῶν γεωγραφικῶν συνόρων τῆς περιοχῆς βλ. Μέλπω Λογοθέτη-Μερλιέ, «Οἱ Ἑλληνικὲς Κοινότητες στὴ Σύγχρονη Καππαδοκία», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν*, 1 (1977), σ. 29-74.

6. Roland J. Jennings, «Urban Population in Anatolia in the Sixteenth Century:

Ἡ πληθυσμιακή μειοψηφία σὲ σύνδεση μὲ τὴ γεωγραφικὴ ἀποκοπὴ ἀπὸ τὰ μεγάλα κέντρα τοῦ ἑλληνισμοῦ συνετέλεσε στὴ γλωσσικὴ καὶ πολιτιστικὴ ἀλλοίωση τοῦ γηγενῆ ἑλληνικοῦ κόσμου τῆς Καππαδοκίας. Ἔτσι, οἱ Καππαδόκες ἔχασαν, σὲ σβαστὸ ποσοστὸ, τὴ γλῶσσα τους καὶ τουρκοφώνησαν ἢ διατήρησαν ἓνα ἰδιόμορφο ἰδίωμα μὲ κυρίαρχα τὰ τουρκικὰ στοιχεῖα⁷. Ὁ ἀκριβὴς ἀριθμὸς τῶν τουρκόφωνων Ἑλλήνων τῆς Μ. Ἀσίας δὲν μᾶς εἶναι γνωστός. Ὡστόσο, τὸ γεγονὸς ὅτι τουρκοφώνησαν δὲν χαλάρωσε τὴν ἑλληνορθόδοξη συνείδησή τους. Ἀντίθετα, διαφύλαξαν ζηλότυπα ὅχι μόνο τὴν ὀρθόδοξη λατρεία ἀλλὰ καὶ τὶς λαϊκὲς τους παραδόσεις⁸. Ἡ ὀρθόδοξη χριστιανικὴ συνείδηση τῶν Καππαδόκων ἐνισχύθηκε καὶ ἀπὸ τὴ σύνδεσή τους μὲ τὸ ἐκκλησιαστικο-κοινωνικὸ σύστημα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινούπολης ποὺ ἀποτελοῦσε τὸ ἐθνικὸ κέντρο τοῦ ἑλληνισμοῦ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς τουρκοκρατίας.

Μὲ τὴν ἐξάπλωση τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἐμπορίου στὴ βορειοδυτικὴ καὶ κυρίως στὴν ἐνδοχώρα τῆς Μ. Ἀσίας, ἰδιαίτερα μετὰ τὴν ὑπογραφὴ τῆς βαρυσήμαντης ἀγγλο-οθωμανικῆς ἐμπορικῆς συμφωνίας τοῦ 1838, οἱ Καππαδόκες ἀνέπτυσαν σημαντικὲς ἐμπορικὲς καὶ παραγωγικὲς δραστηριότητες. Ἐνας μεγάλος ἀριθμὸς Καππαδόκων μετόικησε στὰ παράλια ἀστικά κέντρα τῆς αὐτοκρατορίας, ὅπως ἡ Κωνσταντινούπολη, ἡ Ἀμισὸς καὶ ἡ Σμύρνη, ἐνῶ ἄλλοι κινήθηκαν

Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon, and Erzurum», *International Journal of Middle East Studies*, 7 (1976), σ. 21-57. Ὁ Βρετανὸς περιηγητὴς Earl Percy MP, ποὺ ἐπισκέφτηκε τὴν Καππαδοκίαν στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰώνα, σημείωσε ὅτι οἱ Ἕλληνες καὶ Ἀρμένιοι ἀποτελοῦσαν τὸ ἥμισυ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Καισάρειας, βλ. Earl Percy MP, *Highlands of Asiatic Turkey*, Λονδῖνο 1901, σ. 75. Γιά τὶς ἐντυπώσεις του καὶ γιὰ τὴν ἀναφορὰ του στοὺς Καππαδόκες γιатρούς βλ. ὁ.π., σ. 54-8.

7. Βλ. Παῦλος Καρολίδης, *Γλωσσάριον συγκριτικῶν Ἑλληνοκαππαδοκικῶν λέξεων ἣτοι ἡ ἐν Καππαδοκίᾳ λαλουμένη Ἑλληνικὴ διάλεκτος καὶ τὰ ἐν αὐτῇ σωζόμενα ἔργα τῆς ἀρχαίας Καππαδοκικῆς γλώσσης*, Σμύρνη 1885, R. Dawkins, *Modern Greek in Asia Minor*, Cambridge 1916, σ. 1-38. Μετὰ τὴ Μικρασιατικὴ Καταστροφὴ ἀριστὲς γλωσσικὲς μελέτες σχετικὰ μὲ τοὺς Καππαδόκες ἔχουν πραγματωθεῖ στὴν Ἀθήνᾳ ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν. Βλ., π.χ., Ν. Π. Ἀνδριώτης, *Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῶν Φαρασῶν*, Ἀθῆναι 1948 καὶ Ι. Ι. Κερίσογλου, *Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τοῦ Οὔλαγατς*, Ἀθῆναι 1951. Γιά τὴ δραστηριότητά τοῦ Κέντρου βλ. Mario Vitti, «Pubblicazioni del 'Centre d'Études d'Asie Mineure' di Atene», *Oriente Moderno*, 35 (1955), σ. 39-41 καὶ τοῦ Ἰβίου «L'attività del francese Centre d'Études d'Asie Mineure di Atene», *Oriente Moderno*, 41 (1961), σ. 83-4. Ἀναστ. Λεβίδης, *Ἱστορία τῆς Καππαδοκίας*, τόμ. Α': *Ἑκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, Ἀθῆναι 1885.

8. Γιά τὴ θρησκευτικὴ ζωὴ καὶ τὶς λαϊκὲς παραδόσεις τῶν Καππαδόκων βλ. Δ. Πετρόπουλος καὶ Ε. Ἀνδρεάδης, *Ἡ θρησκευτικὴ ζωὴ στὴν περιφέρεια Ἀκσεράι - Γκελβερί*, Ἀθῆναι 1971, Δ. Λουκόπουλος καὶ Δ. Πετρόπουλος, *Ἡ λαϊκὴ λατρεία τῶν Φαρασῶν*, Ἀθῆναι 1949, Mello Merlier, *Présentation du Centre d'Études d'Asie Mineure. Recherches d'Ethnographie (Communication déposée au bureau du 22e Congrès des Orientalistes à Istanbul)*, Athènes 1951. Γιά τὸν ἀριθμὸ τῶν Καππαδόκων βλ. σημείωση 34.

μέσα στον καππαδοκικό χώρο δημιουργώντας νέες πόλεις, όπως το Ίντζέσου. Στην πραγμάτωση της τεράστιας προόδου που σημείωσαν οι Καππαδόκες στο δημογραφικό και οικονομικό τομέα συνέβαλαν και τα σχετικά φιλελεύθερα μέτρα της οθωμανικής διοίκησης μετά τις μεταρρυθμίσεις του 1839 και 1856.

Στά αστικά κέντρα οι Καππαδόκες μετανάστες ζούσαν σε συμπαγείς ομάδες με ανεπτυγμένη κοινοτική οργάνωση. Ειδικά, η κοινότητα των Καππαδόκων στην Κωνσταντινούπολη χρονολογείτο από την περίοδο της Άλωσης. Σύμφωνα με ένα στατιστικό έγγραφο που βρίσκεται στο Μουσείο του Topkapı, το 1477 υπήρχαν 750 οικίες (*hane*) Καππαδόκων στην Κωνσταντινούπολη⁹. Ο Γερμανός περιηγητής Hans Dernschwan, που επισκέφτηκε την οθωμανική πρωτεύουσα και τη Μ. Ασία από το 1553 ως το 1555, αναφέρεται στη συνοικία των «Καραμανών» (*caramanos*) στο Έπταπύργιο (*Yedikule*)¹⁰. Ένας άλλος περιηγητής του 16ου αιώνα, ο Nicholas de Nicolay, μās πληροφορεί ότι οι Καραμανλίδες (*Caramanians*) ήταν επιτήδειοι χρυσοχόοι και χειροτέχνες και ότι είχαν ιδρύσει εύπορες βιοτεχνίες στο Έπταπύργιο¹¹.

Έναν αιώνα περίπου αργότερα, ο αξιόλογος Άρμένιος χρονικογράφος Eremya Çelebi Kömürçüyan αναφέρει ότι οι Καππαδόκες (*Karamanlilar*) ζούσαν σε συμπαγείς ομάδες στην περιοχή Narlikapı, γύρω από τα τείχη της Κωνσταντινούπολης¹². Η κυριότερη εκκλησία τους, ο Άγ. Κωνσταντίνος στα Ύψωμάθεια (*Samatya*), ήταν επίσης γνωστός και σαν Άγ. Κωνσταντίνος των Καραμανιωτών¹³. Οι τάφοι των Καππαδόκων της Κωνσταντινούπολης βρίσκονταν κοντά στην ιστορική Μονή της Ζωοδόχου Πηγής και το έλληνικό νοσοκομείο του Βαλουκλή¹⁴.

Με το μεταναστευτικό ρεύμα του 19ου αιώνα, ο καππαδοκικός πληθυσμός της Πόλης αύξηθηκε σημαντικά. Πολλοί Καππαδόκες μετακινήθηκαν στις ελληνοκατοικούμενες περιοχές της Πόλης, όπως το Φανάρι και το Πέρα (*Beyo-*

9. Το έγγραφο αυτό φέρει τον τίτλο «Μητρώον απογραφής πληθυσμού και κτηρίων της Κωνσταντινουπόλεως και δόθηκε στη δημοσιότητα στις 22 Οκτωβρίου του 1965 από το ήμειπίσθιο τουρκικό πρακτορείο ειδήσεων «Ανατολή».

10. Franz Babinger, ed., *Hans Dernschwan's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/1555)*, Munich/Leipzig 1923, σ. 52.

11. Nicholas de Nicolay, *The Navigations*. . . , Anvers 1577, σ. 239.

12. Eremya Çelebi Kömürçüyan, *Istanbul Tarihi: XVII asırda Istanbul* (Η ιστορία της Κωνσταντινούπολης. Η Κωνσταντινούπολη κατά τον 17ο αιώνα), μετ. Hrand D. Andreasyan, Istanbul 1952, 2. 77 n. 14· Robert Mantran, *Istanbul dans le seconde moitié du XVIIe siècle*, Paris 1962, σ. 65.

13. Kömürçüyan, ό.π., σ. 201. Ο Άγ. Κωνσταντίνος, μιὰ από τις μεγαλύτερες εκκλησίες της Πόλης, καταστράφηκε κατά τη διάρκεια των ανθελληνικών διαδηλώσεων στις 5/6 Σεπτεμβρίου 1955.

14. Kömürçüyan, ό.π., σ. 28. Βλ. επίσης Richard Clogg, «Some Karamanlidika Inscriptions from the Monastery of the Zoodokhos Pigi, Balikli, Istanbul», *Byzantine and Modern Greek Studies*, 4 (1978), σ. 55-67.

glu). Οί συχνές έπαφές, έμπορικές, πνευματικές και άλλες, με τούς έλληνόφωνους Κωνσταντινουπολίτες, ενίσχυσαν τήν αφύπνιση τών ελληνικών εθνικών αξιών ανάμεσα στους Καππαδόκες. Ένα όλο και μεγαλύτερο ποσοστό από τούς τουρκόφωνους Καππαδόκες μάθαινε τήν ελληνική γλώσσα και τή μεταχειριζόταν στίς καθημερινές του συναλλαγές. Είναι ένδεικτικό ότι μετά τό 1830 τό Πατριαρχείο δέν άπευθύνει πιά έκκλησιαστικά έγγραφα πρós τήν κοινότητα τών Έψωμαθίων στα τουρκικά¹⁵.

Οί μετανάστες Καππαδόκες άσχολούνταν κυρίως με τό έμπόριο τροφίμων και ύφασμάτων. Σύντομα, όμως, ή κοινότητα άνέδειξε άρκετούς μεγάλεμπορους, τραπεζίτες και χονδρέμπορους καπνού, άποδεικνύοντας τό επιχειρηματικό δαιμόνιο πού διέκρινε τούς Καππαδόκες. Οί γνωστότερες οικογένειες ήταν οί Σισμάνογλου, Σινιόσγλου, Πορτοκάλογλου και Σεφέρογλου. Στήν Κωνσταντινούπολη έδρασε και ό κορυφαίος Μικρασιατής μεγαλοεπιχειρηματίας Μποδοσάκης Έθανασιάδης, ό όποίος από τό 1918 ως τό 1923 άσχολήθηκε με τραπεζικές επιχειρήσεις και άγόρασε τό ξενοδοχείο «Πέρα Παλάς», πού ήταν και τό καλύτερο τής πρωτεύουσας¹⁶.

Τό καππαδοκικό στοιχείο δέσποζε και στίς έπιστήμες. Άρκετοί άρχίατροι τού Παλατιού ήταν καππαδοκικής καταγωγής, όπως οί Έλέξανδρος Φερμάνογλου και Νικόλαος Φερμάνογλου από τό Μουταλάσκη και ό Ένανίας Γαβριηλίδης από τά Φλαβιανά, πού ήταν καθηγητής οφθαλμολογίας και προσωπικός γιατρός τού σουλτάνου Μεχμέτ Ρεσάτ. Επίσης, ένας σεβαστός αριθμός νομικών κατέλαβε θέσεις κλειδιά στήν όθωμανική διοίκηση. Ειδικά μετά τό μεταρρυθμιστικό μέτρο τού 1856, όταν ή Έψηλή Πύλη μεταβίβασε σημαντικό μέρος από τίς διοικητικές άρμοδιότητες στους χριστιανούς, οί Καππαδόκες, έχοντας τό άξιόλογο προσόν τής διγλωσσίας, έδρασαν σάν συνδετικοί κρίκοι ανάμεσα στήν όθωμανική διοίκηση και τήν ελληνική κοινότητα. Έιδιαίτερα λαμπρή φυσιογνωμία άποτελεί ό Κωνσταντίνος Βαγιάννης (1846-1919) ό όποίος γεννήθηκε στή Νεάπολη (Nevşehir) τής Καππαδοκίας. Απόφοιτος τής νομικής σχολής τού Πανεπιστημίου τής Έσθνας και νομοδιδάσκαλος στό Πανεπιστήμιο τής Κωνσταντινούπολης, ό Βαγιάννης διορίστηκε πρόεδρος τού έμπορικού τμήματος τού έφετείου τό 1876. Άργότερα διετέλεσε ήγέμονας τής Σάμου (1899-1900), ύφυπουργός Δικαιοσύνης και Θρησκευμάτων (1909-1910) και ύπουργός Έμπορίου και Γεωργίας (1918-1919). Ό Βαγιάννης υπήρξε και μέλος τού Πατριαρχικού Μικτού Συμβουλίου επί Έωακείμ Γ' ¹⁷.

15. Μανουήλ Γεδεών, «Τό κήρυγμα τού Θείου Λόγου έν τή Έκκλησία τών κάτω χρόνων», Έκκλησιαστική Έλλάθεια (ΕΑ), 8 (1888), σ. 200.

16. Πληροφορίες γιά τή συμβολή τών Μικρασιατών στήν ελληνική οικονομία βλ. «Οί Πρόσφυγες στήν Έλλάδα. Πενήντα χρόνια προσφοράς πού άλλαξε τόν τόπο», Ό Οικονομικός Ταχυδρόμος, 47/992 (26 Έπριλίου 1973), Ειδικό άφιέρωμα 31.

17. Βλ. Έλέξης Έλεξανδρής, «Οί Έλληνες στήν υπηρεσία τής Όθωμανικής Αυτοκρα-

Ίσως εξίσου σημαντικές ήταν και οι πολιτικές και κυβερνητικές σταδιοδρομίες των Καππαδόκων Κωνσταντίνου Ἀδοσίδη πασᾶ¹⁸ και τοῦ γερουσιαστῆ Ἀριστείδη Γεωργαντζόγλου πασᾶ¹⁹. Εἶναι, ἐπίσης, ἀξιοσημείωτο ὅτι οἱ περισσότεροι ἀντιπρόσωποι τοῦ ἑλληνικοῦ μιλλέτ στὴν ὀθωμανικὴ βουλὴ κατὰ τὴν περίοδο τῶν Νεότουρκων (1908-1918) ἦταν καππαδοκικῆς καταγωγῆς²⁰.

Παράλληλα μὲ τὶς παραγωγικὲς καὶ ἐπαγγελματικὲς δραστηριότητες, οἱ Καππαδόκες ἔκαναν τεράστια ἄλματα καὶ στὸν πνευματικὸ καὶ ἐκπαιδευτικὸ τομέα. Μεγάλο ὀρόσημο γιὰ τὴν πνευματικὴ ἀνάπτυξη τῶν Καππαδόκων ὑπῆρξε ἡ ἐκλογὴ τοῦ Παΐσιου ὡς μητροπολίτη Καισάρειας τὸ 1832, ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ μνημονευθεῖ ὡς στυλοβάτης τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων στὴν Καππαδοκία. Τὸ ἐποικοδομητικὸ του ἔργο συνεχίστηκε, μετὰ τὸ 1871, ἀπὸ τὸ διάδοχό του Εὐστάθιο Κλεόβουλο, πρῶην διευθυντὴ τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς στὸ Φανάρι. Τὴ διοχέτευση τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων στὴν Καππαδοκία προώθησε καὶ ὁ Καππαδόκης Βασίλειος Ἀντωνιάδης (1852-1932), ἕνας ἀπὸ τοὺς πιὸ διακεκριμένους λόγιους τοῦ νεότερου ἑλληνισμοῦ²¹.

Κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰῶνα ἡ πνευματικὴ καὶ ἐθνικὴ ἀνάκαμψη τῶν Καππαδόκων εἶχε σχεδὸν συντελεστεῖ, μολονότι ἡ τουρκόφωνη γλωσσικὴ παράδοση διατηρήθηκε ὡς τὸν ξεριζωμὸ τοῦ 1924, κυρίως στὴν καππαδοκικὴ ὕπαιθρο. Τὸ 1912 οἱ καππαδοκικὲς κοινότητες εἶχαν 168 ἑλληνικὰ σχολεῖα μὲ 14.896 μαθητές²². Βασικοὶ φορεῖς τῆς μεταλαμπάδευσης τῶν

τορίας, 1850-1922», *Δελτίο τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος*, 23 (1980), σ. 400.

18. Γιὰ βιογραφικὲς λεπτομέρειες βλ. Ἀλεξανδρῆς, ὁ.π., σ. 378, σημ. 41. Ὁ Ἀδοσίδης καταγόταν ἀπὸ τὰ Στέφανα τῆς Καισάρειας.

19. Ὁ.π., σ. 392.

20. Παντ. Κοσμίδης (Κωνσταντινούπολη, 1908-12), Μιχαλάκης Στέλιος (Λῆμνος, 1908-13), Ἀναστ. Μιχαηλίδης (Νικομήδεια, 1908-18), Γεώργ. Κουρτόγλου (Νίγηρ, 1908-12), Π. Καρόλιδης (Σμύρνη, 1908-13), Ἀριστ. Γεωργαντζόγλου (Σμύρνη, 1908-11), Ἐμμ. Ἐμμανουηλίδης (Ἀιδίνο, 1911-18), Ἀνανίας Καλινόγλου (Νίγηρ, 1912-18), Θεόδ. Ἀρζόγλου (Σαμψούντα, 1914-18), Ι. Γκεβενίδης (Καράχισαρ, 1914-18), Βαγγ. Μεϊμέρογλου (Σμύρνη, 1914-18), Βικτ. Τσορμπατζόγλου (Κωνσταντινούπολη, 1914-18), ὁ.π., σ. 391-7.

21. Βασ. Σταυρίδης, *Ὁ Βασίλειος Ἀντωνιάδης καὶ τὸ θεολογικὸν αὐτοῦ ἔργον*, Φανάρι 1956. Γιὰ τὶς στενὲς σχέσεις καὶ τὴν ἀλληλεγγύη ἀνάμεσα στοὺς Καππαδόκες τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοὺς συμπατριῶτες τους στὴν ἐνδοχώρα βλ. *Νέβσεχιρ μεχτεπλερινὴν Δερσααντὲτ Ἐφορειασινην Γιουζουντζοῦ σενεὶ δεβριεσί, 1820-1920* (Ἡ ἐκατονταετηρὶς τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐφορείας τῶν Ἑλληνικῶν Σχολῶν Νεαπόλεως 1820-1920), Δερσααδὲτ (Κωνσταντινούπολη), Ἐκδοτικὸς Οἶκος Ἀνατολή, 1920.

22. 93 σχολεῖα μὲ 10.471 μαθητὲς στὸ βιλαέτι τοῦ Ἰκονίου (Konya) καὶ 75 μὲ 4.425 μαθητὲς στὸ βιλαέτι τῆς Ἀγκυρας (Ankara)· βλ. George Soteriades, *An Ethnological Map Illustrating Hellenism in the Balkans Peninsula and Asia Minor*, London 1918, σ. 14.

έλληνικῶν ἀξιῶν πρὸς τοὺς ὀρθόδοξους πληθυσμοὺς τῆς Ἀνατολῆς ὑπῆρξαν τὸ Ἐθνικὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ἀθῆνας καὶ τὰ φημισμένα ἐκπαιδευτήρια τῆς Κωνσταντινουπόλεως²³. Ἔτσι, ἀπὸ τοὺς 91 φοιτητὲς τῆς Ἱερατικῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλκης κατὰ τὸ ἀκαδημαϊκὸ ἔτος 1903-1904 οἱ 23 ἦταν Μικρασιαῖτες²⁴. Ἐξίσου σημαντικὴ εἶναι ἡ δραστηριότητα τῶν καππαδοκικῶν φιλανθρωπικῶν ἀδελφότητων στὴν Κωνσταντινουπόλιν καὶ Ἀθήνα, οἱ ὁποῖες χρηματοδότησαν τὴν ἱδρυση καὶ τὴ συντήρησιν ἐκπαιδευτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἰδρυμάτων στὴν Καππαδοκίαν²⁵. Ἀκόμη, οἱ Καππαδόκες λόγιοι, ὅπως ὁ Παῦλος Καρολίδης, ὁ Δ. Μαυροφρύδης, ὁ Α. Λεβίδης καὶ ὁ Φ. Ἀριστόβουλος, μὲ τίς μελέτες τοὺς πᾶνιν σὲ καππαδοκικὰ θέματα, συνέβαλαν σημαντικὰ στὴν ἀνακάλυψιν τοῦ ἐλληνισμοῦ τῆς Καππαδοκίας σὲ μιὰ ἐποχὴ ἐξάρσης τοῦ νεο-ἐλληνικοῦ ἐθνικισμοῦ²⁶.

Σπουδαῖο ρόλο στὴν ἐθνικὴ καὶ πνευματικὴ διαπαιδαγώγησιν τῶν Καππαδόκων ἔπαιξαν οἱ καραμανλῆδικες ἐκδόσεις²⁷. Ἡ ποικιλία τῶν θεμάτων καὶ ὁ ὑψηλὸς ἀριθμὸς τῶν ἀντιτύπων δὲν μαρτυροῦν μόνον τὴ διψὰ τῶν Καππαδόκων γιὰ μόρφωση, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀνεπτυγμένον πνευματικὸ ἐπίπεδο ποὺ εἶχαν ἀποκτήσει, εἰδικὰ κατὰ τὸν 19ο αἰῶνα. Οὐτε καὶ τὰ θέματα περιορίζονταν σὲ μεταφράσεις ἐλληνικῶν ἔργων, ἀλλὰ συμπεριλάμβαναν καὶ ἀριστουργήματα τῆς δυτικῆς λογοτεχνίας, ὅπως ὁ *Monte Christo*²⁸. Θέματα ποὺ ἀναφέρονταν ἀποκλειστικὰ στὸ μικρασιατικὸ χῶρο, ὅπως ἓνα βιβλίον σχετικὰ μὲ τὴ θρυλικὴ φυσιογνωμία τοῦ Κιόρογλου (Köroglu), εἶναι ἐπίσης ἀξιοπαρατήρητα²⁹.

23. Βλ. τὴ λαμπρὴ μελέτη τοῦ Πασχάλη Κιτρομηλίδη, «Τὸ ἐλληνικὸ κράτος ὡς ἐθνικὸ κέντρον», *Σύγχρονα Θέματα*, 4/13 (1981), σ. 62-6.

24. Ἐθνικὰ Φιλανθρωπικὰ Καταστήματα ἐν Κωνσταντινουπόλει, *Ἡμερολόγιον τοῦ ἔτους 1905*, τόμ. Α', Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1904, σ. 120.

25. Βλ. Kyriaki Mamoni, «Les associations pour la propagation de l'instruction grecque à Constantinople (1861-1922)», *Balkan Studies*, 16 (1975), σ. 107-8.

26. Γιὰ τοὺς καθηγητὲς καππαδοκικῆς καταγωγῆς ποὺ δίδασκαν στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ἀθῆνας βλ. Κωνστ. Γ. Λεμερᾶς, *Τὸ Μικρασιατικὸ Πρόβλημα*, Ἀθῆνα 1918, σ. 48-9.

Τὸ ἔργο ποὺ ἀνὰζωογόνησε τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἐλληνισμοῦ γιὰ τὴν Καππαδοκίαν ὑπῆρξε τὸ Καππαδοκικὰ ἥτοι *Δοκίμιον ἱστορικῆς περιγραφῆς τῆς Ἀρχαίας Καππαδοκίας καὶ ἰδίως τῶν ἐπαρχιῶν Κιαισαρείας καὶ Ἰκονίου*, Κωνσταντινουπόλιν 1856 τοῦ Καππαδόκη λόγιου Ν. Σ. Ρίζου.

27. Δηλαδὴ ἐκδόσεις στὰ τουρκικὰ γραμμένες μὲ ἐλληνικοὺς χαρακτῆρες.

28. S. Salaville et E. Dalgio, *Karamanlidika, Bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs*, III: 1866-1900, Ἀθῆνα 1974, ἀρ. 212. Οἱ ἴδιοι συγγραφεῖς ἐξέδωσαν τοὺς τόμους I (1584-1850) καὶ II (1851-1865), στὴν Ἀθήνα, τὸ 1958 καὶ 1961 ἀντίστοιχα.

29. Ὁ.π., ἀρ. 176 καὶ 275. Σχετικὰ μὲ τὴν καραμανλῆδικη φιλολογία βλ. Σοφ. Α. Χουβαδέρδου-Θεόδοτος, «Ἡ Τουρκόφωνος ἐλληνικὴ φιλολογία, 1453-1924», *Ἐπετηρὶς τῆς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, 7 (1930), σ. 306 κ.ἐξ. Ἐνα μεγάλο ποσοστὸ τῶν καραμανλῆδικων ἐκδόσεων ἀναφέρονταν σὲ ἐκκλησιαστικὰ θέματα: βλ. Richard Clogg,

Ἡ ἐκδοτικὴ δραστηριότητα στὰ καραμανλίδικα ἦταν ἰδιαίτερα ἀνεπτυγμένη στὴν Κωνσταντινούπολη. Βασικὸς φορέας αὐτῶν τῶν ἐκδόσεων ὑπῆρξε ὁ δημοσιογράφος Εὐαγγελινὸς Μισαηλίδης (1820-1890) ἀπὸ τὴν Κολὴν (Kula) τῆς Φρυγίας. Τὸ 1877 ἔδωσε τὸ πρῶτο καραμανλίδικο τυπογραφεῖο στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἐξέδωσε τὴν καθημερινὴ ἐφημερίδα Ἡ Ἀνατολή (Şark) στὴν ὁποία διετέλεσε συντάκτης καὶ ὁ Καππαδόκης ἱστορικός καὶ ἀρχαιολόγος Ἀναστ. Λεβίδης. Στὶς ἀρχὲς τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα ἕνας ἄλλος Καππαδόκης, ὁ Δημήτριος Θωμάδης, ἐξέδωσε δύο ἀκόμη καραμανλίδικες ἐφημερίδες, τὴ Μ. Ἀσία καὶ τὴν Ἀναθεώρηση, στὴν Κωνσταντινούπολη³⁰.

Ἴσως ἡ πιὸ ἐνδιαφέρουσα, ἀλλὰ δυστυχῶς σχεδὸν ἄγνωστη στὴν ἐλληνικὴ ἱστοριογραφία, προσωπικότητα μεταξὺ τῶν Καππαδόκων τῆς Κωνσταντινούπολης ἦταν ὁ Θεόδωρος Χασάπης (Theodore Casape). Ὁ λαμπρὸς αὐτὸς δημοσιογράφος καὶ ἐκδότης γεννήθηκε στὴν Καισάρεια τὸ 1835 καὶ παρέμεινε στὸ Παρίσι ἀπὸ τὸ 1856 ὡς τὸ 1870, ὅπου γιὰ ἑννέα χρόνια διετέλεσε καὶ ἰδιαίτερος γραμματέας τοῦ Ἀλέξανδρου Δουμᾶ, πατέρα. Στὸ Παρίσι γνωρίστηκε καὶ μὲ τὸ γνωστότερο ἀπὸ τοὺς Νεοοθωμανοὺς μεταρρυθμιστές, τὸ συγγραφέα Ναμὶκ Κεμάλ (1840-1888) ποὺ βρισκόταν ἐξόριστος ἀπὸ τὸ 1867 ὡς τὸ 1871. Ἐπιστρέφοντας στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 1871, ὁ Καππαδόκης λόγιος ἐξέδωσε τὸ 1870 τὴ σατιρικὴ ἐπιθεώρηση Ὁ Διογένης, ποὺ ἐμφανίστηκε στὰ ἐλληνικά, τουρκικά καὶ γαλλικά. Ἀργότερα ἐξέδωσε καὶ δύο ἄλλες ἐφημερίδες, τὸν Κουδουνάτο καὶ τὸν Μῶμο. Διαμέσου τῆς ἀρθρογραφίας του, ὁ Χασάπης συνέβαλε στὴ θεμελίωση τοῦ πρώτου συνταγματικοῦ καθεστώτος στὴν Ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία τὸ 1876, καὶ γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ὁ σουλτάνος Ἀμπδούλ Χαμίτ τὸν φυλάκισε γιὰ τρία χρόνια διακόπτοντας ἀποτελεσματικὰ τὴ λαμπρὴ δημοσιογραφικὴ δραστηριότητα τοῦ Καππαδόκη διανοομένου³¹. Ἐξίσου σημαντικὴ εἶναι καὶ ἡ σταδιοδρομία τοῦ διαπρεπεῖς δικηγόρου Παντε-

«The Publication and Distribution of Karamanli Texts by the British and Foreign Bible Society Before 1850», *Journal of Ecclesiastical History*, 19 (1968), σ. 57-81, 171-93.

30. Cl. Huart, «Liste des journaux ottomans», *Revue du Monde Musulman*, 8 (Paris, Mai 1909), σ. 97-139.

31. Ὅλες οἱ πληροφορίες σχετικὰ μὲ τὴ δραστηριότητα τοῦ Χασάπη προέρχονται ἀπὸ τουρκικὲς πηγές. Χρειάζεται νὰ γίνῃ μιὰ ἀναλυτικὴ μελέτη γύρω ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ δημοσιογραφικὴ δραστηριότητα στὴν Κωνσταντινούπολη. Γιά λεπτομέρειες βλ. İhsan Sungu, «Teodor Kasap (1835-1905)», *Aylik Ansiklopedi* (Ἔγκυρα, Αὐγούστος 1944), σ. 126-7. M. C. Kuntay, *Namik Kemal, Devrinin insanlari ve olaylari arasinda* (Ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς τοῦ Ναμὶκ Κεμάλ), τόμ. Α', Ἔγκυρα 1944· τὸ κεφάλαιον LIV τοῦ βιβλίου αὐτοῦ ἀναφέρεται ἀποκλειστικὰ στὴ σταδιοδρομία τοῦ Καππαδόκη λόγιου Χασάπη, σ. 586-98. Εἰδικὰ γιὰ τὴ φημισμένη ἐφημερίδα του Ὁ Διογένης, βλ. E. R. Koçu, «Diyojen Gazetesi» (Ἡ Ἐφημερίδα Διογένης), *Istanbul Ansiklopedisi*, 9 (1968), σ. 4630-2.

λάκη Κοσμίδη (1867-1925), Καππαδόκη από τη Νίγηρ. Ο Κοσμίδης ανέπτυξε αξιόλογη πολιτική και δημοσιογραφική δραστηριότητα στην οθωμανική πρωτεύουσα καταφέροντας να αναδειχτεί βουλευτής στη νεοτουρκική βουλή (1908-1912)³².

Έτσι, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι στις αρχές του 20ού αιώνα οι Καππαδόκες, ιδιαίτερα στα παραλιακά αστικά κέντρα όπως και στις πόλεις της ενδοχώρας, είχαν ταχθεί στο συλλογικό σώμα του ελληνισμού και ήταν έτοιμοι να ένστερνιστούν την ιδεολογία του αλυσωτισμού³³. Στην παραμονή της μεγάλης ελληνικής εξόρμησης στη Μ. Ασία, το καππαδοκικό στοιχείο με την αίσθηση της υπεροχής στις παραγωγικές και εθνικο-πνευματικές του δραστηριότητες ήθελε να ξεχάσει ότι ήταν μια μικρή μειοψηφία μέσα στο συντριπτικό όγκο του μουσουλμανικού τουρκικού πληθυσμού. Παρά τη σημαντική δημογραφική τους άνοδο κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, οι ελληνορθόδοξοι Καππαδόκες στο βιλάετι της Άγκυρας αριθμούσαν 45.000 ενώ στο βιλάετι του Ίκονίου 87.021³⁴.

32. Ο Κοσμίδης υπήρξε ο κυριότερος συντάκτης της *Sadâi Millêt* (Φωνή του Έθνους) που εκδόθηκε από την Ένωση Μικρασιατών στην Κωνσταντινούπολη από το 1909 ως το 1919. Δημοσίευσε διάφορα άρθρα στις ελληνικές και τουρκικές εφημερίδες της οθωμανικής πρωτεύουσας. Ανέπτυξε, επίσης, σημαντική εθνική δράση και ήταν ήγερτικό στέλεχος της Οργάνωσης Κωνσταντινουπόλεως. Για λεπτομέρειες βλ. Α. Χ. Χαμουδόπουλος, *Η Νεωτέρα Φιλική Έταιρεία*, Αθήνα 1946· Α. J. Panayotopoulos, «The Great Idea and the Vision of Eastern Federation: A propos of the Views of I. Dragoumis and A. Souliotis-Nicolaidis», *Balkan Studies*, 21 (1980), σ. 331-65.

33. Για τη Μεγάλη Ίδεα βλ. Panayotopoulos, *ό.π.*, σ. 331-65 και Άλεξάνδρης, *ό.π.*, σ. 384.

34. Για μια συγκριτική ανάλυση των ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών στην Όθωμανική αυτοκρατορία βλ. Polybius (D. Kalopothakes), *Greece Before the Conference*, Λονδίνο 1919, σ. 44-5. Για τον ελληνικό πληθυσμό της Καππαδοκίας βλ. επίσης Π. Μ. Κοντογιάννης, *Γεωγραφία της Μ. Ασίας*, Αθήνα 1921, σ. 137 κ.έξ. Πρόσφατα, τα στατιστικά στοιχεία του Πολύβιου αμφισβητήθηκαν από τον Justin McCarthy, «Greek Statistics on Ottoman Greek Population», *International Journal of Turkish Studies*, I (1980), σ. 66-76. Σύμφωνα με τα επίσημα οθωμανικά στοιχεία, κατά τα τέλη του 19ου αιώνα το βιλάετι της Άγκυρας είχε 32.443 Έλληνες και του Ίκονίου 56.567, βλ. Kemal Karpat, «Ottoman Records and the Census of 1881/82-1893», *International Journal of Middle East Studies*, 9 (1978), σ. 273-4. Σύμφωνα με ένα υπόμνημα που συνέταξαν τρεις Βρετανοί έμπειρογνώμονες στα θέματα της Έγγρης Ανατολής, οι Arnold Toynbee, Arthur Boutwood και H. Pirie Gordon, οι τουρκόφωνοι Καππαδόκες αριθμούσαν το 1922 γύρω στις 500.000, FO (Φόρεϊν Όφφς) 371/7923/E12002, «Report on the Turkish Orthodox Church», 10 Μαΐου 1922. Όταν, κατά τη διάρκεια της συνδιάσκεψης της Λωζάνης, συζητήθηκε το θέμα των Καππαδόκων, όλες οι αντιπροσωπείες αποδέχτηκαν τον αριθμό 40.000 ως 50.000. Στην πραγματικότητα, όμως, ο αριθμός των Καππαδόκων που ανταλλάχτηκαν το 1923-1924 υπερβαίνει τις 50.000. Από την άλλη πλευρά, όμως, ο αριθμός 500.000 που δίνει το βρετανικό υπόμνημα είναι πολύ υψηλός.

Ὁ Παπὰ Εὐθύμ

Ποντιακῆς καταγωγῆς, ὁ Παπὰ Εὐθύμ, πρὶν προτοῦ χειροτονηθεῖ τὸ κοσμικό του ὄνομα ἦταν Παῦλος Καραχισαρίδης³⁵, γεννήθηκε τὸ 1884 στὸ Akdagmaden τῆς Ὑσγάτης. Τὸ 1911-1912 παρακολοῦθησε μαθήματα στὴν ἐμπορικὴ σχολὴ τῆς Ἀγκυρας καὶ ἀργότερα ἀνοίξε κατάστημα ὑφασματοποιίας.

Στὶς παραμονὲς ὅμως τοῦ Α' Παγκοσμίου Πολέμου, ὅταν ξέσπασε στὴν Τουρκία μιὰ σφοδρὴ οικονομικὴ κρίση, ἡ ἐπιχείρησις τοῦ Παύλου Καραχισαρίδου, ὅπως καὶ πολλὰ ἄλλα καταστήματα τῆς Ἀγκυρας, κατέρρευσε. Ἀφοῦ γιὰ ἓνα μικρὸ χρονικὸ διάστημα ἐργάστηκε σὰν ὑπάλληλος σὲ ὑποκατάστημα τοῦ μεγάλεμπορου ὑφασματοποιίας Τσομλεκτζόγλου, ὁ Καραχισαρίδης ἀναγκάστηκε νὰ ἐγκαταλείψει τὴν Ἀγκυρα, τὸν Ἰούνιο τοῦ 1914, γιὰ νὰ ἀποφύγεῖ τὴ γενικὴ ἐπιστράτευση (*umumi seferberlik*). Γυρίζοντας στὴ γενέτειρά του, δὲν παρουσιάστηκε στὸ τοπικὸ στρατολογικὸ γραφεῖο, ἀλλὰ ζήτησε τὴ βοήθεια τοῦ πρόκριτου τοπικοῦ παράγοντα καὶ ἀνώτερου κυβερνητικοῦ ὑπάλληλου τῆς περιφέρειας Μπαχρή (Bahri, ἀργότερα κεμαλικὸς βουλευτὴς Ὑσγάτης) μὲ τὸν ὁποῖο συνδέοταν στενὰ ἡ οἰκογένεια Καραχισαρίδου. Μετὰ τὴν ἐνίσχυση τῶν μέτρων κατὰ τῆς λιποταξίας, τὸ 1915, ὁ Καραχισαρίδης ζήτησε ἀπὸ τὸν μητροπολίτη Καισάρειας Νικόλαο Σακκόπουλο³⁶ νὰ χειροτονηθεῖ παπάς. Μὲ τὴν χειροτονία του, ὁ Καραχισαρίδης ἄλλαξε τὸ κοσμικὸ του ὄνομα παίρνοντας τὸ Εὐθύμιος (ἢ παπα-Εὐθύμ)³⁷.

Μόλις, ὅμως, τὸν Μάρτιο τοῦ 1918 μπόρεσε ὁ Παπὰ Εὐθύμ νὰ βρεῖ ἐνορία ἀντικαθιστώντας τὸν τακτικὸν ἱερέα τῆς κωμόπολης Κεσκίν, Παναγιώτη Παπαδόπουλο, πρὶν εἶχε πάει στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ νὰ χειροουργηθεῖ³⁸. Στὴν ἐξασφάλισις τῆς θέσης τοῦ ἀναπληρωτῆ ἀρχιερατικοῦ ἐπίτροπου, τὸν Παπὰ Εὐθύμ βοήθησε ὁ ἐξάδελφός του Παντελῆς Καραχισαρίδης, πρὶν ἐκτελοῦσε

35. Ἐπίσης ἦταν γνωστὸς καὶ σὰν Καραχισαρίδης. Ἡ ὀνομασία του προέρχεται ἀπὸ τὴν οἰκογενειακὴ του καταγωγὴ ἀπὸ τὸ Σαμπὶν Καράχισαρ τοῦ Πόντου. Οἱ πληροφορίες σχετικὰ μὲ τὰ πρῶτα βήματα τῆς σταδιοδρομίας τοῦ Εὐθύμ προέρχονται ἀπὸ διάφορες πηγές καὶ συνεντεύξεις μὲ πρόσωπα πρὶν γνῶρισαν τὸν περιβόητο παπὰ τῆς Ἀνατολῆς. Εἰδικὰ θὰ ἤθελα νὰ εὐχαριστήσω τὸν Γ. Παντελῆ, ὁ ὁποῖος διετέλεσε καὶ διευθυντὴς τῆς ἐλληνικῆς ἀστυκῆς σχολῆς τοῦ Κεσκίν τὸ 1914-1915.

36. Ὁ Νικόλαος Σακκόπουλος γεννήθηκε τὸ 1862 στὴ Σινώπη τοῦ Πόντου. Διετέλεσε μητροπολίτης Μαρωνείας (1902-14), Καισάρειας (1914-27) καὶ Χαλκιδόνης. Διορίστηκε δύο φορές, 1919 καὶ 1921, τοποτηρητὴς τοῦ Πατριαρχικοῦ Θρόνου στὸ Φανάρι. Πέθανε τὸ 1927 στὴν Κωνσταντινούπολη.

37. Ὁ κ. Παντελῆς μὲ πληροφόρησε ὅτι τὸ πρακτικὸ τῆς χειροτονίας τοῦ Εὐθύμ, πρὶν ἦταν καταχωρημένο στοὺς Κώδικες τῆς Καισάρειας οἱ ὁποῖοι βρίσκονται στὰ Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, ἔχει χαθεῖ.

38. Μαρτυρίες τοῦ Διον. Ἀζαρίδου καὶ τοῦ Ἰωάννη Παπαδόπουλου (γιὸς τοῦ Παπᾶ Παναγιώτη), Ἀρχεῖο τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν (Κ.Μ.Σ.), IB: Γεγονότα 1919-24, Κεσκίν ἢ Κεσκίν Μαντέν.

Παπὰ Εὐθύμ Καρχισαρίδης. Φωτογραφία τοῦ 1919

χρέη διευθυντῇ στὴν τοπικὴ ἀστικὴ σχολή. Ὑπάρχουν ἐνδείξεις πὼς ἀμέσως μετὰ τὴν ἀνακωχὴ τοῦ Μούδρου, καὶ πρὶν ἀκόμα διοργανωθεῖ τὸ κεμαλικὸ κίνημα³⁹, ὁ Παπὰ Εὐθύμ τάχθηκε μὲ τὸν ἐλληνικὸ σύλλογο στὸ Κεσκίν («Φθά- νει ὁ Ὑπνος» καὶ μετεῖχε στὸ κοινὸ διάβημα τῶν Ἑλλήνων καὶ Ἀρμενίων τῆς καμὸπόλης πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο ποὺ ζητοῦσε τὴ μεσολάβηση τοῦ Φαναρίου στὴν ἀποστολὴ συμμαχικῶν στρατευμάτων γιὰ τὴν προστασία τῶν χριστιανικῶν πληθυσμῶν τῆς περιοχῆς ἀπὸ τίς ἄτακτες ὁμάδες Τούρκων ἐθνικιστῶν⁴⁰.

Σύντομα, ὅμως, ὁ Παπὰ Εὐθύμ ἀντιλήφθηκε ὅτι ἡ Καππαδοκία θὰ παρέμενε μόνιμα κάτω ἀπὸ τὴν κυριαρχία τῶν Τούρκων. Ἐπιπλέον, μὲ τὴν ἐνδυνάμωση τοῦ τουρκικοῦ ἐθνικιστικοῦ κινήματος στὴν ἐνδοχώρα, εἰδικὰ μετὰ τὴν ἀπόβαση τοῦ Μουσταφᾶ Κεμάλ στὴ Σαμψούντα, στίς 19 Μαΐου 1919, ἡ ἐνορία τοῦ Παπᾶ Εὐθύμ βρέθηκε μεταξὺ τῶν δύο σπουδαιότερων κεμαλικῶν κέντρων, τῆς Ἀγκυρας καὶ τῆς Σεβάστειας⁴¹.

Ἐτσι, ὁ Παπὰ Εὐθύμ ἄρχισε νὰ συναναστρέφεται κεμαλικούς παράγοντες ποὺ ταξίδευαν μεταξὺ Ἀγκυρας καὶ Σεβάστειας. Ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς ποὺ φιλοξενήθηκαν στὸ Κεσκίν ἦταν καὶ ὁ σημερινὸν βουλευτὴς τῆς Ἀδριανούπολης Μεχμέτ Σερέφ (Mehmet Şeref), μὲ τὸν ὁποῖο συνδέθηκε στενὰ ὁ Μικρασιατὴς παπάς⁴². Ἀπὸ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1919, ὁ Παπὰ Εὐθύμ ταυτίζεται ὅλο καὶ περισσότερο μὲ τὸ τουρκικὸ ἐθνικιστικὸ κίνημα. Στίς ἀρχές τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1919 ὑποχρέωσε τοὺς προύχοντες τῆς κοινότητάς νὰ συγκεντρώσουν

39. Ἡ ἀνακωχὴ ἀνάμεσα στὴν Ἀντάντ καὶ τὴν Ὑψηλὴ Πύλη ὑπογράφηκε στίς 30 Ὀκτωβρίου 1918· βλ. G. Dyer, «The Turkish Armistice of 1918», *Middle Eastern Studies*, 1972, δύο ἄρθρα στὰ τεύχη τοῦ Μαΐου καὶ Ὀκτωβρίου. Τὸ συνεκτικὸ τουρκικὸ ἐθνικιστικὸ κίνημα εἶχε σὰν στόχο τὴ ματαίωση τοῦ σχεδίου τῆς Ἀντάντ γιὰ τὸ διαμελισμὸ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Μὲ ἡγέτη τὸν Μουσταφᾶ Κεμάλ (Ἀτατούρκ) τὸ ἀντιστασιακὸ κίνημα (ἐπίσης γνωστὸ καὶ ὡς κεμαλικὸ κίνημα) διακήρυξε μὲ τὰ συνέδρια τῆς Ἐρζερούμ (23 Ἰουλίου/7 Αὐγούστου 1919) καὶ Σεβάστειας (4/11 Σεπτεμβρίου 1919) τὴν ἀπόφαση τῶν Τούρκων νὰ ἀγωνιστοῦν κατὰ τῆς προσάρτησης τῆς Μ. Ἀσίας καὶ Θράκης ἀπὸ τίς ξένες δυνάμεις. Οἱ ἀρχές ποὺ προέκυψαν ἀπὸ τὰ συνέδρια αὐτὰ ἀποτελοῦν τὴ βάση τοῦ Ἐθνικοῦ Συμφάνου (*Misaki Milli*), δηλαδὴ τὸ πρόγραμμα πάλης τῶν Τούρκων ἐθνικιστῶν.

40. Συνέντευξη μὲ τὸν Γ. Παντελίδη, Ἀθήνα, Αὐγούστος 1981. Ὁ κ. Παντελίδης ὑπῆρξε μέλος τοῦ συλλόγου «Φθάνει ὁ Ὑπνος» καὶ συντάκτης τοῦ ὑπομνήματος ποὺ ζητοῦσε τὴν ἀποστολὴ ἀγγλο-γαλλικῶν στρατιωτικῶν κλιμακίων στὸ Κεσκίν. Τὸ ἔγγραφο αὐτὸ δὲν ὑπάρχει οὔτε στὰ ἀρχεῖα τοῦ Φόρεϊν Ὁφίς ἀλλὰ οὔτε καὶ στοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν στὴν Ἀθήνα.

41. Στίς 23 Ἀπριλίου ἡ ἐθνοσυνέλευση τῶν Τούρκων ἐθνικιστῶν μεταφέρθηκε ἀπὸ τὴ Σεβάστεια στὴν Ἀγκυρα. Τὸ Κεσκίν ἀπέχει περίπου 80 χλμ. ἀπὸ τὴν Ἀγκυρα.

42. Β. Ραφτόπουλος, *Προκόπιος Λαζαρίδης (1859-1923), Μητροπολίτης Ἰκονίου*, ΚΜΣ/χειρ. 394, σ. 74-5.

Ἐπίσης σημειώσεις τοῦ Γ. Παντελίδη ποὺ βρίσκονται στὸ ἀρχεῖο τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν.

χρήματα και να τα προσφέρουν στην "Αγκυρα για την ενίσχυση των κεμαλικών δυνάμεων. Τò ποσό πού συγκεντρώθηκε, γύρω στις 1300 τουρκικές λίρες, δόθηκε στο γνωστό κεμαλικό ήγέτη 'Αλή Φουάτ (Ali Fuat Cebesoy), πού περνούσε την εποχή εκείνη από τò Κεσκίν⁴³.

Σ' αυτό τò στάδιο ó Παπὰ Εὐθύμ ἀναγνώριζε ἀκόμη τò Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο σὰν προϋστάμενη ἀρχή. Σύντομα, ὅμως, ἡ κατάσταση αὐτὴ ἀλλάξε, ὅταν οἱ δημογέροντες καὶ οἱ κοινοτικοὶ ἐπίτροποι ἄρρισαν νὰ τὸν κατηγοροῦν γιὰ ἰδιοποίηση κοινοτικῶν χρημάτων⁴⁴. Στὸ μεταξύ, εἶχε ἐπιστρέψει καὶ ó τακτικός ἱερέας, Παναγιώτης Παπαδόπουλος, ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ μὲ τὴν ὑποστήριξη τῆς δημογεροντίας διεκδίκησε τὴ θέση του. "Όταν, ὅμως, ó Παπὰ Εὐθύμ ἀρνήθηκε νὰ παραιτηθεῖ, δημιουργήθηκε ἕνας διχασμὸς στὴν κοινότητα τοῦ Κεσκίν κατὰ τὸν ὁποῖο οἱ προύχοντες πῆραν θέση ὑπὲρ τοῦ Παπᾶ Παναγιώτη, ἐνῶ ἡ πλειοψηφία ὑποστήριξε τὸν Παπὰ Εὐθύμ⁴⁵. 'Ο τελευταῖος διαμέσου τῶν γνωριμιῶν του μὲ διάφορους κεμαλικούς μπόρεσε νὰ σώσει τοὺς χριστιανούς τοῦ Κεσκίν ἀπὸ τοὺς ἐκτοπισμούς⁴⁶.

Καθὼς ó κοινοτικός διχασμὸς κορυφώθηκε καὶ οἱ δραστηριότητες τοῦ Παπᾶ Εὐθύμ ἄρρισαν νὰ γίνονται γνωστὲς καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη, τὸ Πατριαρχεῖο ἔστειλε στὸ Κεσκίν ἕναν πατριαρχικό μεσολαβητὴ, τὸν Παπὰ Θεόδωρο Μαυρόπουλο, γιὰ τὴ διευθέτηση τῆς κοινοτικῆς διένεξης⁴⁷. 'Η ἀπόφαση τοῦ Πατριαρχείου νὰ ρίξει τὸ βάρος του ὑπὲρ τῆς δημογεροντίας καὶ τοῦ Παπᾶ

43. "Ο.π.

44. Μαρτυρία Κ. Γεωργιάδης, Κεσκίν Μαντέν, ΚΜΣ/ΙΒ'.

45. Μαρτυρία Δ. 'Αζαριάδης, Κεσκίν Μαντέν, ΚΜΣ/ΙΒ'. "Ένας ἄλλος πληροφοριοδότης ὑποστηρίζει πὼς ó Παπὰ Εὐθύμ ἔδωσε δικό του κόμμα στὸ Κεσκίν ἀλλὰ ὅτι εἶχε «μόνο λίγους ὁπαδούς», 'Αριστ. Σιλβεστεριάδης, Κεσκίν Μαντέν, ΚΜΣ/ΙΒ'. Οἱ δημογέροντες τοῦ Κεσκίν ἦταν οἱ 'Αζαριάδης, Μισαηλίδης Σταμπολίδης, Κασάπογλου, Μπουγγνάνμπετ-δης.

46. 'Υπάρχουν πολλὲς μαρτυρίες πού δείχνουν ὅτι ó Παπὰ Εὐθύμ ἔσωσε τοὺς ὁμογενεῖς τοῦ Κεσκίν ἀπὸ τὴν ὀργὴ τῶν τσετῶν. 'Ο 'Ιωάννης Παπαδόπουλος πληροφορεῖ πὼς «ἂν δὲν ἦταν αὐτὸς (Εὐθύμ) ὅταν ἦρθε ó (Τσερκέζ) 'Ετχέμ στὰ 1920, μὲ 2000 ἱππικὸ θὰ τοὺς ἐσφαζε ὅλους (χριστιανούς). 'Έκανε γλάντια καὶ μεθύσια μὲ τοὺς Τούρκους (Εὐθύμ)», Ι. Παπαδόπουλος, Κεσκίν Μαντέν, ΚΜΣ/ΙΒ'. Τὸ ἴδιο περιστατικὸ διηγεῖται καὶ ó Κωνσταντῖνος Γεωργιάδης: «Μιὰ φορὰ οἱ Τσέτες θέλανε νὰ χτυπήσουν τὸ Κεσκίν. Τοὺς ἔκανε τραπέζι καὶ κατάφερε νὰ μὴν μᾶς πειράξουν», Κ. Γεωργιάδης, Κεσκίν Μαντέν, ΚΜΣ/ΙΒ'. 'Ο Διον. 'Αζαριάδης ἔδωσε τὴν ἐξῆς πληροφορία: «'Εμᾶς μᾶς ἔκανε καλὸ (ó Εὐθύμ), καὶ σὲ μᾶς καὶ στοὺς 'Αρμένιους. Μᾶς ἔφερε ἀπὸ τὴν ἑξορία», Μαρτυρία Δ. 'Αζαριάδης, Κεσκίν Μαντέν, ΚΜΣ/ΙΒ'. 'Όστόσο, σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες τοῦ Νίκου Φωτιάδης ἀπὸ τὸ Κεσκίν, ó Παπὰ Εὐθύμ ἔσωσε τοὺς ὁμογενεῖς ἀπὸ τοὺς τσέτες τοῦ Ἀλζοῦ Τοπάλ 'Οσμάν τὴν ἄνοιξη τοῦ 1920 καὶ ὄχι ἀπὸ τὸν Τσερκέζ 'Ετχέμ, βλ. Ν. Φωτιάδης, Στὸ Κεσκίν Μαντέν μὲ τὸν Παπὰ Εὐθύμ, 'Αθήνα 1982, σ. 81-7.

47. Σημειώσεις Γ. Μαντελίδη καὶ μαρτυρία 'Αριστ. Σιλβεστεριάδης, Κεσκίν Μαντέν, ΚΜΣ/ΙΒ'.

Παναγιώτη αποτέλεσε χαριστική βολή για τον Ευθύμ, ο οποίος εκδηλώθηκε απροκάλυπτα πιά έναντίον του Φαναρίου. Στο μεταξύ, από τον 'Οκτώβριο του 1918, το Οικουμενικό Πατριαρχείο, έπηρεασμένο από τους ανθελληνικούς διωγμούς και τα δρακόντεια μέτρα έναντίον των προνομίων της 'Ορθόδοξης 'Εκκλησίας από τη νεοτουρκική κυβέρνηση κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, είχε μετασχηματιστεί σε εθνικό κέντρο και υποστήριζε ανοικτά την απέλευθέρωση των υποδούλων 'Ελλήνων. Στις 16 Μαρτίου 1919, η πατριαρχική ήγεςία δήλωσε επίσημα τη διακοπή των σχέσεων της με την 'Υψηλή Πύλη και ανήγγειλε ότι αναλάμβανε πλήρη ευθύνη για την ελληνική κοινότητα της 'Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Με τον ίδιο στόχο κατά νοῦ, το Πατριαρχείο απαγόρευσε στους 'Ελληνες να λάβουν μέρος στις 'Οθωμανικές εκλογές του Σεπτεμβρίου/Δεκεμβρίου 1919⁴⁸.

Η ματαίωση της παραδοσιακής νηφάλιας και μετριοπαθούς Φαναριώτικης πολιτικής δημιούργησε δυσμενή εντύπωση ανάμεσα στους Καππαδόκες που βρίσκονταν αποκοιλισμένοι στα βάθη της 'Ανατολής. Ο δαιμόνιος Παπά Ευθύμ προσπάθησε να επωφεληθεί από τη δυσαρέσκεια αυτή υποστηρίζοντας ότι το Πατριαρχείο με τις θορυβώδεις έπευφημίες υπέρ της Μεγάλης 'Ιδέας είχε παραγκωνίσει συμφέροντα των 'Ορθοδόξων που παρέμεναν στις τουρκοκρατούμενες περιοχές της Μ. 'Ασίας⁴⁹. Πραγματικά, η ένταση της έλληνοτουρκικής σύρραξης στην 'Ιωνία και η στάση του Πατριαρχείου είχαν δυσμενείς έπιπτώσεις πάνω στις έλληνοκαππαδοκικές κοινότητες. Η όργη των Τούρκων έθνικιστών στράφηκε αρχικά έναντίον των 'Ορθοδόξων μητροπολιτών της ένδοχώρας και των έλληνοκατοικημένων περιοχών του Πόντου. 'Αν και οι περισσότεροι 'Ιερείς κατάφεραν να καταφύγουν στην Κωνσταντινούπολη, οι Τούρκοι συνέλαβαν τους μητροπολίτες 'Ικονίου Προκόπιο Λαζαρίδη και Ροδόπολης Κύριλλο Χατζηδημητρίου, όπως και τους έπισκόπους Πατάρων Μελέτιο Χρηστίδη και Σεβάστειας Γερβάσιο Σουρμελίδη. Μεταξύ του 1920 και 1921 οι κεμαλικές αρχές τους έστειλαν εξορία σε διαφορετικές πόλεις στο έσωτερικό της Μ. 'Ασίας⁵⁰.

'Εχοντας υπόψη πως οι έγκλωβισμένοι Καππαδόκες είχαν μείνει χωρίς κα-

48. Το θέμα της αλλαγής της παραδοσιακής πατριαρχικής πολιτικής προς την τουρκική κυβέρνηση πραγματεύομαι στο *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations*, 'Αθήνα 1983, σ. 32 κ.έξ.

49. Ergene, *ό.π.*, σ. 6-9.

50. Ο 'Ικονίου εξορίστηκε στο 'Ερζερούμ, ο Σεβάστειας στο Καράχισαρ, ο Πατάρων στην 'Αττάλεια, ενώ ο Ροδόπολης φυλακίστηκε στην Τραπεζούντα. Την ίδια τύχη βρήκε και ο 'Αριστέας 'Ιερόθεος, ο οποίος κλείστηκε στις φυλακές της 'Αμυσείας. Τέλος, ο βοηθός έπισκοπος της μητρόπολης 'Αμυσείας Ζήλων Ευθύμιος κατηγορήθηκε για συμμετοχή στο ποντιακό κίνημα και βρήκε το θάνατο στις φυλακές της Σαμψούντας. Οι υπόλοιποι άρχιερείς της Μ. 'Ασίας κατάφεραν να καταφύγουν στην Κωνσταντινούπολη.

μιὰ θρησκευτικο-πολιτική αρχή, ὁ Παπὰ Εὐθύμ ἐπιχείρησε νὰ πληρώσει τὸ κενὸ ποὺ εἶχε δημιουργηθεῖ⁵¹. Ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν ἐνορία του, διόρισε μιὰ νέα δημογεροντία, διέκοψε τὶς σχέσεις του μὲ τὸ Πατριαρχεῖο καὶ καταδίωξε ὅσους ἀρνήθηκαν νὰ εὐθυγραμμιστοῦν μὲ τὴ φιλοκεμαλική πολιτική του γραμμή. Τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1919, κατάφερε νὰ «πείσει» τοὺς Καππαδόκες τῆς Ἀγκυρας νὰ λάβουν μέρος στὶς ὁθωμανικὲς ἐκλογές καὶ ἔπαυξε σημαντικὸ ρόλο στὴν ἐκλογὴ τοῦ ντόπιου κεμαλικοῦ παράγοντα Κεσκινλή Ριζᾶ στὴν τουρκικὴ βουλὴ (βουλευτὴς τοῦ Κίρσεχιρ)⁵². Ἀμέσως μετὰ τὶς ἐκλογές, ὁ Παπὰ Εὐθύμ πῆγε στὴν Ἀγκυρα ὅπου, σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες τοῦ Ἐργκενέ, ἐντυπωσίασε μετὰ τὴν εὐγλωττία καὶ τὸν ἐνθουσιασμό του τὸν Τοῦρκο ἡγέτη Μουσταφᾶ Κεμάλ ὁ ὁποῖος τὸν συγχάρηκε γιὰ τὴν ἀφοσίωσή του στὶς τουρκικὲς ἐθνικιστικὲς ἀρχές καὶ γιὰ τὴ σκληρὴ στάση ποὺ εἶχε υἱοθετήσει ἀπέναντι στοῦ Πατριαρχεῖο⁵³. Ἐτσι, χαλάρωσαν τὰ κυβερνητικὰ μέτρα καταπίεσης κατὰ τῶν ὁρθόδοξων τοῦ Κεσκίν, ποὺ ἀρχικὰ εἶχαν γίνεи ἰδιαίτερα αἰσθητὰ στὴν κωμόπολη αὐτῆς τῆς κεντρικῆς Μ. Ἀσίας⁵⁴. Ἡ κεμαλικὴ κυβέρνηση φαίνεται πὼς ἐνδιαφερόταν ἰδιαίτερα γιὰ τὶς ἐξελίξεις στοῦ Κεσκίν, ἐπεὶδὴ βρισκόταν ἐκεῖ ἡ μητροπολιτικὴ ἔδρα τῆς Ἑλληνορθόδοξης ἐκκλησιαστικῆς διοικητικῆς περιφέρειας Ἀγκύρας. Ἐπιπλέον, ὁ μητροπολίτης Ἀγκύρας, Γερβάσιος Σαρασίτης, ἀφότου εἶχε βρεῖ καταφύγιο στὴν Κωνσταντινούπολη ἐκδηλώθηκε ἀναφανδὸν ὑπὲρ τοῦ ἀλυτρωτισμοῦ τῶν Ἑλλήνων τῆς Τουρκίας καὶ ὑπῆρξε ἐξέχον στέλεχος τῆς νέας πολιτικῆς τοῦ Φαναρίου.

51. Οὕτε καὶ ὁ ἴδιος ὁ Παπὰ Εὐθύμ δὲν θεωρήθηκε ὑπεράνω ὑποψίας. Γιὰ ἓνα μικρὸ διάστημα, στὶς ἀρχές τοῦ 1920, συνελήφθη ἀπὸ τὶς κεμαλικὲς ἀρχές ὅταν ὁ ἐξάδελφός του Παντελῆς Καραχισαρίδης βρέθηκε ἐνοχος γιὰ ἐνέργειες ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτητοποίησης τοῦ Πόντου. Ὡστόσο, ὁ Εὐθύμ ἀφῆθηκε ἐλεύθερος χάρις στὴν ἐπέμβαση προκρίτων κεμαλικῶν, ὅπως οἱ βουλευτὲς Ἀδριανούπολης Μεχμέτ Σερέφ καὶ Κίρσεχιρ Κεσκινλή Ριζᾶ, μὲ τοὺς ὁποίους συνδεόταν στενότερα.

52. Μαρτυρία Ι. Παπαδόπουλου, Κεσκίν Μαντέν, ΚΜΣ/ΙΒ'. Σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες τοῦ Α. Σιλβεστεριάδη, ὁ Παπὰ Εὐθύμ «πῆγε μὲ τὸ μέρος τοῦ ντόπιου τουρκικοῦ παράγοντα Ριζᾶ καὶ βοήθησε νὰ τὸν ψηφίσουν οἱ χριστιανικοὶ καὶ νὰ βγεῖ βουλευτής», ΚΜΣ/ΙΒ'.

53. Ergene, ὁ.π., σ. 16-8. Ἀργότερα ὁ Μουσταφᾶ Κεμάλ ἔστειλε εὐχαριστήριο γράμμα στὸν Παπὰ Εὐθύμ συγχαιρόντάς τον γιὰ τὴν ἀξιόλογη δράση του ὑπὲρ τοῦ τουρκικοῦ ἀγώνα. Ἡ εἰδηση δημοσιεύτηκε στὴν *Arik Söz* στὶς 28.12.1921. Βλ. Jäschke, *Kurtuluş*, 170.

54. Γιὰ τοὺς ἐκτοπισμοὺς τῶν ὁρθόδοξων τοῦ Κεσκίν βλ. Μ. V. Frunze, *Frunze'nin Türkiye anilari* (Ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴν Τουρκία τοῦ Μ. Β. Φρουνζέ), μετάφραση ἀπὸ τὰ ρωσικὰ, Istanbul. Ὁ Φρουνζέ ἦταν ὁ πρῶτος ἀντιπρόσωπος τῆς σοβιετικῆς κυβέρνησης στὴν Ἀγκυρα καὶ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ συνδετικὸς κρίκος στὴ σύμφιξη τῶν τουρκορωσικῶν σχέσεων κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Μικρασιατικοῦ Πολέμου. Στὶς 11 Δεκεμβρίου 1921 ὁ Φρουνζέ ἐπισκέφτηκε τὸ Κεσκίν καὶ ἀναφέρεται στοὺς ὁρθόδοξους τοῦ Κεσκίν, ὁ.π., σ. 65-6.

Ἀμφισβήτηση τῆς ἐλληνικῆς καταγωγῆς τῶν Καπαδόκων

Ἡ Ὀλόκληρο αὐτὸ τὸ διάστημα ποὺ ὁ Παπὰ Εὐθύμ ἐδραίωνε τὶς σχέσεις του μὲ τοὺς Τούρκους ἐθνικιστές, οἱ κεμαλικοὶ βάλθηκαν νὰ ἀποδεκατίσουν τὴν ἀνθηρὴ ἐλληνοποντιακὴ κοινότητα. Κάπου 700 πρόκριτοι Πόντιοι καταδικάστηκαν σὲ θάνατο ἀπὸ τὸ Δικαστήριο Ἀνεξαρτησίας (*Istiklâl Mahkemeleri*) μὲ τὴ κατηγορία ὅτι ἔλαβαν μέρος στὴν αὐτονομιστικὴ κίνηση γιὰ μιὰ Ποντιακὴ Δημοκρατία, ἐνῶ χιλιάδες ἄλλοι, κυρίως ἀπὸ τὰ παραλιακὰ ἀστικά κέντρα τῆς Μαύρης Θάλασσας, μετακινήθηκαν βίαια σὲ τόπους ἐξορίας στὴν ἐνδοχώρα⁵⁵. Σ' αὐτὴ τὴν ἐπικίνδυνη καὶ τρικυμιώδη καμπή, ὀρισμένοι Πόντιοι τῆς Τραπεζούντας, ἔχοντας πλήρη ἐπίγνωση τῆς ἐπισφαλοῦς θέσης τους, ἔστειλαν ἓνα γράμμα στὴν Ἀγκυρα μὲ τὶς ὑπογραφές τοῦ *Vicaire de l'Archevêché Grec* καὶ τοῦ *Président de la Communauté grecque orthodoxe*, στίς 12 Φεβρουαρίου τοῦ 1921, ὅπου ἐξέφραζαν τὴν ἐπιθυμία τῶν Ποντίων (νὰ μοιραστοῦν τὴν τύχη τῶν μουσουλμάνων συμπατριωτῶν τους)⁵⁶.

Ὁ τουρκικὸς τύπος, καὶ εἰδικὰ τὸ κεμαλικὸ ὄργανο, ἡ *Hakimiyeti Milliye* (Κυρίαρχο Ἔθνος) τῆς Ἀγκυρας, ἔδωσε μεγάλη δημοσιότητα στὴν ἀνακοίνωση αὐτή. Σὲ μιὰ σειρά ἄρθρων στὴν ἡμερησίδα αὐτή, ὁ λόγιος ἐθνικιστὴς Ἰζζέτ Οὐλβῆ (*Izzet Ulvi Aykurt*) ἐπανάφερε στὴν ἐπικαιρότητα τὸν ἰσχυρισμὸ τῆς τουρκικῆς καταγωγῆς τῶν τουρκόφωνων ὀρθοδόξων πληθυσμῶν τῆς κεντρικῆς Μ. Ἀσίας, ποὺ εἶχε ἀναπτυχθεῖ γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸ στοχαστὴ τοῦ τουρκικοῦ ἐθνικισμοῦ Σεμσεττὶν Σαμῆ (*Şemsettin Sami*) στὴ δεκαετία τοῦ 1890. Συγκεκριμένα, ὁ Σεμσεττὶν Σαμῆ ὑπῆρξε ὁ συλοβάτης τῆς θεωρίας ποὺ ὑποστήριζε ὅτι ἡ Μ. Ἀσία ἦταν ἡ πατρίδα τῶν Τούρκων καὶ ἀνῆκε ἀποκλειστικὰ στὸ τουρκικὸ ἔθνος.

Μετὰ τὴ συρρίκνωση τοῦ τουρκικοῦ παράγοντα στὰ Βαλκάνια, ἡ ἀπειλὴ τοῦ διαμελισμοῦ τῆς Μ. Ἀσίας πῆρε σοβαρὰς διαστάσεις, εἰδικὰ μετὰ τὴν

55. Βλ. τὴ μελέτη μου «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἐθνικοῦ πνεύματος τῶν Ἑλλήνων τοῦ Πόντου, 1918-1922: Ἡ ἐλληνικὴ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ καὶ τουρκικὴ ἀντίδραση», στὴ συλλογικὴ ἐργασία *Μελέτηματα γύρω ἀπὸ τὸ Βενιζέλο καὶ τὴν ἐποχὴ του*, Ἀθῆνα 1980, σ. 427-74.

56. Παρόμοιες ἐπιστολὲς ἀπὸ τοὺς ὀρθόδοξους τῆς Ἀτταλείας, Τσόρουμ καὶ Ζογκουλντάκης δημοσιεύτηκαν στὸν τουρκικὸ τύπο, βλ. Gotthard Jaschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi* (Τὰ γεγονότα κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ τουρκικοῦ ἀγώνα ἀνεξαρτησίας κατὰ χρονολογικὴ σειρά), Ἀγκυρα 1970, σ. 148, 150-1 καὶ 169-70. Δὲν εἶναι, ὅμως, βέβαιο ἂν οἱ ἐπιστολὲς αὐτὲς γράφτηκαν μὲ τὴ συγκατάθεση τῶν ὀρθοδόξων κοινοτήτων τῆς Μ. Ἀσίας ἢ μόνον μὲ τὴν πρωτοβουλία μερικῶν χριστιανῶν. Ἐπιπλέον, ὑπάρχουν σοβαρὰς ἀμφιβολίες γιὰ τὴν αὐθεντικότητα τῶν ἐπιστολῶν αὐτῶν. Ἐτσι, ἡ *Ikdam* στίς 30 Δεκεμβρίου 1921 δημοσίευσε γράμμα τοῦ μητροπολίτη τῆς Ζογκουλντάκης (*Zonguldak Metropolitidi*) Γερμανοῦ ποὺ ἐξέφραζε τὴν ἀφοσίωση τῶν ὀρθοδόξων τῆς ἐπαρχίας στὸν τουρκικὸ ἀγώνα. Στὴν πραγματικότητα, ὅμως, ὅχι μόνον δὲν ὑπῆρχε ἀρχιερέας μὲ τέτοιο ὄνομα στὴ Μ. Ἀσία, ἀλλὰ οὐτε καὶ ἡ Ζογκουλντάκη ἦταν μητροπολιτικὴ ἔδρα τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας.

εξάπλωση των εθνικιστικών και αυτονομιστικών ιδεών ανάμεσα στους Έλληνες και Άρμένιους Μικρασιάτες κατά τα τέλη του 19ου αιώνα. Για την καταπολέμηση των τάσεων αυτών, ο Σεμσεττίν Σαμῆ προσπάθησε να ξεπεράσει το πρόβλημα της ετερογένειας του μικρασιατικού χώρου με τον ισχυρισμό πως οι χριστιανοί Άνατολίτες ήταν και αυτοί Τούρκοι στην καταγωγή. Μόνη εξαίρεση, πάντα κατά τον Τούρκο λόγοι, αποτελούσαν οι ὀρθόδοξοι της περιφέρειας της Σμύρνης, τους οποίους χαρακτήρισε ως γνήσιους Έλλαδίτες. Ριχνοντας, λοιπόν, το βάρος στο «ουσιαστικό τουρκικό χαρακτήρα της Άνατολής», ο Σεμσεττίν Σαμῆ ἔθεσε τις ιδεολογικές βάσεις της προσπάθειας τουρκοποίησης της ιστορίας του μικρασιατικού χώρου. Ἡ ἄποψη αὐτή κέρδισε ἕνα σταθερά ἀξιανόμικο ἀριθμὸ ὁπαδῶν μεταξύ των Τούρκων διανοούμενων ἀπὸ τὸ 1890 ὡς τὸ 1930⁵⁷.

Τις ιδέες τοῦ Σαμῆ ἐνστερνίστηκε καὶ μιὰ μερίδα τοῦ τουρκικοῦ τύπου με πρωτοστάτη τὴν *Ikdam* ἡ ὁποία, σὲ ἕνα ἄρθρο ποὺ δημοσιεύτηκε στὶς 20 Μαρτίου 1899 με τίτλο «Türklük» (Τουρκισμός) ἰσχυρίστηκε:

«Ἐχει σχεδὸν ἀποδειχθεῖ πὼς ὁ περισσότερο ἀπὸ μισὸ ἑκατομῦριο ὀρθόδοξος πληθυσμὸς ποὺ ζεῖ στὴν Ἀνατολή καὶ μιλά μόνον τουρκικὰ προέρχεται ἀπὸ ἀνάμειξη τῶν ἀρχαίων κατοίκων τῆς Ἀνατολῆς με τοὺς Τουρκομάνους καὶ δὲν ἔχει καμιά σχέση με τοὺς Ἕλληνες. . . Ὅπως, λοιπόν, δὲν σημαίνει πὼς κάθε μουσουλμάνος εἶναι Τούρκος, ἔτσι καὶ κάθε ὀρθόδοξος δὲν πρέπει νὰ θεωρεῖται ἀπαραιτήτως Ἕλληνας. Τὸ θρησκευτικὸ δόγμα στηρίζεται στὴν πίστη καὶ ἡ ἐθνικότητα στὴ γλῶσσα»⁵⁸.

Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου τὸ θέμα τῆς προέλευσης τῶν Καππαδόκιων ἀπασχόλησε ἀρκετὰ τοὺς Τούρκους διανοούμενους. Τὸ 1918, ὁ Τούρκος Τζαμῆ (Cami Bozkurt), σὲ μιὰ πραγματεία ποὺ δημοσιεύτηκε στὴν ἐφημερίδα *Söz* (Λόγος), ἐπεξεργάστηκε περαιτέρω τὴν ιδέα τῆς τουρκικῆς καταγωγῆς τῶν ὀρθόδοξων Καππαδόκων⁵⁹. Στῆριζόμενος στὴ γλωσσικὴ

57. Γιὰ τις ιδέες τοῦ Σαμῆ βλ. David Kushner, *The Rise of Turkish Nationalism, 1876-1908*, Λονδίνο 1977, σ. 51-4.

58. Ὁ π. Ἐνας ἄλλος διασώτης τῆς προσπάθειας γιὰ τὴν τουρκοποίηση τοῦ μικρασιατικοῦ χώρου ἦταν ὁ Necip Asim, ὁ ὁποῖος στὴ διεξοδικὴ πραγματεία του, Ἡ Ἱστορία τῆς Τουρκίας (*Türk Tarihi*), ποὺ ἐκδόθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 1900, ἐπεξεργάστηκε τὴν ιδέα τοῦ Τουρκισμοῦ ποὺ εἶχε σὰν ἐπίκεντρο τὴ χερσόνησο τῆς Ἀνατολῆς. Βλ. Kushner, ὁ.π., σ. 39-40.

59. Τὸ ἔργο αὐτὸ ἐκδόθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 1923 με τίτλο *Osmanlı Ülkesinde Türk Hristiyanlar* (Τούρκοι Χριστιανοὶ στὸ Ὄθωμανικὸ Κράτος). Ἡ μελέτη αὐτὴ δημοσιεύτηκε καὶ σὲ δευτέρη ἔκδοση, τὸ 1932. Ὁ Τζαμῆ ὑπῆρξε ἡγετικὸ στέλεχος τῆς τουρκικῆς ἀντίστασης κατὰ τὴν ἐλληνικὴ διοίκηση τῆς Σμύρνης καὶ διετέλεσε μέλος τῆς κεμαλικῆς ἐθνοσυνέλευσης.

και πολιτιστική ιδιομορφία των Καππαδόκων, ο Τζαμχί ανέπτυξε την άποψη ότι οι τουρκόφωνοι ὀρθόδοξοι Μικρασιάτες ήταν απόγονοι των Τουρκομάνων μισθοφόρων που είχαν εγκατασταθεί στην Καππαδοκία κατά την περίοδο πριν από την ιστορική μάχη του Μαντζικέρτ (1071)⁶⁰. 'Επισημαίνοντας ότι οι Καππαδόκες είχαν διαφυλάξει μια πύθ ἀγνή τουρκική διάλεκτο και από τους ἴδιους τους Τούρκους, ο Τζαμχί παρατήρησε πώς οι Καππαδόκες είχαν διατηρήσει γνήσια τούρκικα ὀνόματα, ὅπως λ.χ. Τσακίρογλου, Τσινάρογλου και 'Αρσλάνογλου, ἐνῶ οι Τούρκοι μουσουλμάνοι τὰ είχαν εγκαταλείψει ἐξαιτίας τῆς ἐπιρροῆς των ἀραβικών και περσικῶν θρησκευτικῶν, γλωσσικῶν και πολιτιστικῶν ἐπιδράσεων. 'Ωστόσο, πάντα κατά τὸν Τζαμχί, τὸν 19ο αἰῶνα οἱ Καππαδόκες ἐξελληνίστηκαν, ὅταν οἱ «'Ελλαδίτες μεγαλοῦδεάτες» ἐξαπέλυσαν μιὰ ἐντατική σταυροφορία προσηλυτισμοῦ στὴ Μ. 'Ασία, διαμέσου τῆς ἐκκλησίας, τῆς ἐκπαίδευσης και τοῦ ἐμπορίου. 'Η σταυροφορία αὐτή, ἰσχυρίζεται ο Τζαμχί, ὑπῆρξε ἰδιαίτερα καρποφόρα στὰ μεγάλα κέντρα, ὅπου οἱ Καππαδόκες μετανάστες ἐξελλήνισαν ἀκόμη και τὰ ὀνόματά τους. 'Ετσι, παρατηρεῖ ο Τούρκος ἐθνικιστής, ὁ Γιαγτζόγλου ἔγινε Λαδόπουλος, ὁ Τσακίρογλου Γαλάνης και ὁ Τσινάρογλου Πλατανίδης.

Στὸ μεταξὺ ραγδαῖες ἐξελίξεις συντελέστηκαν στὸ ἑλληνοτουρκικὸ μέτωπο. 'Ο νικηφόρος ἑλληνικὸς στρατὸς εἶχε ἐισχωρήσει βαθιά στὸ ἔδαφος τῆς Μ. 'Ασίας καί, τὸ καλοκαίρι τοῦ 1921, εἶχε φθάσει 125 μίλια δυτικά τῆς 'Αγκυρας. Νωρίτερα, τὸν Μάρτιο τοῦ 1921, ὁ Μουσταφᾶ Κεμάλ γιὰ λόγους πρόνοιας εἶχε διατάξει τὴν προσωρινὴ μεταφορά των ἀρχείων τῆς ἐπαναστατικῆς κυβέρνησης ἀπὸ τὴν 'Αγκυρα στὴν Καισάρεια⁶¹. 'Ετσι, γιὰ πρώτη φορά ἀπὸ τὸν 11ο αἰῶνα, οἱ 'Ελληνοκαππαδόκες βρέθηκαν στὴ μέση μιᾶς ἑλληνοτουρκικῆς σύρραξης. Τὸ γεγονός αὐτὸ ἀντικατοπτρίζεται και στὴ συνεχρῆ ἀπασχόληση τοῦ τουρκικοῦ ἐθνικιστικοῦ τύπου μὲ τὸ θέμα των Καππαδόκων. Στὰ ἄρθρα του ποὺ δημοσιεύτηκαν στὴν *Hakimiyeti Milliye* στῆς 18 Νοεμβρίου, 12 Δεκεμβρίου 1921 και 5 'Ιανουαρίου 1922, μὲ τίτλο οἱ «Χριστιανοὶ Τούρκοι τῆς 'Ανατολῆς» («Anadolu 'da Hristiyan Türkler»), ὁ 'Ιζζὲτ Οὐλβῆ δίνει μιὰ ἐναλλακτικὴ ἐρμηνεία τῆς ἀξίωσης γιὰ τουρκικὴ καταγωγή των Καππαδόκων. 'Ο σημαίνων ἀρχισυντάκτης τῆς κεμαλικῆς ἐφημερίδας ἰσχυρίστηκε ὅτι οἱ Τούρκοι ήταν απόγονοι των Χετταίων και ὅτι προϋπῆρξαν των 'Ελλήνων στὴ Μ. 'Ασία. 'Αναφερόμενος εἰδικὰ στοὺς Καππαδόκες, ὁ 'Ιζζὲτ Οὐλβῆ ὑπο-

60. 'Η ἀποψη αὐτὴ ἀμφισβητεῖται ἀπὸ τὸν κορυφαῖο ἱστορικὸ Σπύρο Βρυώνη, ὁ ὁποῖος υπογραμμίζει πὼς δὲν ὑπάρχουν ἱστορικὲς ἐνδείξεις ποὺ νὰ τεκμηριώνουν τὴν ὑπαρξὴ συγκεκριμένου ἐποικισμοῦ Τουρκομάνων στὴ Βυζαντινὴ Μ. 'Ασία κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 10ου αἰῶνα· βλ. Vryonis, ὁ.π., σ. 456-7. Γιὰ τῆς ἀπόψεις τοῦ Τζαμχί στὸ θέμα αὐτὸ βλ. Cami, ὁ.π., σ. 24.

61. Γιὰ τὴν προσωρινὴ ἐγκατάσταση τῆς κεμαλικῆς κυβέρνησης στὴν Καισάρεια, βλ. ἀναφορὰ τοῦ Θωμᾶ Μιλκόγλου, Καισάρεια, ΚΜΣ/ΙΒ'.

στηρίζει ότι οι τουρκόφωνοι ὀρθόδοξοι Μικρασιάτες ἦταν γνήσιοι Τούρκοι που ἐκχριστιανίστηκαν κατὰ τὴ διάρκεια τῶν πρώτων αἰώνων τῆς διάδοσης τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Ἡ ἄποψη αὐτὴ βασίζεται στὴ φιλόδοξη κεμαλικὴ θεωρία ὅτι οἱ Τούρκοι εἶναι ὁ ἀρχαιότερος λαὸς τῆς Ἀσίας, τῆς Εὐρώπης καὶ ἔως ὁλόκληρου τοῦ κόσμου καὶ ὅτι ἡ τουρκικὴ γλῶσσα εἶναι ἡ μητέρα ὅλων τῶν γλωσσῶν⁶². Ὡστόσο, παρὰ τὶς διεξοδικὲς προσπάθειες τῶν Τούρκων ἐπιστημόνων, δὲν παρουσιάστηκε κανένα ἔχνος πού νὰ συνδέει τὴν τουρκικὴ φυλὴ μὲ τοὺς Χετταίους.

Τὸ πρῶτο, ὅμως, ἔγγραφο πού ἀναφέρεται εἰδικὰ στὴ δημιουργία μιᾶς ἀνεξάρτητης Τουρκορθόδοξης Ἐκκλησίας ἐμφανίστηκε στὴν κεμαλικὴ ἐφημερίδα τῆς Ἀγκυρας, τὴ *Hakimiyeti Milliye*, τὴν 1 Μαΐου 1921. Γράφοντας ἐκ μέρους τῶν 2749 ὀρθοδόξων κατοίκων τοῦ Σαφράνμπολου στὸν Πόντο, ἔντεκα πρόκριτοι, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ ντόπιου παπᾶ Γερμανοῦ, ἔστειλαν μιὰν αἴτηση στὴν Ἀγκυρα γιὰ τὴν ἵδρυση ἑνὸς Τουρκορθόδοξου Πατριαρχείου (*bir Türk Ortodoks Patrikligi*) σὲ ἕναν κατὰλληλο τόπο τῆς Ἀνατολῆς (*Anadolunun münasib bir mahallinde*). Στὴν αἴτησή τους οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς κοινότητος ζητοῦσαν τὴν ἀνεξαρτητοποίησή τους ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, τὸ ὁποῖο κατηγοροῦσαν πὼς προσπαθοῦσε νὰ τοὺς ἐξελληνίσει⁶³. Τὸ ἄγγελο αὐτὸ ἀκολούθησαν συχνὲς μνείες στὸν τουρκικὸ τύπο πού ἐξέφραζαν τὴν ἐπιθυμία τῶν «Τούρκων Χριστιανῶν» (*Hiristiyan Türkler*) νὰ ἱδρῶσουν αὐτοκέφαλὴ ἐκκλησία⁶⁴. Κατὰ συνέπεια, στίς 10 Μαΐου ἡ *İkdam* πληροφόρησε πὼς μετὰ τὴν εἰσήγηση τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου (*Heyeti Milliye*), ἡ τουρκικὴ Ἐθνοσυνέλευση θὰ συνέτασσε τὸ κείμενο τοῦ νομοσχεδίου γιὰ τὴ δημιουργία ἑνὸς τέτοιου Πατριαρχείου καὶ θὰ τὸ παρουσίαζε στὸν ὑπουργὸ τῶν Ἑσωτερικῶν⁶⁵.

Τὴν 1η Ἰουνίου, ἡ γαλλόφωνη ἐφημερίδα τῆς Κωνσταντινουπόλης *Le Bosphore* δημοσίευσε τὸ προσχέδιο τοῦ νομοσχεδίου, πού συνοδευόταν ἀπὸ μιὰν ἀνακοίνωση τοῦ ὑπουργοῦ Δικαιοσύνης Χαφίζ Μεχμέτ (*Hafiz Mehmet*). Ἀναφερόμενος στὸ προηγούμενο τῆς ρωσικῆς, τῆς βουλγαρικῆς καὶ τῆς σερβικῆς ἐκκλησίας, ὁ ὑπουργὸς ὑπογράμμισε ὅτι τὰ πατριαρχεῖα αὐτὰ ἀνεξάρτητοποιήθηκαν ὅταν τὸ Φανάρι προσπάθησε νὰ τὰ ἐξελληνίσει. Ἦταν φυσικὸ

62. Γιὰ τὴν καλλιέργεια τῆς γλωσσικῆς «Θεωρίας τοῦ Ἡλίου» (*Güneş Dil Teorisi*) πού θέλησε νὰ καταστήσει τὴν Τουρκικὴ γλῶσσα μητέρα ὅλων τῶν ἄλλων γλωσσῶν, βλ. Π. Χιρίρογλου, *Τουρκικὴ Ἑλληνογραφία*, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 20-2.

63. Ἡ ἰταλικὴ μετάφραση τοῦ κειμένου βρίσκεται στὸ *Oriente Moderno*, 1 (1922/23), σ. 23 καὶ στὰ γερμανικὰ στὸ Jaschke (1964), σ. 104-5. Γιὰ τὴν ἀμφισβήτηση τῆς αὐθεντικότητος τῶν ἐπιστολῶν αὐτῶν βλ. σημείωση 56.

64. Jaschke (1969), σ. 320. Clair Price, «Mustapha Kemal and the Christians», *Current History*, 17 (Σεπτ. 1922), σ. 990.

65. Jaschke (1969), σ. 321.

λοιπόν, πάντα κατά τον Τούρκο ύπουργό, πώς και οι ὁρθόδοξοι τῆς Ἀνατολῆς θὰ ἀκολουθοῦσαν αὐτὸ τὸ παράδειγμα ἀπαιτώντας τὸ δικαίωμα τῆς ἀναγνώρισης ἀνεξάρτητου «Ρωμαίου Πατριαρχείου τῆς Ἀνατολῆς» (*Anadoluda Rum Patrikligi*)⁶⁶. Τὸ νομοσχέδιο διευκρίνιζε ὅτι ἔδρα τοῦ προγραμματιζόμενου Τουρκορθόδοξου Πατριαρχείου θὰ καθιερωνόταν ἡ Καισάρεια, τὸ ἱστορικὸ κέντρο τῆς Ὁρθοδοξίας στὴ Μ. Ἀσία.

Ὡστόσο, ἂν καὶ ὁ τουρκικὸς τύπος συνέχισε νὰ ἀσχολεῖται μὲ τοὺς «Τουρκορθόδοξους», ἡ θέσπιση τοῦ διατάγματος γιὰ τὴ δημιουργία αὐτοκέφαλῆς ἐκκλησίας τέθηκε σὲ ἀδράνεια ὡς τὸ τέλος τοῦ 1921. Ὁ Βρετανὸς ἀρμοστής στὴν Κωνσταντινούπολη, Sir Horace Rumbold, ὁ ὁποῖος δὲν διατηροῦσε καμιάν ἀμφιβολία πὼς ἡ ἀπόπειρα γιὰ τὴ δημιουργία σχισματικῆς ἐκκλησίας ἦταν δάκτυλος τῆς κυβέρνησης τῆς Ἀγκυρας⁶⁷, πληροφόρησε τὸ Φόρεϊν Ὁφίς, στὶς 22 Νοεμβρίου, ὅτι «τίποτα δὲν ἔχει ἀκουστεῖ σχετικὰ μὲ τὸ κεμαλικὸ σχέδιο ἰδρύσεως κάποιου εἶδους ἀνταγωνιστικοῦ Πατριαρχείου στὴν Ἀνατολή»⁶⁸.

Φαίνεται πὼς ὁ ἐμπειρογνώμονας τῆς Ἀγκυρας στὰ θρησκευτικὰ ζητήματα Μπαχᾶ (Baha) εἶχε συστήσει φρόνηση στὴν κυβέρνησή του⁶⁹. Εἶχε προειδοποιήσει τὴν Ἀγκυρα ὅτι ἡ πραγματώσις τοῦ τουρκικοῦ σχεδίου ἀπαιτοῦσε μὲ ἀπροσεκτικὴ μελέτῃ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ θέματος. Λαμβάνοντας ὑπόψιν τὸ προηγούμενο τῆς βουλγαρικῆς περίπτωσης, ὁ Μπαχᾶ ἐπισήμαινε πὼς ἡ σχεδιαζόμενη «Ἐθνοσυνέλευση τῶν Τουρκορθόδοξων» θὰ μπορούσε νὰ ἀντλήσει κάποια ἐπιρροή μόνο ἂν κορυφαῖοι ἀρχιερεῖς τῆς Μ. Ἀσίας δέχονταν νὰ συμμε-

66. Ἑρμηνεῖα κειμένων στὸ Jaschke (1964), σ. 105· *Oriente Moderno*, I (1922/23), σ. 68. Βλ. ἐπίσης παράρτημα Α'.

67. FO/371/6566/E6774, Rumbold πρὸς Φόρεϊν Ὁφίς, Κωνσταντινούπολη, 31 Μαΐου 1921. Τὴν ἴδια ἀποψὴ ὑποστήριζαν καὶ οἱ τρεῖς Βρετανοὶ ἐμπειρογνώμονες, Α. Toynbee, Α. Boutwood καὶ Η. Pirie Gordon, στὴ διεξοδική τους ἐκθεση στὸ θέμα τῆς Τουρκορθόδοξίας ποὺ ὑπέβαλαν στὸ Φόρεϊν Ὁφίς καὶ τὴν Ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία στὶς 10 Μαΐου τοῦ 1922. Συγκεκριμένα, ὑπογράμμισαν ὅτι οἱ ὁρθόδοξοι τῆς Μ. Ἀσίας ἐγγράφονταν στὸ τουρκορθόδοξο κίνημα γιὰ νὰ ἀποφύγουν τὶς σφαγὲς καὶ τοὺς ἐκτοπισμοὺς (FO/371/7923/E12002).

68. FO/371/6566/E8824, Rumbold πρὸς Φόρεϊν Ὁφίς, Κωνσταντινούπολη, 22 Νοεμβρίου 1921, Βλ. ἐπίσης, Jaschke, *Kurtulus*, σ. 167, ὅπου πληροφορεῖ πὼς στὶς 22 Νοεμβρίου ἡ Ἀγκυρα ἀποφάσισε νὰ ἀναβάλει τὴ θέσπιση τοῦ νομοσχεδίου.

69. Εἰδικὸς στὰ θέματα τοῦ Πατριαρχείου, ὁ Μπαχᾶ χρημάτισε διευθυντὴς τοῦ τμήματος τῶν θρησκευτικῶν ὑποθέσεων στὸ Ὑπουργεῖο Δικαιοσύνης. Τὸ 1922-23, παραβρέθηκε στὴ συνδιάσκεψιν τῆς Λωζάνης ὅπου διετέλεσε σύμβουλος τῆς τουρκικῆς ἀντιπροσωπείας στὸ πατριαρχικὸ ζήτημα. Στὸ τελευταῖο κεφάλαιό του ὁ Δημ. Μαυρόπουλος (*Πατριαρχικαὶ Σελίδες: Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἀπὸ 1878-1949*, Ἀθήναι 1960) ἀναφέρεται στὴν Τουρκορθόδοξη Ἐκκλησία. Ὁ συγγραφέας ἀντιγράφει, σὲ πολλὰ σημεῖα λέξη πρὸς λέξη, τὸ χειρόγραφο τοῦ Β. Ραφτόπουλου ποὺ βρίσκεται στὸ ἀρχεῖο τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν χωρὶς, δυστυχῶς, νὰ παραπέμψει στὶς πηγὰς τῶν πληροφοριῶν του.

τάσχουν σ' αυτήν. Ήταν προφανές ότι ο Παπά Εὐθύμ, πού δὲν ἦταν τίποτα περισσότερο ἀπὸ ἓνας Μικρασιάτης ἱερέας, χωρὶς ἀκόμη καὶ τὴν πιδ στοιχειώδη θρησκευτικὴ μόρφωση, δὲν εἶχε τὰ προσόντα νὰ πρωτοστατήσῃ στὴ συνεδρίαση τῆς Καισάρειας⁷⁰. Ὁ ἀδέξιος χειρισμὸς τῆς ὑπόθεσης θὰ μπορούσε νὰ ἦταν ἐπιζήμιος γιὰ τὴν τουρκικὴ πλευρὰ καὶ ἀνησυχητικὸς γιὰ τὸ Φανάρι, τὸ ὁποῖο θὰ ἦταν, ἔτσι, σὲ θέση νὰ ἰσχυριστῇ ὅτι τὸ τουρκορθόδοξο κίνημα ἔστειρε ἰτο λαϊκῆς βάσης καὶ ὅτι δὲν ἦταν ἄλλο παρὰ ἓνα ἀκόμη κεμαλικὸ παιχνίδι γιὰ τὴν ὑπόσκαψη τοῦ πατριαρχικοῦ κύρους. Ἦδη τὸ Φανάρι, μὲ ἀλλεπάλληλα διεθνῆ διαβήματα, κατηγοροῦσε τὴν Ἀγκυρὰ γιὰ μαζικὲς σφαγὲς καὶ ἐκτοπισμὸς τῶν ἐλληνικῶν πληθυσμῶν τῆς Μ. Ἀσίας⁷¹.

Ὡστόσο, ἡ κεμαλικὴ κυβέρνησις ἐγκατέλειψε τὴν ἐπιφυλακτικὴ τῆς στάσι ἀμέσως μετὰ τὴν ἐκλογὴ τοῦ Μελέτιου Μεταξάκη στὸν πατριαρχικὸ θρόνο, τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1921⁷². Ἡ ἐκλογὴ αὐτὴ ἀποτέλεσε τὸ ἀποκορύφωμα τῆς ἔντασης μεταξὺ Ἀγκυρας καὶ Φαναρίου. Ἡ κεμαλικὴ κυβέρνησις, πού ἐβλεπε τὸν Μεταξάκη σὰν ἓνα θρησκευτικὸ Βενιζέλο, θεώρησε τὴν ἐπιλογὴ τοῦ σὰν μιὰ σοβαρὴ πρόκλησι καὶ ἀντέδρασε ἀμέσως διατάζοντας τοὺς νομάρχες νὰ ἀπαγορεύσουν στοὺς ἱερεῖς τῆς Μ. Ἀσίας νὰ μνημονεύουν στίς ἐκκλησίαις τὸ νέο πατριάρχη. Ἀνυπακοὴ στὴ διαταγὴ αὐτὴ θὰ θεωροῦνταν ἐσχάτη προδοσία⁷³. Ἐπιπροσθέτως, ἡ πολιτικοποίησι τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, καὶ εἰδικὰ ἡ διαμάχη μεταξὺ τῆς βενιζελικῆς ἡγεσίας στὸ Φανάρι καὶ τῆς κων-

70. Ὁ Παπὰ Εὐθύμ ἦταν ἐπίσης παντρεμένος μὲ πέντε παιδιά. Ὡστόσο, τὴν ὑποψηφιότητά του ὑποστήριξαν ἡγετικὰ στελέχη τοῦ κεμαλικοῦ κινήματος, ὅπως ὁ βουλευτὴς Μεχμέτ Σερέφ. Ἐπιπλέον, ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι ὁ δαϊμόνιος Φραγκολεβαντίνος μεσολαβητὴς τῆς Γαλλίας στὴν Ἀγκυρὰ F. Bouillion εὐνοοῦσε τὴν ὑποψηφιότητα τοῦ Εὐθύμ.

71. Βλ. ΕΑ, 22 Μαΐου 1921, σ. 154-55· Mémoire par la Patriarcat Œcuménique à la Société des Nations, prot. no. 7592, 13/26 Νοεμβρ. 1921, *Christian East*, 2 (Δεκ. 1921), σ. 196-9 «Appel du Patriarcat œcuménique au monde Chrétien», FO/371/7933/E4693, Phanar, 10/23 Μαρτίου 1922.

72. Μελέτιος Μεταξάκης (1871-1935). Ἀφοῦ διετέλεσε μητροπολίτης Κιτίου, ὁ Μελέτιος διαδέχθηκε, τὸ 1917, τὸν Θεόκλητο ὡς ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν. Κρητικῆς καταγωγῆς, ὁ Μελέτιος ὑπῆρξε θερμὸς ὑποστηρικτὴς τῆς βενιζελικῆς παράταξης καὶ συμμερίζονταν μὲ τὸν Βενιζέλο τὸ ὄραμα τῆς Μεγάλης Ἰδέας. Ἀμέσως μετὰ τὶς ἐκλογὲς τοῦ Νοεμβρίου τοῦ 1920, ἡ νέα Κωνσταντινικὴ ἡγεσία ἐπαυσε τὸν Μεταξάκη. Μετὰ τὴν ἀπόλυσή του, ὁ Μεταξάκης ἐγκαταστάθηκε στίς Ἠνωμένες Πολιτεῖες διατηρώντας τοὺς στενοὺς δεσμούς του μὲ τὸν Βενιζέλο. Στὴν πατριαρχικὴ ἐκλογὴ στίς 6 Δεκεμβρίου τοῦ 1921, ἡ βενιζελικὴ λαϊκὴ παράταξι τοῦ Φαναρίου, μὲ τὴν ὑποστήριξι μιᾶς μερίδας τῶν μητροπολιτῶν, κατάρφε νὰ ἐπικρατήσῃ μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀναδειχτῇ ὁ Μελέτιος Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης. Ἡ ἐκλογὴ αὐτὴ ἀμφισβητήθηκε ἀπὸ ἓνα μεγάλο ποσοστὸ τῶν ἀρχιερέων καὶ ἐπὶ τὰ μέλη τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ἀρνήθηκαν νὰ ἀναγνωρίσουν τὸ νέο Πατριάρχη, δηλώνοντας πὼς ἡ ἐκλογὴ του ἦταν ἀντικανονικὴ. Γιά λεπτομέρειες βλ. τὸ ἄρθρο μου «The Constantinopolitan Greek Factor During the Greek-Turkish War of 1919 - 1922», *Byzantine and Modern Greek Studies*. 8 (1982).

73. Ραφτόπουλος, ὅ.π., ΚΜΣ/χειρ. 394, 77-8.

σταντινική κυβέρνησης στην 'Αθήνα, από τὸ 1920 ὡς τὸ 1922, εἶχε ὑπονομεύσει σοβαρὰ τὸ κύρος τοῦ Πατριαρχείου στὴν τουρκοκρατούμενη Καππαδοκία.

Ἀντικατοπτρίζοντας τὴ νέα πολιτικὴ τῆς Ἀγκυρας, στὶς 27 Δεκεμβρίου τὸ ἐπίσημο πρακτορεῖο «Ἀνατολή» (*Anadolu Ajansi*) δημοσίευσε ἀνακοίνωση τοῦ ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης, Ρεφίκ Σεφκέτ (*Refik Şevket Ince*), μὲ τὴν ὁποία γνωστοποιοῦσε τὶς προετοιμασίες γιὰ τὴν ἴδρυση Πατριαρχείου τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ ὑπουργὸς διευκρίνισε ὅτι στόχος τῆς κυβέρνησης ἦταν ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς γιὰ τὴ θρησκευτικὴ ἐλευθερία (*Hürriyeti Mehzebiye*) καὶ ἡ ἀπελευθέρωση τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τὸ ζυγὸ τοῦ Πατριαρχείου. Τελικὰ, ὁ κεμαλικὸς παράγοντας ὑπογράμμισε πὼς μὲ τὸ νέο νομοσχέδιο ἡ τουρκικὴ κυβέρνηση θέλησε νὰ διαψεύσει τὸν ἰσχυρισμὸ ὅτι ὑπῆρχαν φυλετικὲς διαφοροποιήσεις ἀνάμεσα στοὺς μουσουλμάνους καὶ τοὺς χριστιανούς τῆς Καππαδοκίας⁷⁴.

Τὸ συμβούλιο τῆς Καισάρειας

Ἡ ἄμεση ἀνάμειξη τοῦ Παπᾶ Εὐθύμ στοὺς τουρκορθόδοξο σχέδιο συμπίπτει μὲ τὴν ἐκλογὴ τοῦ Μελέτιου Μεταξάκη στὸν πατριαρχικὸ θρόνο. Στις 30 Νοεμβρίου ἐμφανίστηκε στὸν τουρκικὸ τύπο ἡ πρώτη του δημόσια ἐκκλήση γιὰ τὴν ἴδρυση αὐτοκέφαλῆς Τουρκορθόδοξης Ἐκκλησίας. Ἐκδηλώνοντας ἀναφανδὸν πᾶς τὰ αἰσθήματα πίστεως καὶ ἀφοσίωσής του πρὸς τὸ κεμαλικὸ καθεστῶς, ὁ Παπᾶ Εὐθύμ γνωστοποίησε ὅτι εἶχε αὐτοανακηρυχθεῖ «Γενικὸς Ἐπίτροπος τῶν Τουρκορθόδοξων Χριστιανῶν» (*Türk Ortodoks Hristiyanların Vekil Ummumisi*) καὶ κάλεσε ὅλες τὶς χριστιανικὲς κοινότητες τῆς Μ. Ἀσίας νὰ στείλουν ἀντιπροσώπους στὴν Καισάρεια γιὰ τὴ συγκρότηση ἐνὸς ὁρθόδοξου συμβουλίου. Στὴν ἐγκύκλιό του, ὁ Παπᾶ Εὐθύμ ἐπιτέθηκε δριμύτατα κατὰ τοῦ Πατριαρχείου καὶ διέψευσε κατηγορηματικὰ ὅτι οἱ χριστιανοὶ δεινοπαθοῦσαν κάτω ἀπὸ τὸν κεμαλικὸ ζυγὸ. Τελικὰ, ὁ Μικρασιατῆς σχισματικὸς παπᾶς συνιστοῦσε ὅπως στὸ τέλος τῆς θείας λειτουργίας στοὺς ὁρθόδοξους ναοὺς ἀναπέμπονται δεήσεις ὑπὲρ τοῦ Μουσταφᾶ Κεμάλ καὶ τῆς ἐπικράτησης τῆς κεμαλικῆς ἐπανάστασης⁷⁵.

Ἀμέσως μετὰ τὴν προκήρυξη αὐτή, ὁ Παπᾶ Εὐθύμ ἐπισκέφτηκε τὶς ἐλληνορθόδοξες κοινότητες τῆς Καππαδοκίας ὅπου ὑποστήριξε πὼς τὸ συμφέρον

74. *OM*, I (1922-23), σ. 535 δίνει ἀπόσπασμα ἄρθρου τῆς *Bosphore* τῆς Κωνσταντινούπολης, βλ. ἐπίσης, Jaschke (1969), σ. 321.

75. Τὸ τουρκικὸ κείμενο βρίσκεται στὸ Ergene, δ.π., σ. 6-9 καὶ ἡ γερμανικὴ μετάφραση στὸ Jaschke (1964), σ. 107-8. βλ. ἐπίσης FO/371/6566/E6782, Rumbold πρὸς τὸ Φόρεϊν Ὄφισ, Κωνσταντινούπολη, 22 Νοεμβρίου 1921. Γιὰ τὶς ἰδέες τοῦ Εὐθύμ βλ. παράρτημα Δ'.

τῶν ὀρθοδόξων καὶ ἡ σωτηρία τους ἀπὸ ὁμαδικούς ἐκτοπισμούς μποροῦσε νὰ ἐπιτευχθεῖ μόνο μὲ τὴν ἀπόσχισή τους ἀπὸ τὴν πνευματικὴ δικαιοδοσία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. "Ετσι θὰ παρουσιάζονταν ἀπέναντι στὴν "Αγκυρα σὰν πιστοὶ καὶ νομιμόφρονες ὑπήκοοι ποὺ δὲν κατευθύνονταν ἀπὸ τὸ Φανάρι.⁷⁶

"Εχοντας ὑπόψῃ πὼς ὁ Παπὰ Εὐθὺμ, μὲ τὴ βοήθεια τῶν γνωριμιῶν του στὴν "Αγκυρα, εἶχε διασώσει τοὺς ὁμογενεῖς τοῦ Κεσκιν ἀπὸ τοὺς ἐκτοπισμούς καὶ τίς ἐπιδρομὲς τῶν τσετῶν, οἱ ταλαιπωρούμενοι Καππαδόκες ὑπέκυψαν στίς συστάσεις του.⁷⁷ "Ετσι, ὅταν στίς 22 'Ιανουαρίου 1922 ὁ Παπὰ Εὐθὺμ ἔφθασε στὴν Καισάρεια συνοδευόμενος ἀπὸ πολυάριθμη συνοδεία χωροφυλάκων, οἱ προύχοντες τῆς πόλης τοῦ ἐπιφύλαξαν ἐγκάρδια ὑποδοχὴ. "Αφοῦ ἐμφανίστηκε σὰν ἐντεταλμένος φορέας τῶν ἀξιώσεων τῆς "Αγκυρας καὶ κοιμιστῆς τῆς διαταγῆς γιὰ τὴ δημιουργία μιᾶς Τουρκορθόδοξης "Εκκλησίας, ὁ Παπὰ Εὐθὺμ ὑποσχέθηκε τὴν ἐπιστροφή ὅλων τῶν ἐξορίστων στίς ἐστίες τους. Σὲ ἀντάλλαγμα, ὁ Παπὰ Εὐθὺμ ζήτησε σημαντικὰ χρηματικὰ ποσὰ καὶ δῶρα ἀπὸ τοὺς κατοίκους γιὰ τὴν οἰκονομικὴ ἐνίσχυση τοῦ κινήματος.⁷⁸ Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς διαμονῆς του στὴν Καισάρεια, ὁ Παπὰ Εὐθὺμ παρέδωσε στὸ ἐκκλησιαστικὸ συμβούλιο τὸ κεμαλικὸ νομοσχέδιο περὶ τῆς Τουρκορθόδοξης "Εκκλησίας.⁷⁹ Μετὰ τὴν ἐπιστροφή του στὴν "Αγκυρα, ὁ Μικρασιάτης ἱερέας συνέχισε τίς προσπάθειες γιὰ τὴν ἀνεξαρτητοποίηση τῶν ὀρθοδόξων τῆς Καππαδοκίας ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο, διοργανώνοντας γραφεῖο διεκπεραίωσης τῶν ὑποθέσεων τῆς μειονότητας.⁸⁰

Τὴν 1η Μαρτίου 1922, ὁ Παπὰ Εὐθὺμ ἐξασφάλισε τὸ κλείσιμο 68 ὀρθοδόξων ἐκπαίδευτῶν τῆς Καππαδοκίας ἀναγκάζοντας τοὺς Καππαδόκες νὰ ἐγγράψουν τὰ παιδιά τους σὲ τούρκικα σχολεῖα.⁸¹ "Επίσης ἀπαγόρευσε νὰ

76. Έμμ. Τσαλίκιου, *Αὐτοβιογραφία καὶ "Ιστορικαὶ "Αναμνήσεις*. Β' μέρος: "Αναμνήσεις ἐκ τοῦ Πολέμου, 1914-1918, "Αθήναι 1971, ΚΜΣ/χειρόγραφο 184, 433.

77. "Ο.π., σ. 421. Στίς γνωριμίες αὐτὲς πρέπει νὰ συμπεριληφθοῦν οἱ βουλευτὲς Μεχμέτ Σερέφ καὶ Κεσκινλή Ριζῆ, ὅπως καὶ ὁ συμπατριώτης του Μπαχρέ. Γιὰ ἕναν πλήρη κατάλογο τῶν βουλευτῶν τῆς πρώτης τουρκικῆς ἐθνοσυνέλευσης βλ. Mahmut Gologlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, 1920 ('Η τρίτῃ συνταγματικὴ περίοδος, 1920), "Αγκυρα 1970, παραρτήματα 1 καὶ 6.

78. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς συνάντησής του μὲ τὴ δημογεροντία στὸ Προκόπι, ὁ Εὐθὺμ ἰσχυρίστηκε ὅτι ὑπῆρξε παλιὸς συμμαθητὴς τοῦ Μουσταφᾶ Κεμάλ καὶ ὅτι κατὰφερε νὰ διασώσει τοὺς χριστιανούς τοῦ Κεσκιν ἀπὸ τοὺς ἐκτοπισμούς κάνοντας ἄμεση ἐκκλήση στὸν ἴδιο τὸν ἡγέτῃ τῆς τουρκικῆς ἐπανάστασης. Μαρτυρία Εὐθυμίου Σοφοῦλη, "Ιντέσου, ΚΜΣ/ΙΒ'.

79. "Ανακοίνωση τοῦ πρακτορείου α' "Ανατολήν, 20 Φεβρουαρίου 1922. Εἶναι ἐνδιαφέρον πὼς ἡ Τουρκορθόδοξη "Εκκλησία χαρακτηρίστηκε σὰν "Αρχιεπισκοπὴ καὶ ὄχι Πατριαρχεῖο. Γιὰ τὸ ἑλληνικὸ κείμενο βλ. παράρτημα Α'.

80. Ραφτόπουλος, ὅ.π., ΚΜΣ/χειρ. 394, 102.

81. Clair Price, *The Rebirth of Turkey*, Νέα Ὑόρκη 1923, σ. 185.

κυκλοφορούν οι ιερείς έξω από την εκκλησία με την κληρική περιβολή, την οποία θα μπορούσαν να φέρουν μόνο κατά τη διάρκεια της θείας λειτουργίας. Τα ήγετικά στελέχη της εκκλησίας έπρεπε να γνωρίζουν την ανάγνωση και γραφή της τουρκικής γλώσσας, να έχουν ύπηρετήσει στην Τουρκία τουλάχιστον πέντε χρόνια, να μην έχουν άναμειχθεί στην πολιτική και να έχουν τουρκική υπηκοότητα⁸². Σε μίαν άλλη δήλωσή του, στις 31 Μαρτίου, ο Παπὰ Εὐθύμ προκήρυξε την ανεξαρτητοποίηση τῶν Καππαδόκων ἀπὸ τὸν Πατριαρχικὸ ζυγὸ, κατηγορώντας γιὰ μίαν ἀκόμη φορὰ τὸ Φανάρι γιὰ προσπάθειες ἐξελληνισμού τῶν «Τούρκων Χριστιανῶν»⁸³. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι ὁ Εὐθύμ ἔκανε τὴν ἀνακοίνωση αὐτὴ κατὰ τὴ διάρκεια μιᾶς ἐκφώνησης μπροστὰ στὸ κτῆριο τῆς Τουρκικῆς Ἐθνοσυνέλευσης τῆς Ἀγκυρας, ὅπου εἶχαν συγκεντρωθεῖ κάπου 50.000 ὑποστηρικτὲς τῆς κεμαλικῆς ἐπανάστασης γιὰ νὰ γιορτάσουν τὴν πρώτη ἐπέτειο τῆς μάχης τοῦ Ἰννοῦ⁸⁴. Στὸ μεταξύ, σὲ ἐπιστολὲς πρὸς τὴν Ἀγγλικανικὴ, ὅπως καὶ σὲ διάφορες ἄλλες ἐκκλησίες, ὁ Παπὰ Εὐθύμ ζητοῦσε ὑποστήριξη γιὰ τὸ Τουρκορθόδοξο κίνημα⁸⁵. Ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι τὸ Βατικανὸ βρισκόταν «σὲ ἐνεργὴ ἐπικοινωνία μὲ τὴ νέα ἐκκλησία»⁸⁶.

Παρὰ τὴν ἐντονη δραστηριότητα τοῦ Παπᾶ Εὐθύμ, ἡ κυβέρνησις τῆς Ἀγκυρας, ποὺ εἶχε πειστεῖ πὼς οἱ μόνοι νόμιμοι ἀρμόδιοι γιὰ τὴν ἱδρυσιμὴν τῆς Τουρκορθόδοξης Ἐκκλησίας μὲ κύρος ἦταν οἱ ἐλάχιστοι ἀρχιερεῖς ποὺ εἶχαν ἀποικλεισθεῖ τὴν ἐνδοχώρα, συνέχισε νὰ ἀκολουθεῖ μιὰ ἐπιφυλακτικὴ στάση. Στις 25 Ἀπριλίου, ὁ Βρετανὸς ἀρμοστής τὴν Κωνσταντινούπολη, Sir Horace Rumbold, πληροφороῦσε τὸ Φόρεϊν Ὅφισ πὼς

«ἡ Ἀγκυρα φαίνεται πραγματικὰ νὰ προχωρεῖ πολὺ ἀργὰ μὲ τὴν ὑπόθεσι καὶ νὰ ἀρκεῖται στὴ χρησιμοποίησι τοῦ λεγόμενου Ὁρθόδοξου Τουρκικοῦ Κινήματος μόνον γιὰ βραχυπρόθεσμους πολιτικὸν σκοποῦς,

82. Βλ. Παράρτημα Α'. Ὁ Εὐθύμ Καρχισαρίδης κυκλοφοροῦσε στὴν Ἀγκυρα μὲ κοσμικὴ περιβολὴ καὶ φοροῦσε τὸ καλπάκι τοῦ κεμαλικοῦ ἀντάρτη.

83. Τὸ κείμενο τῆς δήλωσης βρίσκεται στὸ Ergene, ὁ.π., σ. 10. Βλ. παράρτημα Γ'.

84. FO/371/7880/E3780, Rumbold πρὸς τὸ Φόρεϊν Ὅφισ, Κωνσταντινούπολη, 4 Ἀπριλίου 1922. Ἐπίσης βλ. Jean Schliecklin, *Angora. L'aube de la Turquie Nouvelle, 1919-1922*, Παρίσι 1922, σ. 179-80.

85. Ὁ Arthur Boutwood ἔπαιξε τὸ ρόλο τοῦ μεσολαβητῆ. Ὁ Βρετανὸς Boutwood εἶχε ἰδιαιτέρου ἐνδιαφέρον γιὰ τὴς χριστιανικὲς ἐκκλησίες τῆς Ἀνατολῆς καὶ ταξίδεψε στὴ Μ. Ἀσίαν μεταξὺ τοῦ 1921 καὶ τοῦ 1924. Κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ βρισκόταν σὲ ἀλληλογραφία μὲ τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Καντερβούριας. Οἱ ἐπιστολὲς τοῦ Boutwood βρίσκονται στὸ ἀρχεῖο τοῦ Lambeth Palace στὸ Λονδίνο (Ἀρχιεπισκοπὴ Καντερβούριας).

86. Τὴν πληροφορία αὕτη δίνει ὁ Boutwood· βλ. *Christian East*, 3 (1922), σ. 93-4. Τὶς ἐπιστολὲς τοῦ πρὸς τὴς ξένες ἐκκλησίες ὁ Εὐθύμ ὑπέγραφε μὲ τὸν τίτλο «Παπὰς Ἀποστολικός». Γιὰ τὴν προσπάθειά του νὰ προσεταιρισθεῖ τὴν ὑποστήριξιν τῆς Ἀμερικανίδας δημοσιογράφου καὶ προπαγανδίστριας τοῦ κεμαλισμοῦ Clair Price, βλ. Price, *Rebirth*, σ. 150-3.

χωρίς να παίρνει καμιά απόφαση σχετικά με τη μελλοντική οργάνωση των Τούρκων 'Ορθοδόξων»⁸⁷.

Συνάμα, η κυβέρνηση της 'Αγκυρας επιδίωξε τη συνεργασία των αρχιερέων της Μ. 'Ασίας. Από τους δύο μητροπολίτες που είχαν παραμείνει στην ενδοχώρα, ο Ροδόπολης Κύριλλος Χατζηδημητρίου βρισκόταν στις φυλακές της Τραπεζούντας με την κατηγορία πώς είχε λάβει μέρος σε αντιτουρκικές ενέργειες στον Πόντο. Πιο σημαντική προσωπικότητα ήταν ο 'Ικονίου Προκόπιος Λαζαρίδης. Μικρασιάτης στην καταγωγή, ο Προκόπιος ήταν γνώστης της τουρκικής γλώσσας και είχε υπηρετήσει ως μητροπολίτης στη Μ. 'Ασία από το 1904⁸⁸. Στις 20 Σεπτεμβρίου 1920, ο 'Ικονίου, μαζί με τον επίσκοπο των 'Αρμενίων και πάνω από 200 ντόπιους μουσουλμάνους προύχοντες, φυλακίστηκε με την κατηγορία ότι είχε δήθεν υποστηρίξει το αντικεμαλικό κίνημα του Μεχμέτ Ντελημπάς (Mehmet Delibas) στο 'Ικόνιο⁸⁹. Τον 'Οκτώβριο, όμως, μεταφέρθηκε στην 'Ερζερούμ όπου παρέμεινε εξόριστος ως τον Μάιο του 1922.

Στο μεταξύ, ο Εϋθύμ Καραχισαρίδης εξαπέλυσε μια νέα εκστρατεία για τη δημιουργία Τουρκορθόδοξης 'Εκκλησίας. Στις αρχές του Μαΐου, υπό την αμμοδιότητά του του «Γενικού 'Επιτρόπου των εν 'Ανατολή 'Ορθοδόξων», προκάλεσε τη σύγκληση μιās προσωρινής επιτροπής στην Καισάρεια. Χρέη προέδρου στην επιτροπή αναγκάστηκε να αναλάβει ο Μελέτιος Χρηστίδης, επίσκοπος Πατάρων, ο οποίος βρισκόταν εξόριστος στην Καισάρεια. Περιφρονώντας όλους τους κανονισμούς της 'Ορθόδοξης 'Εκκλησίας, ο Παπά Εϋθύμ διόρισε τον Μελέτιο και αρχιεπίσκοπο Καισάρειας⁹⁰. 'Επιπλέον, ανέδειξε τους

87. FO/371/7860/E4427, Rumbold προς Φόρεϊν 'Οφίς, Κωνσταντινούπολη, 25 'Απριλίου 1922.

88. Προκόπιος Λαζαρίδης (1859-1923). Γενήθηκε στα Τρύανα (Deney) της επαρχίας 'Ικονίου. Τò 1875 εισήλθε στην 'Ιερά Θεολογική Σχολή Χάλκης στην Κωνσταντινούπολη και τò 1894 έλαβε τòn τίτλο του επίσκοπου 'Αμφίπολης. Τò 1899 ανέλαβε τη μητρόπολη Δυρραχίου όπου ανέπτυξε αξιόλογη εθνική δράση, ειδικά μεταξύ των Κρυπτοχριστιανών της 'Αλβανίας (Σπαθιώτες). Τò 1904, η όθωμανική κυβέρνηση απαίτησε τη μετάθεσή του από την 'Αλβανία για να δοθεί τέλος στην πολιτική του μητροπολίτη που θεωρήθηκε αντιμουσουλμανική. Έτσι, τò 1904, ο Προκόπιος διορίστηκε μητροπολίτης Φιλαδελφείας και από τò 1911 μετατέθηκε στη μητρόπολη 'Ικονίου.

89. Ραφτόπουλος, *ό.π.*, ΚΜΣ/χειρ. 394, 5-50· FO/371/6548/E340, Βρετανική 'Υπατη 'Αρμοστία προς Φόρεϊν 'Οφίς, Κωνσταντινούπολη, 30 Δεκεμβρίου 1920· *ΕΑ*, 5 Δεκεμβρίου 1920, 441.

90. Βλ. παράρτημα Β'. 'Ο πάντα καλώς πληροφορημένος ανταποκριτής της *Times*, Pirie Gordon, γράφει πώς η προσωρινή επιτροπή αποκήρυξε τò μητροπολίτη Καισάρειας Νικόλαο Σακκόπουλο επειδή είχε εγκαταλείψει την έδρα του και επειδή είχε καταφύγει στο Φανάρι, *The Times*, 7 Φεβρουαρίου 1923.

'Ο Μελέτιος Χρηστίδης (1880-1967) γεννήθηκε στη Σπάρτη Πισιδίας. 'Απόφοιτος της

στενούς του συνεργάτες Φίλιππο Τσεκέογλου (Νικολαΐδη) από την 'Αττάλεια και Σταμάτη Ζιχνή Πουλόγλου από την 'Αλικαρνασσό αντιπρόεδρο και γενικό γραμματέα αντίστοιχα.

Στις 28 Μαΐου, η επιτροπή εξέλεξε ένα συμβούλιο το οποίο απαρτιζόταν από 80 προύχοντες της Καισάρειας, 16 ιερείς και 8 εξόριστους που αντιπροσώπευαν, δήθεν, διάφορες περιοχές της Μ. 'Ασίας. Το συμβούλιο της Καισάρειας συντάξε έναν καταστατικό χάρτη για την ίδρυση μιάς ανεξάρτητης Τουρκοκορθόδοξης 'Εκκλησίας υπό τον όρο, όμως, να παύσουν ο διωγμός και οι μετατοπίσεις των χριστιανών της Μ. 'Ασίας⁹¹. Το συμβούλιο υπέβαλε αντίγραφο του καταστατικού χάρτη στο γενικό διοικητή (*mutasarrif*) της Καισάρειας Μουαμμέρ και ταυτόχρονα κοινοποίησε τους νέους κανονισμούς λειτουργίας στις χριστιανικές κοινότητες της 'Ανατολής. Το συμβούλιο απέφασισε, επίσης, να καλέσει άμεσα τους εξόριστους ιερείς 'Ικονίου Προκόπιο Λαζαρίδη και

'Ιερής Θεολογικής Σχολής Χάλκης, ο Μελέτιος διορίστηκε το 1910 βοηθός του μητροπολίτη Πισιδίας. Το 1919 διετέλεσε αντιπρόσωπος του Πατριαρχείου στην Ιταλοκρατούμενη 'Αττάλεια. Το 1920, όταν η πόλη επιστράφηκε στους Τούρκους, ο Μελέτιος εξορίστηκε στην ενδοχώρα. Ένα χρόνο αργότερα οδηγήθηκε στην Καισάρεια.

91. Τα μέλη του συμβουλίου, σύμφωνα με τις πληροφορίες του Ραφτόπουλου, ήταν:

Κοσμᾶς Βογιατζόγλου (Καισάρεια)
Θεόδωρος Δουρμούσογλου (Καισάρεια)
Γαβριήλ 'Αναστασιάδης (Καισάρεια)
Φίλιππος Νικολαΐδης (Σπάρτη Πισιδίας)
Σταμάτης Ζιχνή Πουλόγλου ('Αλικαρνασσός)
Κωστής Σαχινίδης (άνωτατος οικονομικός υπάλληλος στην Καισάρεια)
Γρηγόριος Πιπέρογλου ('Αττάλεια)
Μποδοσάκης Τερζόγλου/Ραφτόπουλος (Σελευκία)
Γεώργιος Κιρμιζόγλου ('Αττάλεια)
Συμεών Μπατζόγλου ('Αμάσεια)
Νέφυτος 'Αγιάνογλου

Σύμφωνα με τον πίνακα του Ergene (δ.π., 25) τα μέλη του συμβουλίου ήταν:

Φίλιππος Νικολαΐδης/Τσενέογλου
Κοσμᾶς Βογιατζόγλου
Κωστής Σαχινίδης/Φεχμῆ
Γεώργιος 'Ωρολογᾶς
Νέφυτος (Θεόδωρος) 'Αγιάνογλου
Μιχαήλ Τζομλεκτζόγλου
Σταμάτης Ζιχνή Πουλόγλου
Φεχμῆ (:)
Θεόφιλος

Οι πληροφορίες για το συμβούλιο της Καισάρειας βασίζονται στις μαρτυρίες των μελών του συμβουλίου —Κοσμᾶ Μπογιατζόγλου, 'Ιωάννη Σελαμισίτς και Χαβᾶτζα— οι οποίοι κατέφυγαν στην 'Ελλάδα τον 'Ιανουάριο του 1923 και υπέβαλαν ένα λεπτομερειακό υπόμνημα στο 'Υπουργείο των 'Εξωτερικών για το θέμα της Τουρκοκορθόδοξίας, ΥΠΕΞ/Β/35.

Σεβάστειας Γερβάσιο Σουρμελίδη στην Καισάρεια για την περάτωση του σχεδίου της αυτοκέφαλης μικρασιατικής εκκλησίας⁹².

Οί κεμαλικές άρχες άντέδρασαν ευνούκα στις άποφάσεις του συμβουλίου της Καισάρειας και πρότειναν στους Καππαδόκες νά λάβουν μέτρα για την είσαγωγή της τουρκικής γλώσσας στη θεία λειτουργία. Τό συμβούλιο, όμως, απάντησε στην κυβέρνηση εξηγώντας ότι μόνο τό Εύαγγέλιο μπορούσε νά διαβάζεται στα τουρκικά. Ή όρθόδοξη κοινότητα, ύπογράμμισε τό συμβούλιο, δέν είχε ούτε τους κατάλληλους φιλόλογους αλλά ούτε και τις οικονομικές δυνατότητες για τή μετάφραση των ύπόλοιπων εύχων στα τουρκικά. Ώστόσο, από τις 7 Ίουλίου, τό συμβούλιο εξέδωσε μιá εφημερίδα στην τουρκική γλώσσα, την *Türk Ortodokslik Sedasi* (Ή Φωνή της Τουρκορθοδόξιας), ή όποία εμφάνιστηκε σποραδικά μέχρι τις 8 Ήπριλίου του 1923 ύπό την επίβλεψη του εύθυμαϊκού Φιλίππου Τσεκέογλου⁹³.

Στό μεταξύ, ό Προκόπιος Λαζαρίδης, ό μόνος θρησκευτικός ήγέτης που παρέμεινε ελεύθερος (άν και εξόριστος) στην ένδοχώρα, άπηύθυνε έντονη διαμαρτυρία προς τό συμβούλιο και κατέκρινε τή λήψη άποφάσεων με βάση την έντολή ενός άπλου ιερέα, του Παπá Εύθύμ. Ό μητροπολίτης χαρακτήρισε τις ενέργειες αυτές ως «παράνομες»⁹⁴. Με τόν τρόπο αυτό ό Ίκονίου άργοπορούσε σκόπιμα τό ταξίδι του προς την Καισάρεια. Στό δρόμο από τό Ήρζερούμ στην Καισάρεια διέμεινε ένα μήνα στη Σεβάστεια. Ζήτησε με επίσημο έγγραφο από την κεμαλική κυβέρνηση νά του δοθεί άδεια νά επισκεφθεί την Ήγκυρα για νά έρθει σέ άμεση έπαφή με τους άρμόδιους και νά εκθέσει τις άπόψεις του σχετικά με τό εκκλησιαστικό ζήτημα. Ό Ίκονίου επισήμαινε ότι τό συμβούλιο δέν ήταν σέ θέση νά λάβει άποφάσεις κεφαλαιώδους σημασίας, όπως ή δημιουργία Τουρκορθόδοξης Ήκκλησίας χειραφετούμενης από τό Οίκουμενικό Πατριαρχείο, χωρίς τή συγκατάθεση των θρησκευτικών άρχηγών της μικρασιατικής όρθόδοξης κοινότητας⁹⁵.

Ή κυβέρνηση φάνηκε σύμφωνη με την επιθυμία του θρησκευτικού ήγέτη και του παρέσχε κάθε διευκόλυνση για τό ταξίδι του στην Ήγκυρα. Στην κε-

92. ΥΠΕΞ/Β/35, Άποστ. Άλεξανδρής προς την ελληνική αντιπροσωπεία στη Λωζάνη, Άθήνα, 10 Ίανουαρίου 1923. Βλ. επίσης παράρτημα Β΄. Ό Γερβάσιος Σουρμελίδης (1882-1944) γεννήθηκε στην Κρώμη του Πόντου και ήταν άνιψιός του γνωστού μητροπολίτη Χαλδεάς Γερβάσιου Σουρμελίδη. Μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών κατέφυγε στην Έλλάδα και τό 1934 διορίστηκε άρχιεπίσκοπος Γρεβενών.

93. ΥΠΕΞ/Β/35, Άπ. Άλεξανδρής προς την ελληνική αντιπροσωπεία στη Λωζάνη, Άθήνα, 10 Ίανουαρίου 1923. Σχετικά με τή Φωνή της Τουρκορθοδόξιας βλ. Jaschke (1969), σ. 322, όπου πληροφορεί πώς κυκλοφόρησαν 17 τεύχη που βρίσκονται στη βιβλιοθήκη του Ίδρύματος της Ίστορίας της Τουρκικής Έπανάστασης στην Ήγκυρα.

94. Ραφτόπουλος, ό.π., ΚΜΣ/χειρ. 394, 108.

95. "Ο.π., σ. 102. Ό Ergene ύποστηρίζει πώς ό Παπá Εύθύμ ήταν αυτός που έφερε τόν Ίκονίου σέ άμεση έπαφή με τις άρχές, βλ. Ergene, ό.π., σ. 30.

μαλική πρωτεύουσα ο Προκόπιος, μετά από καθημερινή και επίμονη προσπάθεια, κατάφερε να συναντηθεί με τον Τούρκο ήγέτη Μουσταφά Κεμάλ. Κατά τη διάρκεια της συνέντευξης, ο Προκόπιος ανέφερε τα παράπονά του για τις ταπεινώσεις και κακουχίες που υπέστη στην εξορία. Σχετικά με την εφαρμογή του τουρκικού σχεδίου αυτοκεφαλής εκκλησίας, ο Προκόπιος ζήτησε να απαλλαγεί από κάθε ανάμειξη εξαιτίας της υγείας του. Ο άρχηγος της τουρκικής επανάστασης, όμως, τον επιβεβαίωσε ότι αναλαμβάνοντας τη θρησκευτική ηγεσία του ποιμνίου του, θα προσέφερε μεγάλη έθνική υπηρεσία στους ορθόδοξους της Μ. Ασίας⁹⁶. Μαζί με τον Σεβαστείας Γερβάσιο, που βρισκόταν εξορία στην Αγκυρα, ο Ίκονιού συναντήθηκε και με τον Παπά Εύθυμ και του υπέδειξε να παύσει να επικρίνει το Πατριαρχείο. Επίσης, επικαλούμενος την ιδιότητα του ιερατικού προϊστάμενου, του συνέστησε να μην ανάμειγνύεται στην έπισκοπική δικαιοδοσία⁹⁷.

Ωστόσο, κατά τα τέλη Ίουνίου, ή θέση του Ίκονιού έγινε ακόμη πιο δυσχερής. Καθώς η τουρκική κυβέρνηση υιοθέτησε μια πιο επιθετική στάση προς τους Καππαδόκες, ο Ίκονιού συνειδητοποίησε ότι του ήταν πια αδύνατο να επιβραδύνει το ταξίδι του στην Καισάρεια και να αναβάλει τις διαδικασίες για την απόσπαση από το Φανάρι. Στο μεταξύ, στις 30 Ίουνίου, η κυβερνητική έφημερίδα *Hakimiyeti Milliye* συγχάρηκε τον Παπά Εύθυμ για τις προσπάθειές του να «άπαγκιστρώσει τους Τουρκορθόδοξους» από το Πατριαρχείο και προειδοποίησε τους θρησκευτικούς ήγέτες να πάψουν να κωλυσιεργούν κατά της ίδρυσης αυτοκεφαλής Τουρκορθόδοξης Εκκλησίας. Τελικά, ο Ίκονιού και Σεβαστείας άναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την Αγκυρα, μετά από υπόδειξη της τουρκικής κυβέρνησης, και έφθασαν στο προάστιο της Καισάρειας Ζιντίντερε (Zencidere) στις 22 Ίουνίου⁹⁸.

Μετά την εγκατάστασή του στην ιστορική μονή του Ίωάννου του Προδρόμου στα Φλαβιανά, ο Προκόπιος, μαζί και με τους βοηθούς του Γερβάσιο και Μελέτιο, υιοθέτησε για μιαν ακόμη φορά τακτική καθυστέρησης της επίλυσης του εκκλησιαστικού ζητήματος. Οί άρχιερείς έλπιζαν πώς, μετά την έκστρατεία που είχε εξαπολύσει το Οικουμενικό Πατριαρχείο στην Εύρώπη έναντι της κεμαλικής καταπίεσης των Έλλήνων Μικρασιατών⁹⁹, ή διεθνής κοινή γνώμη θα ανάγκαζε την Αγκυρα να τροποποιήσει τη στάση της προς την ορθό-

96. "Ο.π., σ. 102.

97. "Ο.π., σ. 103. Για τη σκληρή στάση του Ίκονιού προς τον Παπά Εύθυμ βλ. Ergene, ό.π., σ. 30-4.

98. Στο προάστιο Ζιντίντερε βρίσκονταν και τα φημισμένα ελληνικά εκπαιδευτήρια (ή μοναδική στη Μ. Ασία Ιερατική Σχολή, το Έθνικό Διδασκαλείο Αρρένων, το Διδασκτήριο και το Διδασκαλείο Θηλέων).

99. ΕΑ, 11 Ίουνίου 1922, 253 όπου ο Εύθυμ χαρακτηρίζεται ως «τρομοκρατημένο θύμα και όχι ένας προδότης».

δοξη μειονότητα και έτσι να διευκολύνει τη θέση των πατριαρχικών αντιπροσώπων στην Ανατολή¹⁰⁰. Σύμφωνα με αυτή την τακτική της παρέλκυσης, οι ιεράρχες αγνόησαν το συμβούλιο και αποτάθηκαν στην Αγκυρα ζητώντας να τους αποσταλεί το ακριβές κεμαλικό σχέδιο για την ίδρυση Τουρκορθόδοξης Έκκλησίας. Το αίτημα των αρχιερέων μετέδωσε στην Αγκυρα ο Παπὰ Εὐθύμ¹⁰¹.

Είκοσι μέρες αργότερα ένας ανώτερος υπάλληλος της Διεύθυνσης Ορθοσιευμάτων του Υπουργείου της Δικαιοσύνης συναντήθηκε στο Μουταλάσκη της Καππαδοκίας με τους αρχιερείς, στους οποίους παρέδωσε τον καταστατικό χάρτη για την ίδρυση Τουρκορθόδοξης Έκκλησίας. Συνάμα, ο Τουρκός απεσταλμένος εξέφρασε τη δυσανεκία της κυβέρνησης για την επιβράδυνση της επίλυσης του καππαδοκικού ζητήματος και τόνισε πως η στάση των αρχιερέων δεν θα ζημίωνε μόνο αυτούς προσωπικά, αλλά και ολόκληρη την ορθόδοξη κοινότητα της Καππαδοκίας. Εάν απόδειξε της καλής θέλησης των αρχιερέων προς το σχέδιο της Αγκυρας, ο Τουρκός απεσταλμένος απαίτησε από τον Προκόπιο να χειροτονήσει νέο επίσκοπο, χωρίς να ζητήσει την εγκρίση του Οικουμενικού Πατριαρχείου¹⁰².

Επιστρέφοντας στην Καισάρεια, οι αρχιερείς επιδόθηκαν στη μελέτη του σχεδίου της Αγκυρας. Σύντομα, όμως, διαπίστωσαν ότι ο τουρκικός καταστατικός χάρτης δεν περιλάμβανε τα παραδοσιακά προνόμια που απολάμβανε το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Εφαρμόζοντας την κεμαλική αρχή της υποταγής των εκκλησιών στην κοσμική αρχή (*layiklik*), στην περίπτωση των ορθοδόξων το τουρκικό σχέδιο προέβλεπε την προσάρτηση της Τουρκορθόδοξης Έκκλησίας στο Υπουργείο της Δικαιοσύνης. Αντιδρώντας στη μειονεκτική θέση της μελλοντικής εκκλησίας, ο Προκόπιος Λαζαρίδης και ο Γερβάσιος Σουρμελίδης αρνήθηκαν να εϋθυγραμμιστούν με τις οδηγίες της κυβέρνησης¹⁰³. Από την άλλη πλευρά, ο Παπὰ Εὐθύμ, με την υποστήριξη του συμβουλίου, και ίσως του Πατάρων, Μελέτιου Χρηστίδη, αγωνίστηκε σκληρά για να επιβάλει τις απόψεις της Αγκυρας στους Καππαδόκες¹⁰⁴. Έτσι, επιδιώκοντας την εϋνοια των ορθοδόξων, ο δαιμόνιος ιερέας πέτυχε την αποφυλάκιση περίπου 30 Καππαδόκων και την επιστροφή άλλων 1500 εξόριστων στις έστιές τους, ενισχύοντας με τον τρόπο αυτό τη θέση του¹⁰⁵.

Τελικά, στις 17 Ιουλίου του 1922, συνήλθε στο μητροπολιτικό μέγαρο της Καισάρειας το συμβούλιο των Καππαδόκων υπό την προεδρία του επισκόπου Πατάρων. Σύμφωνα με τις πληροφορίες της Φωνής της Τουρκορθοδοξίας,

100. Ραφτόπουλος, *δ.π.*, ΚΜΣ/χειρ. 394, 113 κ.εξ.

101. "Ο.π.

102. "Ο.π.

103. "Ο.π., 116-7. Βλ. επίσης το Ergene, *δ.π.*, 41-2.

104. "Ο.π., 42-3 όπου αναφέρεται στη διένεξη μεταξύ του Γερβάσιου και του Μελέτιου.

105. "Ο.π.

τοῦ δημοσιογραφικοῦ ὀργάνου τῶν εὐθυμαϊκῶν, τὸ συμβούλιο ἐξέφρασε εὐγνωμοσύνη πρὸς τὸν Μουσταφᾶ Κεμάλ καὶ πρὸς τὴν τουρκικὴ κυβέρνησις, καὶ σύνταξε μιὰ προκήρυξη ἐναντίον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, τὴν ὁποία υπέγραψαν οἱ ἀντιπρόσωποι 28 κοινοτήτων¹⁰⁶. Στὸ συνέδριό αὐτὸ τὰ μέλη τοῦ συμβουλίου υπέγραψαν ἐπίσης τὸν καταστατικὸν χάρτη τῆς Τουρκορθόδοξης Ἐκκλησίας¹⁰⁷. Στὴ δευτέρα συνεδρίαση, στίς 23 Ἰουλίου, τὸ συμβούλιο ἀποφάσισε νὰ καθιερώσει σὲ ὅλες τὶς ἐκκλησίες τῆς Καππαδοκίας τὴν ἀνάγνωση τοῦ Εὐαγγελίου στὰ τουρκικά¹⁰⁸. Στίς 13 Αὐγούστου, ἡ *Φωνὴ τῆς Τουρκορθοδοξίας* γνωστοποίησε ὅτι τὸ συμβούλιο διόρισε τὸν Παπᾶ Εὐθύμ Μέγα Οἰκονόμο μὲ εὐρύτατες ἀρμοδιότητες γιὰ τὴ διευθέτησι τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στὴν κυβέρνησις τῆς Ἀγκυρας καὶ τοὺς ὀρθόδοξους τῆς Καππαδοκίας¹⁰⁹. Οἱ ἐξελίξεις αὐτὲς φαίνεται πὼς ἱκανοποίησαν, ὡς ἓνα βαθμὸν, τὴν Ἀγκυρα μὲ ἀποτέλεσμα νὰ σημειωθεῖ κάποια χαλάρωσις στὶς πιέσεις τῶν κεμαλικῶν ἀρχῶν κατὰ τῶν ὁμογενῶν¹¹⁰.

Ὡστόσο, παρόλο ποὺ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ Αὐγούστου ὁ Ἰκονίου δέχθηκε νὰ ἀναλάβει τὴν προεδρία τοῦ συμβουλίου, ἡ στάσις του παρέμεινε ἀμετάβλητη ὅσο ἀφορᾷ τὸν Εὐθύμ Καρχαρσάρη. Ὅχι μόνον δὲν ἀναγνώρισε τὸ νέο τίτλο τοῦ Παπᾶ Εὐθύμ, ἀλλὰ τὸν κάλεσε νὰ λογοδοτήσῃ πάνω στὸ θέμα τῶν χρημάτων ποὺ εἶχε εἰσπράξει ἀπὸ τοὺς Καππαδόκες. Τὸ ποσὸ ἦταν ἀρκετὰ σημαντικὸ καὶ ἔφθανε τὶς 16.000 λίρες¹¹¹. Σχετικὰ μὲ τὸ πατριαρχικὸ ζήτημα, ὁ Ἰκονίου πρότεινε μιὰ ἐναλλακτικὴ λύσις ποὺ θὰ ἐπέτρεπε μὲν στοὺς ἀρχιερεῖς νὰ μὴν ταχθοῦν ἀναφανδὸν κατὰ τοῦ πατριαρχικοῦ θεσμοῦ, ἀλλὰ ταυτόχρονα θὰ ἱκανοποιοῦσε τὶς ἀπαιτήσεις τῆς κεμαλικῆς κυβέρνησις. Δέχθηκε, λοιπόν, νὰ ἀποκηρύξῃ τὸν Μελέτιο Μεταξάκη, καὶ ὅχι τὸ Πατριαρχεῖο, ὅπως ζητοῦσε ἀρχικὰ ἡ Ἀγκυρα, γιὰ τὸ λόγος ὅτι ὁ πατριάρχης εἶχε ἀναμειχθεῖ στὴν πολιτικὴ. Ὁ Προκόπιος θεώρησε τὸν ἑαυτοῦ τοῦ ἀρμόδιος νὰ λάβῃ μιὰ τέτοια βαρυσήμαντη ἀπόφασις ἐπειδὴ οἱ Καππαδόκες στὶς τουρκοκρατούμενες περιοχὰς δὲν εἶχαν λάβῃ μέρος στὴν πατριαρχικὴ ἐκλογὴ τοῦ Δεκεμβρίου 1921. Ἐπιπλέον, ἀφοῦ ὁ Μελέτιος Μεταξάκης δὲν ἦταν Τοῦρκος ὑπῆκοος, ἡ ἀνάδειξή του στὸν πατριαρχικὸν θρόνον παραβίαζε τὸν ὁθωμανικὸν νόμον σχετικὰ μὲ τὴν ἐκλογὴ τοῦ ὀρθόδοξου ἐκκλησιαστικοῦ ἡγέτη¹¹².

106. Ὁ Ergene δίνει τὴν ἡμερομηνία 21 Σεπτεμβρίου 1922, Ergene, *δ.π.*, 24-6.

107. Μαυρόπουλος, *δ.π.*, 283-7.

108. Βλ. Jaschke (1969), σ. 321.

109. Ὁ *π.*, Ergene, *δ.π.*, σ. 49.

110. Ραφτόπουλος, *δ.π.*, ΚΜΣ/χειρ. 394, 119-21.

111. ΤΠΕΕ/Β/35, Ἀπ. Ἀλεξανδρῆς πρὸς τὴν ἑλληνικὴ ἀντιπροσωπεία στὴ Λωζάνη, Ἀθήνα, 24 Δεκεμβρίου 1922.

112. ΤΠΕΕ/Β/35, Ἀπ. Ἀλεξανδρῆς πρὸς τὴν ἑλληνικὴ ἀντιπροσωπεία στὴ Λωζάνη, Ἀθήνα, 10 Ἰανουαρίου 1923. Γιὰ τὸν ὁθωμανικὸν νόμον τοῦ 1856 βλ. George Young, *Corps de Droit Ottoman*, τ. Β', Ὁξφόρδη 1905.

Ἡ Ἀγκυρα, πού ἐπιδίωκε τὴν πλήρη ἀπόσχιση τῶν Καππαδόκων ἀπὸ τὸ Φανάρι, δὲν ἱκανοποιήθηκε μὲ τὴν εἰσήγηση τοῦ Ἰκονίου. Εἰδικά, ἡ ἀπροθυμία τοῦ Ἰκονίου νὰ ἐγκρίνει τὸ τουρκικὸ σχέδιο στὸ σύνολό του δυσχέρανε τὴν προσπάθεια τῆς Ἀγκυρας νὰ πετύχει τὴ διεθνή ἀναγνώριση τῆς Τουρκορθόδοξης Ἐκκλησίας. Οἱ ἀρμολογεῖς τῶν Μεγάλων Δυνάμεων στὴν Κωνσταντινούπολη, στοὺς ὁποίους ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις εἶχε ἤδη ὑποβάλει τὰ πρακτικὰ τοῦ συνεδρίου τῆς Καισάρειας, δὲν δέχτηκαν νὰ ἀναγνωρίσουν τὴν ἀνεξάρτητοποίηση τῶν ὀρθόδοξων τῆς Καππαδοκίας ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο¹¹³.

Ἐτσι, μετὰ τὴν κατάρρευση τοῦ μικρασιατικοῦ μετώπου ἡ κυβέρνησις ἀνάενώσε τίς πιέσεις κατὰ τῶν ἀρχιερέων τῆς Καισάρειας. Ἐστειλε, λοιπόν, στὴν Καισάρεια τὸν ὑφυπουργὸ Δικαιοσύνης Τεφὴκ, ὁ ὁποῖος ὑπέβαλε στὸ συμβούλιο τῶν Καππαδόκων ἔγγραφο τῆς κυβέρνησις ἀπαιτώντας τὴν ἐγκρισὴ του μέσα σὲ ὀκτὼ μέρες. Σὲ περίπτωσι ἀρνήσεως ὑπογραφῆς τοῦ ἐγγράφου, δήλωσε ὁ Τεφὴκ, θὰ ἐπακολουθοῦσε νέος διωγμὸς κατὰ τῶν χριστιανῶν τῆς Καππαδοκίας¹¹⁴. Τὸ ἔγγραφο τῆς κυβέρνησις ὅριξε:

- α. τὸν καταρτισμὸ ἐννέα μητροπολιτικῶν περιφερειῶν καὶ τὴν ἀνάδειξη τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐδρῶν Καισάρειας, Ἰκονίου, Ἀγκυρας, Νεοκαισαρείας, Ἀμασειας, Σεβαστείας, Χαλδείας, Φιλαδελφείας, Ἀτταλείας — ἀλλὰ ἀπέκλεισε ρητὰ τὴν ἀναγνώριση τῆς Σμύρνης ὡς μητρόπολης.
- β. τὴν ἄμεση ἐκλογὴ καὶ χειροτονία νέων μητροπολιτῶν, τοὺς ὁποίους θὰ συντηροῦσε ἀποκλειστικὰ ἡ ὀρθόδοξη κοινότητα.
- γ. τὴ σύνταξη κανονισμῶν τοῦ νέου Πατριαρχείου τῆς Ἀνατολῆς, πού διέφεραν ριζικὰ ἀπὸ τοὺς ἐθνικοὺς κανονισμοὺς τῆς ὁθωμανικῆς περιόδου.
- δ. τὴν εἰσαγωγὴ τῆς τουρκικῆς γλώσσας στὶς ὀρθόδοξες ἐκκλησίες καὶ τῆς τουρκικῆς ἐκπαίδευσης στὰ ἐλληνικὰ σχολεῖα.
- ε. τὴν ἐπίλυση τῶν ζητημάτων γάμου, διαζυγίου, κλπ. σύμφωνα μὲ τοὺς κοσμικοὺς νόμους τῆς τουρκικῆς κυβέρνησις¹¹⁵.

Στὸ μεταξύ, ἡ Διεύθυνση Ὀρησκευμάτων, διαμέσου τοῦ γενικοῦ διοικητῆ τῆς Καισάρειας Μουαμμέρ, ὑπέδειξε στοὺς ἀρχιερεῖς νὰ ἐκλέξουν ἀμέσως ἓνα νέο ἐπίσκοπο, χωρὶς νὰ ἐπιδιώξουν τὴν ἐγκρισὴ τοῦ Πατριαρχείου. Ἐπίσης διατυπώθηκαν ἐπανειλημμένα ὑπαινηγμοὶ ὅτι ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις εὐνοοῦσε τὸ διορισμὸ τοῦ Παπᾶ Εὐθύμ. ὡς τρίτου ἐπισκόπου τῆς Καππαδοκίας. Ὁ Προκόπιος, ὅμως, ἀπάντησε πὼς ἀδυνατοῦσε νὰ ὑπογράψῃ τὸ τουρκικὸ ἔγγραφο καὶ ζήτησε προθεσμία δύο μηνῶν γιὰ νὰ μελετήσῃ τίς προτάσεις τῆς

113. Ραφτόπουλος, ὁ.π., ΚΜΣ/χειρ. 394, 119-21.

114. ΥΠΕΞ/Β/35, Ἀπ. Ἀλεξανδρῆς πρὸς τὴν ἐλληνικὴ ἀντιπροσωπεῖα στὴ Λωζάνη, Ἀθήνα, 24 Δεκεμβρίου 1922.

115. ΥΠΕΞ/Β/35, Ἀπ. Ἀλεξανδρῆς πρὸς τὴν ἐλληνικὴ ἀντιπροσωπεῖα στὴ Λωζάνη, Ἀθήνα, 10 Ἰανουαρίου 1923.

κυβέρνησης και για να αποταθεί στις λοιπές ορθόδοξες εκκλησίες για την εξεύρεση κατάλληλων θεολόγων, υπογραμμίζοντας συνάμα ότι οι κανόνες της 'Ορθόδοξης 'Εκκλησίας δεν επέτρεπαν τη χειροτονία ιερέων χωρίς τα απαιτούμενα προσόντα¹¹⁶, ωστόσο ή έγκριση του έγγραφου είχε σέ αυτό το στάδιο μεγάλη σημασία για την 'Αγκυρα, έφόσον θα έδινε τη δυνατότητα στους Τούρκους να ισχυριστούν ενώπιον των ξένων άρμοστών στην Τουρκία ότι το τουρκορθόδοξο κίνημα απολάμβανε όχι μόνο της ύποστήριξης των Καππαδόκων, αλλά ακόμη και των ορθοδόξων άρχιερέων της 'Ανατολής. Ήταν, λοιπόν, εύνόητο ότι ή 'Αγκυρα θα άντιδρούσε κατά της στάσης του Προκοπίου. Σε αντίποινα ό Προκόπιος, μαζί με τό βοήθό του Γερβάσιο, μεταφέρθηκαν από τό προάστιο Ζιντζίντερε στή μητρόπολη της Καισάρειας, όπου τέθηκαν υπό αυστηρή παρακολούθηση. Ό διοικητής Μουαμμέρ κάλεσε, επίσης, τό συμβούλιο της Καππαδοκίας και έπισήμανε τίς όδυνηρές συνέπειες που θα επέφερε στους ορθόδοξους ή τακτική της καλυσιεργίας των άρχιερέων. Τά μέλη του συμβουλίου τρομοκρατήθηκαν και σχηματίζοντας μιá έπιτροπή παρουσιάστηκαν στόν Προκόπιο στίς άρχές του 'Οκτωβρίου. Ζήτησαν από τό μητροπολίτη νά δώσει τέλος στην τακτική των παρεκλύσεων και νά εϋθυγραμμιστεί με τίς απαιτήσεις της κυβέρνησης. Ύπενθυμίζοντας ότι ή 'Αγκυρα είχε ήδη δηλώσει πως θα έπαναλάμβανε τη δίωξη των όμογενών, έφόσον καθυστερούταν ή λήψη της κυβερνητικής διαταγής, οι άντιπρόσωποι ζήτησαν έπίμονα για μιάν ακόμη φορά από τόν Προκόπιο νά ταχθεί άπροκάλυπτα ύπέρ της Τουρκορθόδοξης 'Εκκλησίας. Στό μεταξύ, οργανώθηκαν όγκώδεις διαδηλώσεις έξω από τό μητροπολιτικό μέγαρο και συνέστησαν την ύποχώρηση των άρχιερέων στό εκκλησιαστικό ζήτημα. Η πολιορκία της μητρόπολης από τό λαϊκό στοιχείο συνεχίστηκε για δέκα μέρες, αναγκάζοντας τελικά τούς άρχιερείς νά συγκαλέσουν μιá έκτακτη συνεδρίαση¹¹⁷.

Από την άλλη πλευρά, με πρωτοστάτες τούς σύνεργάτες του Παπά Εϋθύμ, Σταμάτη Ζιχνή και Φίλιππο Τσεκέογλου (Νικολάιδη), τό συμβούλιο της Καισάρειας αποφάσισε νά εκλέξει 53 πρόσωπα που θα άντιπροσώπευαν τίς ορθόδοξες κοινότητες της Καππαδοκίας όπως και την ίδρυση ενός όκταμελούς άνωτατου συμβουλίου της νέας σχισματικής εκκλησίας υπό την προεδρία του Προκοπίου. Η Φωνή της Τουρκορθοδοξίας δημοσίευσε στίς 7 'Οκτωβρίου τό πρωτόκολλο των έκλογών¹¹⁸.

Η έπίδεινωση των σχέσεων μεταξύ του Προκοπίου και του συμβουλίου συνεχίστηκε καθώς ό 'Ικονίου παρέμεινε άνένδοτος χαρακτηρίζοντας τίς έnergίες των λαϊκών παραγόντων ως απαράδεκτες και ως πρωτοφανείς στην

116. "Ο.π.

117. "Ο.π. Για την ύποκίνηση των Καππαδόκων κατά του 'Ικονίου βλ. Ραφτόπουλος, ό.π., ΚΜΕ/χειρ. 394, 135 κ.έξ.

118. Jaschke (1969), σ. 321.

ιστορία της 'Ορθοδοξίας¹¹⁹. Προφανώς, ο Προκόπιος αντιλαμβάνονταν ότι οι ένδοκονοτικές διαμάχες ήταν μια ένδειξη του πανικού των Καππαδόκων, οι οποίοι προσπαθούσαν με κάθε τρόπο να προλάβουν την επανάληψη των διωγμών κατά των όμογενών. 'Από την άλλη πλευρά, γνώριζε επίσης ότι η ανάκληση αυτοκέφαλης Τουρκορθόδοξης 'Εκκλησίας υπό τον έλεγχο της τουρκικής κυβέρνησης δεν θα ήταν μόνο μια πράξη σχισματική, αλλά θα επέφερε ουσιαστική αποδυνάμωση της 'Ορθοδοξίας στην 'Ανατολή. Γι' αυτό, με τη βοήθεια του συμβούλου του Παύλου Φραγκόπουλου (1877-1940), προσπάθησε να βρει μια μέση λύση στο όξύ αυτό πρόβλημα.

'Ετσι, ο Προκόπιος αποπειράθηκε, άφενός, να δώσει στην κυβέρνηση χειροπιαστές ενδείξεις ότι προσπαθούσε να επιλύσει το εκκλησιαστικό ζήτημα και, αφετέρου, να εμποδίσει την όριστική διάσπαση των Καππαδόκων από το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Με το σκοπό αυτό ενέκρινε, στις 18 'Ιανουαρίου 1923, το τουρκικό έγγραφο για την ανάκληση αυτοκέφαλου Πατριαρχείου το οποίο επικυρώθηκε από το συμβούλιο της Καισάρειας. 'Επιπλέον, το συμβούλιο άναδειξε τον Προκόπιο πατριάρχη της αυτοκέφαλης εκκλησίας και του άπένειμε τον τίτλο του μητροπολίτη Καισάρειας, ενώ ο επίσκοπος Σεβαστείας Γερβάσιος εκλέχτηκε μητροπολίτης Πόντου και ο Πατάρων Μελέτιος μητροπολίτης 'Ικονίου¹²⁰. 'Ο Προκόπιος, βάσει των νέων άρμοδιοτήτων του ως πατριάρχης των Τουρκορθόδοξων, διόρισε τον ήγούμενο της μονής των Ταξιαρχών άρχιεπίσκοπο 'Αγκύρας, σε αντικατάσταση του μητροπολίτη 'Αγκύρας Γερβάσιου, ο οποίος βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη¹²¹. Παρά την ύποχρωση αυτή, ο Προκόπιος τάχθηκε κατά της άπονομής άξιώματος άρχιεπισκόπου στον Παπά Εύθύμ, ο οποίος παρέμεινε άπλως ιερέας. Μετά από την έκλογή του Κωνσταντίνου, οι τρεις άρχιερείς επέστρεψαν στο Ζιντζίντερε και διέκοψαν κάθε επικοινωνία με τον Παπά Εύθύμ, δηλώνοντας ότι δεν είχαν πια ανάγκη των ύπη-

119. Στις 2 Νοεμβρίου, ο Προκόπιος, έξαιτίας των εκδηλώσεων εναντίον του, αναγκάστηκε να εγκαταλείψει κρυφά τη μητρόπολη και να εγκατασταθεί για ένα χρονικό διάστημα στην οίκία του όμογενή Μποντοσάκη Τερζόγλου (Ραφτόπουλου), βλ. Ραφτόπουλος, *δ.π.*, ΚΜΣ/χειρ. 394, 153.

120. ΓΠΕΕ/Β/35, 'Απ. 'Αλεξανδρής προς την ελληνική αντιπροσωπεία στη Λαζάνη, 'Αθήνα, 7 'Ιανουαρίου 1923. Βλ. επίσης *The Times*, 7 Φεβρουαρίου 1923. Σύμφωνα με τις πληροφορίες του Jaschke, *Kurtuluş*, σ. 198, το συμβούλιο, στις 4 'Οκτωβρίου 1922, είχε άναδείξει τον Προκόπιο πληρεξούσιο πατριάρχη (*Patrik Vekili*) της Τουρκορθόδοξης 'Εκκλησίας.

121. Κωνσταντίνος Παπαδόπουλος (1859-1933). Με την ανταλλαγή των πληθυσμών ο Κωνσταντίνος εγκατέλειψε την 'Αγκυρα τον Αύγουστο του 1924 και εγκαταστάθηκε στην 'Ελλάδα. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο δεν άμφισβήτησε τη χειροτονία του, αλλά περιορίστηκε μόνο να ύποβιβάσει τον τίτλο του από 'Αγκύρας σε 'Αμφίπολης. Στην έκλογή του Κωνσταντίνου άναφέρεται η *Φωνή της Τουρκορθόδοξίας* στις 20 'Ιανουαρίου του 1923, Jaschke (1969), σ. 321.

ρσιών του. Νωρίτερα, στις 30 Δεκεμβρίου του 1922, η *Φωνή της Τουρκορθοδοξίας* είχε ανακοινώσει την απόφαση του συνεδρίου της Καισάρειας για την επαναλειτουργία της ιερατικής σχολής στη μονή του 'Ιωάννου του Προδρόμου Φλαβιανών (Ζιντζίντερε). Γλώσσα της εκπαίδευσης θα ήταν η τουρκική¹²².

Μετά τη χειροτονία του Κωνσταντίνου, η τουρκική κυβέρνηση φαίνεται ότι ικανοποιήθηκε με τη στάση των αρχιερέων και θεώρησε πως η χειραφέτηση των Καππαδόκων από το Πατριαρχείο είχε επιτευχθεί. Έξάλλου, μετά την κατάρρευση του ελληνικού μετώπου στην 'Ιωνία, οι ελληνικές κοινότητες της Καππαδοκίας δεν παρουσίαζαν πια κίνδυνο για την επιβίωση του τουρκικού έθνους. Κατά συνέπεια, η κυβέρνηση της 'Αγκυρας έχασε κάθε ενδιαφέρον για το μέλλον της Τουρκορθόδοξης 'Εκκλησίας και το συμβούλιο της Καισάρειας περιήλθε σε πλήρη αφάνεια¹²³. Στο μεταξύ, ο Παπά Εύθυμ είχε εγκαταλείψει την Καισάρεια και εγκαταστάθηκε στην κεμαλική πρωτεύουσα¹²⁴.

Σε όλοκληρο αυτό το διάστημα, το Φανάρι δεν έπαψε να ασχολείται με το εκκλησιαστικό ζήτημα των Καππαδόκων. Έχοντας υπόψη πως οι αρχιερείς εξαπαγκάστηκαν από την τουρκική κυβέρνηση και τον υπέρμαχο της Τουρκορθόδοξίας Παπά Εύθυμ να ταυτιστούν με τη στασιαστική κίνηση κατά του Οικουμενικού Πατριαρχείου, ο πατριάρχης Μελέτιος Μεταξάκης δεν έλαβε πειθαρχικά μέτρα έναντι του Προκοπίου. Επιπλέον, στις αρχές του Φεβρουαρίου του 1923, ο Μελέτιος φάνηκε πρόθυμος να κάνει όρισμένες παραχωρήσεις προς την καππαδοκική εκκλησία. Πρότεινε, λοιπόν, να ιδρυθεί, σύμφωνα με τους ιερούς κανόνες, μια αυτόνομη εκκλησιαστική επαρχία στην Καππαδοκία, της οποίας λειτουργική γλώσσα θα ήταν τα τουρκικά. Το καθεστώς της νέας εκκλησίας θα στηριζόταν στο αλβανικό πρότυπο, σύμφωνα με το οποίο οι 'Αλβανοί ορθόδοξοι είχαν αποκτήσει ειδική αλβανόφωνη αυτόνομη εκκλησία. Πάντως, ο Μελέτιος υπογράμμισε ότι η αυτόνομη εκκλησιαστική επαρχία της Καππαδοκίας δεν θα είχε αυτόκέφαλο χαρακτήρα και θα παρέμενε πιστή στην κεφαλή της 'Ορθοδοξίας, το Οικουμενικό Πατριαρχείο¹²⁵.

Παρά την παραχώρηση αυτή, ο Προκόπιος φαίνεται ότι είχε απογοητευθεί από τη γενική συμπεριφορά του Μελέτιου σχετικά με το καππαδοκικό ζήτημα. Με εξαίρεση τον πρώην μητροπολίτη Νεοκαισαρείας 'Αμβρόσιο Σταυριανό (1857-1931), η βενιζελική ηγεσία του Πατριαρχείου φαίνεται ότι υιοθέτησε

122. "Ο.π.

123. "Αν και αρχικά είχε ανακοινωθεί πως το συμβούλιο θα συνεδρίαζε κάθε Κυριακή, τελικά έλαβαν χώρα μόνο δέκα συνεδριάσεις (στις 23 και 30 'Ιουλίου, 13, 20 και 27 Αυγούστου, στις 3 και 17 Σεπτεμβρίου και στις 4 'Οκτωβρίου του 1922)· βλ. Jaschke (1969), σ. 322.

124. Μαρτυρία 'Ιωάννη Παπαδόπουλου, Κεσλίν Μαντέν, ΚΜΣ/ΙΒ'.

125. Συνέντευξη του Μελέτιου προς τον ανταποκριτή της *Times* του Λονδίνου, που δημοσιεύτηκε στις 7 Φεβρουαρίου του 1923.

μιάν αποδοκιμαστική στάση προς τὸν Προκόπιο κατηγορώντας τον γιὰ ἐνδοτικότητα πρὸς τὶς κεμαλικὲς ἀρχὲς στὸ ἐκκλησιαστικὸ θέμα. Γι' αὐτὸν τὸ λόγο ὁ Προκόπιος θεώρησε τὸν ἑαυτὸ του παραγκωνισμένο ἀπὸ τὸ Φανάρι καὶ διαμαρτυρόταν ὅτι ἀφέθηκε ὁλομόναχος, μὲ μόνους συμβούλους τοὺς ἀρχιερεῖς Γερβάσιο καὶ Μελέτιο, σὲ αὐτὴ τὴν κρίσιμη καμπὴ τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Καππαδοκίας. Ἀπογοητευμένος καὶ ἀποκαρδιωμένος, ὁ Προκόπιος Λαζαρίδης πέθανε στὶς 30 Μαρτίου τοῦ 1923¹²⁶. Ἡ κηδεία του τελέσθηκε στὸ μητροπολιτικὸ ναὸ τοῦ Ἀγίου Νικολάου Καισάρειας καὶ μὲ τὴν ἄδεια τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν θάφτηκε στὸν τάφο τοῦ γνωστοῦ μητροπολίτη Καισάρειας Εὐστάθιου Κλεόβουλου.

Παρ' ὅλες τὶς ἀντιξοότητες, ὁ Προκόπιος Λαζαρίδης διαδραμάτισε ἓναν ἀξιόλογο ἐθνικὸ ρόλο κατὰ τὴ δύσκολη περίοδο τοῦ 1920-1923. Μὲ σπάνια διπλωματικὴ εὐστροφία, ὁ Ἰκονίου πέτυχε ἀφενὸς νὰ ἐπιβραδύνει τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ τουρκορθόδοξου σχεδίου καὶ ἀφετέρου νὰ διασώσει τοὺς Ἑλληνοκαππαδόκες ἀπὸ ἄπειρες ταλαιπωρίες. Ἐπιπλέον, ὁ Προκόπιος πέτυχε νὰ περιορίσει τὶς ἐθνικὰ ἐπιζημίες ἐνέργειες τοῦ Παπᾶ Εὐθύμ, ὁ ὁποῖος προσπάθησε νὰ ἐφαρμόσει τὶς λαϊκιστικὲς ἐθνικιστικὲς ἀρχὲς τοῦ κεμαλισμοῦ πάνω στὴν ἑλληνοκαππαδοκικὴ κοινότητα, ἐγκαθιδρύοντας μιὰ τουρκικὴ «ἐθνικὴ ἐκκλησία» (*milli kilise*) στὴν Καισάρεια. Ἐξᾴλλου, ὁ παντοιοτρόπως ταλαιπωρηθεὶς Προκόπιος δὲν ἐνέδωσε στὶς τουρκικὲς πιέσεις καὶ ἀρνήθηκε νὰ διορίσει τὸν Παπᾶ Εὐθύμ σὲ ἐπισκοπικὸ ἀξίωμα, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ περιορίσει σημαντικὰ τὴν ἐπιρροή τοῦ κεμαλικοῦ ἱερέα πάνω στοὺς ὀρθόδοξους τῆς Καππαδοκίας. Υἱοθετώντας, ἀνάλογα μὲ τὶς περιστάσεις, ἄλλοτε ὑποχωρητικὴ καὶ ἄλλοτε ἀνένδοτη στάση, ὁ Προκόπιος ἀναδείχτηκε ἀντάξιος συνεχιστῆς τῆς πατροπαράδοτης φαναριώτικης διπλωματίας.

Οἱ Καππαδόκες καὶ ἡ ἀνταλλαγὴ πληθυσμῶν

Παρόλο ποὺ οἱ Καππαδόκες ἔμειναν χωρὶς ἐθνικὸ καὶ ἐκκλησιαστικὸ ἡγέτη, δὲν φάνηκαν διατεθειμένοι νὰ ἐγκαταλείψουν τὶς ἐστίες τους μετὰ τὴ Μικρασιατικὴ Καταστροφή. Οὕτε καὶ οἱ τουρκικὲς ἀρχὲς τοὺς ἀνάγκασαν νὰ ἀποχωρήσουν ἀπὸ τὴν Καππαδοκία. Ἔτσι, οἱ ἐπίσκοποι Γερβάσιος Σουρμελίδης καὶ Μελέτιος Χρηστίδης παρέμειναν στὸ μοναστήρι τοῦ Ἰωάννου Προδρόμου στὸ Ζιντζίντερε, ἐνῶ ὁ Κωνσταντῖνος Παπαδόπουλος καὶ ὁ Παπᾶ Εὐθύμ ἐγκαταστάθηκαν στὴν Ἀγκυρα. Μαζὶ μὲ τοὺς Κωνσταντινουπολίτες¹²⁷, λοιπόν, οἱ

126. Τὸ θάνατο τοῦ Προκόπιου γνωστοποίησε ἡ *Φωνὴ τῆς Τουρκορθοδοξίας* στὶς 8 Ἀπριλίου τοῦ 1923, βλ. Jaschke (1969), σ. 322. Ὁ Μαυρόπουλος γράφει πῶς ὁ Προκόπιος πέθανε στὶς 12/25 Μαρτίου τοῦ 1923, βλ. Μαυρόπουλος, ὁ.π., 292-3.

127. Ἀπὸ τὸν Νοέμβριο τοῦ 1918 ὡς τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1923, ἡ ὁθωμανικὴ πρωτεύουσα βρισκόταν κάτω ἀπὸ τὴ στρατιωτικὴ διοίκηση τῶν δυνάμεων τῆς Ἀντάντ μὲ ἀποτέλεσμα

Καππαδόκες αποτελούσαν μοναδική εξαίρεση, εφόσον οι ελληνικές κοινότητες της δυτικής Μ. Ασίας, του Πόντου και της Ανατολικής Θράκης είχαν ήδη διωχτεί από τις πατροπαράδοτες εστίες τους μετά από αλληπάλληλες βιαιοπραγίες, σφαγές και διωγμούς που ακολούθησαν την κατάρρευση του ελληνικού μετώπου στην Ίωνία.

Ειδικά για την περίπτωση των τουρκόφωνων Καππαδόκων υπήρχε μεγάλη κατανόηση ανάμεσα στους κεμαλικούς κύκλους και άρκετοι Τούρκοι έθνικιστές τάχθηκαν κατά του εκπατρισμού των ορθοδόξων της ένδοχώρας¹²⁸. Στις 11 Φεβρουαρίου του 1923, ο στενός συνεργάτης του Παπᾶ Εὐθύμ Σταμάτης Ζιχνηΐ Πουλόγλου δημοσίευσε ένα έκτενές άρθρο στη *Φωνή της Τουρκορθοδοξίας*, υποστηρίζοντας ότι τα μέλη της Τουρκορθόδοξης Έκκλησίας είχαν επανειλημμένα αποδείξει την αφοσίωσή τους στο τουρκικό έθνος και δὲν έπρεπε νὰ έκτοπιστούν¹²⁹.

Έπιπλέον, κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων στη συνδιάσκεψη της

νά διασωθεί η μεγάλη ελληνική κοινότητα της Πόλης από την όργη των Τούρκων έθνικιστών τον Αύγουστο/Σεπτέμβριο του 1922· για λεπτομέρειες βλ. το δικό μου, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations*, σ. 77 κ.έξ.

128. Στις 12 Ἀπριλίου του 1928, σὲ μιὰ συνέντευξή του μετὶ τοῦ γνωστοῦ Τούρκου ἐθνικιστῆ Χαμντουλλάχ Σουπχῆ (Hamdullah Suphi Tanrıoğlu), πρόεδρο τοῦ ἐθνικιστικοῦ κινήματος «Οἱ Τουρκικὲς Ἑστίες» (*Türk Ocakları*), ὁ Βρετανὸς πρεσβευτὴς στὴν Τουρκία ἀναφέρθηκε στοὺς τουρκόφωνους ἑλληνορθόδοξους χριστιανούς τῆς κεντρικῆς Ἀνατολῆς (*The Turcophon Greek Orthodox Christians of Anatolia*). Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς συνέντευξης, ὁ Σουπχῆ υποστήριξε ὅτι, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ πληθυσμοὶ αὐτοὶ ἀνῆκαν στὴν ἑλληνορθόδοξη θρησκεία, εἶχαν γνήσια τουρκικὴ καταγωγὴ καὶ προσηλυτίστηκαν στὴ χριστιανικὴ θρησκεία τὴν ἐποχὴ τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Συνεχίζοντας, ὁ Τούρκος ἡγέτης υποστήριξε πὼς οἱ Καραμανλῆδες ἀποτελοῦσαν τὴν «πιο ἀμύγη τουρκικὴ ομάδα τῆς Ἀνατολῆς» (*the purest blooded Turkish group in Anatolia*) καὶ τόνισε πὼς δὲν εἶχαν «διαφθαρεῖ ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ προπαγάνδα» (*uncontaminated by Hellenic propaganda*). Οἱ Καραμανλῆδες, ἰσχυρίστηκε ὁ Σουπχῆ, παρέμειναν πιστοὶ στὴν Τουρκία ἀκόμα καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ μικρασιατικοῦ πολέμου. Ὡστόσο, ἡ θέση τους στὴ Νέα Τουρκία ἐπηρεάστηκε ἀπὸ τὴν «προδοσίαν τῶν ὁμοθρήσκων τους», μετ' ἀποτελεσμα νὰ συμπεριληφθοῦν στὴν ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν. Ὁ Σουπχῆ ἀποκάλυψε πὼς εἶχε ταχθεῖ ἔντονα κατὰ (*strongly opposed*) τοῦ έκτοπισμοῦ τῶν Καραμανλῆδων, ἀν καὶ τελικὰ ἡ ἀποψὴ του ἀπορρίφθηκε. Ἔτσι, ἡ Τουρκία ἔχασε «χιλιάδες ἀπὸ τοὺς πιο γνήσιους τουρκόφωνους πληθυσμούς τῆς Ἀνατολῆς» (*thousands of the best Turkish speaking elements in Anatolia*) μετ' ἀντάλλαγμα τοὺς πιο ἀσήμαντους Τουρκοκρῆτες, οἱ ὁποῖοι «ἦταν Ἕλληνες στὰ πάντα ἐκτὸς ἀπὸ τὴ θρησκείαν» (*who were Greek in everything but religion*). Ἄν καὶ συμφώνησε πὼς ἡ διατήρηση τῶν τουρκόφωνων ὁρθοδόξων στὴν Ἀνατολὴ θὰ ἀποτελοῦσε ἓνα «δικαικὴ στόχο γιὰ τὴν ἑλληνικὴ προπαγάνδα» (*a perpetual target of Greek propaganda*), ὁ Σουπχῆ δὲν ἔπαψε νὰ θεωρεῖ τὸν εκπατρισμὸ τῶν Καραμανλῆδων σὰν «ἓνα λάθος πρώτου μεγέθους» (*a mistake of first magnitude*), FO/371/13096/E2118, Knox πρὸς Chamberlain, Ἀγ-κυρα, 13 Ἀπριλίου 1928.

129. Jaschke (1969), σ. 322.

Λωζάνης, ή τουρκική αντιπροσωπεία έδωσε τήν έντύπωση πώς ή ίκανοποίηση τής τουρκικής απαίτησης για τήν απομάκρυνση τοῦ Οικουμενικοῦ Πατριαρχείου ἀπό τήν Τουρκία θά αποτελοῦσε προϋπόθεση για σημαντικές παραχωρήσεις ειδικά στο θέμα τῶν Ἑλλήνων τής Κωνσταντινούπολης καί τής Καππαδοκίας¹³⁰. Στίς 13 Δεκεμβρίου, ὅταν ή συνδιάσκεψη συζήτησε τό θέμα τῶν Καππαδόκων, ὁ Τοῦρκος ἀντιπρόσωπος Ἰσμετ ἔπεςέμανε ὅτι ή Τουρκία δέν ἔκανε καμιά διάκριση ἀνάμεσα στούς μουσουλμάνους καί ὀρθόδοξους Τοῦρκους τής Ἀνατολῆς καί ἐπιβεβαίωσε ὅτι οἱ τουρκόφωνοι χριστιανοί ποτέ δέν ζήτησαν ιδιαίτερη μεταχείριση¹³¹. Ὁ Βενιζέλος συμφώνησε μέ τόν Ἰσμετ καί δήλωσε ὅτι ή Ἑλλάδα δεχόταν τήν ἀπαρμονή τῶν 50.000 τουρκόφωνων ὀρθοδόξων στήν Ἀνατολήν¹³².

Ὅταν, ὅμως, στίς 10 Ἰανουαρίου τοῦ 1923, ή συνδιάσκεψη υἱοθέτησε μιὰ συμβατική λύση μέ τήν ὁποία τό Πατριαρχεῖο θά διετηρεῖτο στήν ἱστορική του ἔδρα στο Φανάρι, ἀλλά μέ αὐστηρά περιορισμένες ἀρμοδιότητες¹³³, ή κυβέρνηση τής Ἀγκυρας σκλήρυνε τή στάση της στο θέμα τῶν ἐλληνικῶν πληθυσμῶν στήν Ἀνατολή. Τελικά, ή ἀποψη τῶν ἀκράιων κεμαλικῶν πώς ή διατήρηση ὀρθοδόξων πληθυσμῶν στή Μ. Ἀσία θά ἔδινε τήν εὐκαιρία στο Πατριαρχεῖο νά ἐπηρεάσει τοὺς τουρκόφωνους Καππαδόκες, ἐπικράτησε στήν Ἀγκυρα. Γι' αὐτόν τό λόγο ή τουρκική κυβέρνηση ἀπαίτησε τή συμπερίληψη τῶν Καππαδόκων στή σύμβαση τής ὑποχρεωτικῆς ἀνταλλαγῆς τῶν ἐλληνοτουρκικῶν πληθυσμῶν πού ὑπογράφτηκε στή Λωζάνη στίς 30 Ἰανουαρίου τοῦ 1923 ἀπό τοὺς ἀντιπροσώπους τής Ἑλλάδας καί τής Τουρκίας¹³⁴.

Τό 1923 καί 1924, οἱ καππαδοκικὲς κοινότητες τής ἐνδοχώρας μεταφέρθηκαν διαμέσου τής Μερσίνης στήν Ἑλλάδα. Στόν Σεβαστείας Γερβάσιο Σουρμελίδη ἀνατέθηκε ή συγκέντρωση καί μεταφορά τῶν ἐκκλησιαστικῶν καί πολιτιστικῶν κειμηλίων τῶν Καππαδόκων πού τὰ μετέφερε στήν Ἑλλάδα τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1923 καί τὰ παρέδωσε στίς ἀρμόδιες ἐλληνικὲς ἀρχές στόν Πειραιά¹³⁵. Ἀργότερα, τόν Αὐγούστο τοῦ 1924, ὁ Πατάρων Μελέτιος μαζι μέ

130. Βλ. τό δικό μου, «Ἡ Συνδιάσκεψη τής Λωζάνης, 1922-1923. Ἡ διευθέτηση τοῦ θέματος τοῦ Οικουμενικοῦ Πατριαρχείου καί τῶν Ἑλλήνων τής Κωνσταντινούπολης», *Δελτίον τής Ἱστορικῆς καί Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας Ἑλλάδος*, 24 (1981), σ. 174-98.

131. Για τὰ πρακτικά τής συνδιάσκεψης τής Λωζάνης βλ. Great Britain, *Parliamentary Papers, Lausanne Conference on Near Eastern Affairs, 1922-1923, Records of Proceedings and Draft Terms of Peace*, Turkey No. 1, Cmd 1814, σ. 208.

132. Ὁ.π., σ. 224· Psomiades, ὁ.π., σ. 51-3.

133. Ἀλεξανδρῆς, «Συνδιάσκεψη Λωζάνης», σ. 185.

134. Για τή σύμβαση αὐτή βλ. Great Britain, *Treaty Series*, 16: *Treaty of Lausanne*, Cmd 1929, XXV, 24 Ἰουλίου 1923.

135. Για τό θέμα τής ἀνταλλαγῆς τῶν πληθυσμῶν βλ. Dimitri Pentzopoulos, *The Balkan Exchange of Minorities and its Impact on Greece*, The Hague 1962· Stephen

άλλους ανταλλαξιμους ομογενεις εφθασε στην 'Ελλάδα. Την 'Ιδια εποχή εγκατέλειψε την "Αγκυρα και ο νεοεκλεγείς επίσκοπος Κωνσταντινους Παπαδόπουλος που ηρθε στην 'Ελλάδα διαμέσου Κωνσταντινούπολης.

"Ετσι, με την τελική εξωση των ορθοδόξων τής Καππαδοκίας, μετά την επιμονή τής τουρκικής αντιπροσωπείας στη Λωζάνη, ή θεωρία ότι οι τουρκόφωνοι χριστιανοί τής κεντρικής Μ. 'Ασίας ήταν γνήσιοι Τούρκοι στην καταγωγή έχασε κάθε κύρος. 'Η στάση αυτή έδωσε πρόσθετη ισχύ στην επιχειρηματολογία του Φαναρίου πώς ή τουρκορθόδοξη ιδέα δεν ήταν τίποτε περισσότερο από ένα κεμαλικό τέχνασμα με στόχο την ύπόσκαψη του πατριαρχικού κύρους στην 'Ανατολή και την υποχρεωτική απόσπαση τῶ ορθοδόξων Μικρασιατών από τους κόλπους του 'Ελληνισμού κατά την κρίσιμη για την Τουρκία περίοδο μεταξύ του 1921 και του 1923. Μάταια ο Παπά Εϋθύμ και οι στενοί συνεργάτες του προσπάθησαν να πείσουν την κυβέρνηση τής "Αγκυρας να κάνει διάκριση ανάμεσα στους έλληνορθόδοξους και τους τουρκόφωνους ορθόδοξους και να εξαίρεισει από την ανταλλαγή των πληθυσμῶν αυτούς που είχαν προσχωρήσει στο τουρκορθόδοξο κίνημα¹³⁶.

Προφανώς ή "Αγκυρα γνώριζε ότι αν και πολλοί Καππαδόκες αναγκάστηκαν να συνεργαστούν με τὸ Παπά Εϋθύμ Καραχισαρίδη κατά τη διάρκεια του μικρασιατικού πολέμου, πολλοί λίγοι είχαν πεισθεί πώς ήταν απόγονοι τῶν Σελτζουκιδῶν Τούρκων. Την άποψη τής μεγάλης πλειονότητας τῶν Καππαδόκων εξέφρασε πολύ επιγραμματικά ο Μικρασιάτης 'Εμμανουήλ Τσαλίκोगλου:

Ladas, *The Exchange of Minorities, Bulgaria, Greece and Turkey*, Νέα 'Υόρκη 1932. Στο βιβλίο του Mustapha Kemal ou L'Orient en Marche, Παρίσι 1929, σ. 235, ο υποστηρικτής του Κεμαλισμού Paul Gentizon γράφει τὰ ακόλουθα για τούς Καππαδόκες:

«Le départ des derniers 150 mille Grecs anatoliens qui venaient de Césarée, Nigde, Yozgad, Diarbekir, fut d'autant plus tragique qu'il signifiait l'abandon de l'un des plus vieux foyers en christianisme, la Cappadoce. Après une dernière messe, les fidèles, groupés autour de leur prêtre, dirent un dernier et ému adieu à leurs églises, dont quelques-unes taillées dans le roc remontent aux premiers âges de l'époque chrétienne. Tous les objets de culte et ornements de quelque valeur, comme les vieilles icones et les plus belles boiseries des iconostases, purent être emportés par les émigrés. Certains trésors de monastère, comme celui de Taxiarchi, comprenant de vieux Evangiles enluminés, des calices en or, des mitres serties de pierres précieuses et dont seul l'igoumène connaissait la cachette, prirent également le chemin de l'Hellade. Et, seules désormais, des nefes vides et désolées attestent en plein Islam qu'en ces contrées pendant plus de vingt siècles, habiterent des populations communiant dans la foi du Christ».

136. Μέχρι τὰ τέλη Σεπτεμβρίου του 1923 ο Παπά Εϋθύμ συνέχισε να κάνει διαβήματα για την εξαίρεση τῶν Καππαδόκων τής Καισάρειας και του 'Ικονίου για να πετύχει την επίβωση τής Τουρκορθοδοξίας στη Μ. 'Ασία. 'Ωστόσο, οι προσπάθειες αυτές δεν καρποφόρησαν· βλ. 'Ημερήσια Νέα (Κωνσταντινούπολη), 26 Σεπτεμβρίου 1923 και Προόδο (Κωνσταντινούπολη), 26 Σεπτεμβρίου 1923.

«Αἱ παροτρύνσεις καὶ συμβουλαι τοῦ Εὐτὸν ἐφέντη δὲν ἦσαν καμμίαν ἀπήχησιν εἰς τὰς καρδίας μας. Ἡμεῖς θεωροῦντες τοὺς ἑαυτοὺς μας Ἕλληνας καὶ ὑπακούοντες εἰς τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεώς μας, προερχομένην ἀπὸ τὰ βάθη τῶν αἰώνων, ἐποδοπατήσαμεν τὰ πλοῦτή μας, διότι ἀποδεχόμενοι τὰς ἐπαγγελίας τοῦ Εὐτὸν ἐπρόκειτο νὰ παραμεινομεν εἰς τὸν τόπον μας, καὶ προετιμήσαμεν ὅπως ζήσωμεν ἐν Ἑλλάδι πένητες μὲν ἀπληλαγμένοι ὅμως ἀπὸ τὸν ἀειβάργαρο κατακτητὴν»¹³⁷.

Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι παρὰ τὴ χρεοκοπία τῆς τουρκορθόδοξης ιδέας, ἀρκετοὶ Τοῦρκοι διανοούμενοι συνέχισαν νὰ ὑποστηρίζουν τὴν ἀποψη γιὰ τὴν τουρκικὴ καταγωγὴ τῶν χριστιανῶν τῆς Μ. Ἀσίας. Ἔτσι, τὸ 1932, ὁ Τζαμὴ Μπαϊκούρτ ἐξέδωσε καὶ δεύτερη ἐκδοσὴ τῆς μελέτης τοῦ *Osmanli Ülkesinde Hristiyan Türkler* (Χριστιανοὶ Τοῦρκοι στὸ ὀθωμανικὸ κράτος, Κωνσταντινούπολη). Ἄλλοι, ὅπως ὁ Χασάν Φεχμὴ Τουργκάλ, ἐπεδίωξαν νὰ ἀποδείξουν τὴν τουρκικὴ καταγωγὴ τῶν χριστιανῶν Μικρασιατῶν ἐξετάζοντας τοὺς ὀθωμανικοὺς νομικοὺς καὶ φορολογικοὺς καταλόγους ὀνομάτων τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Καισάρειας καὶ Σεβάστειας, ὅπου πολλοὶ χριστιανοὶ ἔχουν τουρκικὲς ὀνομασίες ὅπως Şah-kulu, Melikşah, Cihansah, Subhan-verdi¹³⁸. Παρόμοιες ἐρευνες ἔγιναν καὶ γιὰ τοὺς χριστιανικοὺς πληθυσμοὺς τοῦ νομοῦ τῆς Ἰκονίας¹³⁹. Ἐνας ἄλλος Τοῦρκος διανοούμενος, ὁ Ὁσμὰν Τουρχάν, ἐπεσήμανε πὼς οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς στὴν ἐποχὴ τῶν Σελτζουκιδῶν χρησιμοποιοῦσαν τουρκικὰ ὀνόματα¹⁴⁰. Τὴν ιδέα τῆς τουρκικῆς καταγωγῆς τῶν Καπαδόκιων διέδωσε στὴ δυτικὴ Εὐρώπη καὶ Ἀμερικὴ ἡ γνωστὴ προπαγανδίστρια τοῦ κεμαλισμοῦ Clair Price¹⁴¹.

137. Ἐμμανουὴλ Τσαλίκोगλου, *Αὐτοβιογραφία καὶ Ἱστορικαὶ Ἀναμνήσεις*, Β' μέρος: *Ἀναμνήσεις ἐκ τοῦ Πολέμου, 1914-1918*, ΚΜΣ/χειρ. 184, Ἀθήνα 1971, σ. 429-30.

138. Βλ. Hasan Fehmi Turgal, «Anadolu'da Gregoriyen ve Ortodoks Türkler» (Γρηγοριανοὶ καὶ Ὀρθόδοξοι Τοῦρκοι στὴν Ἀνατολή), *Ülkü*, 4 (1943), σ. 173-82 καὶ τοῦ ἴδιου «Mülga Ser'ıye Mahkemeleri Sicilleri üzerinde incelemeler» (Διερευνήσεις πάνω στὰ ἐγγραφα τῶν θρησκευτικῶν δικαστηρίων), *II Türk Tarih Kongresi* (Δεύτερο Συνέδριο Τουρκικῆς Ἱστορίας, πού ἐλαβε χώρα στὴν Κωνσταντινούπολη στίς 20-25 Σεπτεμβρίου 1937), Κωνσταντινούπολη 1943, σ. 948-62.

139. M. Mesud Koman, «Anadolu Hristiyanlarında İslam ve Türk Adlari» (Ἰσλαμικὰ καὶ τουρκικὰ ὀνόματα μετὰ τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς), *Konya*, 3 (1936), σ. 180-3 καὶ τοῦ ἴδιου «Anadolu Hristiyanlarında İslam ve Türk Adlari isimli yazima ek» (Προσθήκη στὴν πραγματεία μου σχετικὰ μὲ τὰ Ἰσλαμικὰ καὶ τουρκικὰ ὀνόματα μετὰ τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς), *Konya*, 6 (1944), σ. 41-4.

140. Osman Turhan, «Selçuk Devri Vakıflari. III Celaleddin Karatay, Vakıflari ve Vakfiyeleri» (Νόμοι γιὰ τὰ θρησκευτικὰ ἱδρύματα στὴν ἐποχὴ τῶν Σελτζουκιδῶν. Τζελαλεντίν Καρατάι Γ', θρησκευτικὰ ἱδρύματα καὶ νόμοι σχετικὰ μὲ τὰ θρησκευτικὰ ἱδρύματα), *Belleten*, 12 (1948), σ. 67-71, κεφάλαιο πού ἀναφέρεται εἰδικὰ στὴ θέση τῶν μὴ μουσουλμανικῶν ἐθνικότητων.

141. Clair Price, «Mustapha Kemal and the Christians», *Current History*, 17 (Σεπτ.

Ἄν καὶ οἱ μελέτες αὐτὲς μαρτυροῦν τὴν ἀξιόλογη ἀλληλεπίδραση μεταξὺ τῶν μουσουλμανικῶν καὶ χριστιανικῶν πληθυσμῶν τῆς Μ. Ἀσίας, δὲν παρέχουν ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα πρὸς τὴν τεκμηριώσασιν τῆς θεωρίας τῆς γνήσιας τουρκικῆς καταγωγῆς τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς. Ἐξάλλου, στὶς πρόσφατες μελέτες τοῦ ὁ γνωστὸς τουρκολόγος ἀπορρίπτει τὴν ἀξίωσιν αὐτή¹⁴².

Ὁ Παπᾶ Εὐθὺμ καὶ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο

Παρόλο ποὺ οἱ Καππαδόκες ὑποτάχθηκαν στὴν ἀνταλλαγή, ἡ τουρκικὴ κυβέρνηση ἐπέτρεψε στοὺς Παπᾶ Εὐθὺμ Καραχισαρίδη καὶ Σταμάτη Ζιχνῆ Πολόγλου νὰ παραμείνουν στὴν Τουρκία, ἐξαιτίας τῆς βαθιᾶς ἀφοσίωσής τους στὸ τουρκικὸ ἔθνος. Ὡστόσο, μὲ τὴν ἐξώσιν τῶν ὀρθοδόξων πληθυσμῶν τῆς Μ. Ἀσίας, ἡ Τουρκορθόδοξη Ἐκκλησία στερήθηκε κάθε προϋπόθεσιν ἐπιβίωσης, ἐφόσον οἱ μόνοι ὁμόθρησκοι ποὺ δικαιούνταν νὰ παραμείνουν στὴν Τουρκία ἦταν οἱ Κωνσταντινουπολίτες καὶ οἱ Ἕλληνες τῶν νησιῶν Ἱμβροῦ καὶ Τενέδου¹⁴³. Οἱ κοινότητες αὐτὲς ἦταν στενὰ ταυτισμένες μὲ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ εἶχαν ἤδη ἐκφράσει τὴ δυσανεξία τους γιὰ τὶς ἐνέργειες τοῦ Παπᾶ Εὐθὺμ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ μικρασιατικοῦ πολέμου. Ὡστόσο, ὁ Εὐθὺμ Καραχισαρίδης ἐγκαταστάθηκε στὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ 1923 καὶ συνέχισε τὴν ἐκστρατεία τοῦ ἐναντίον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Στὴν ἀρχὴ ἐπιχείρησε νὰ καταλάβῃ τὸ Πατριαρχεῖο. Ἀλλὰ ὅταν οἱ δύο ἀπόπειρές του (Ὀκτώβριος καὶ Δεκέμβριος τοῦ 1923) ἀπέτυχαν, ὁ Εὐθὺμ συγκέντρωσε τὴν προσοχή του στὴν πλοῦσια ἐνορία τοῦ Γαλατᾶ, τὸ ἐμπορικὸ κέντρο τῆς Κωνσταντινούπολης. Τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1924 κήρυξε τὴ μεταφορὰ τοῦ κέντρου τῆς Τουρκορθόδοξης Ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τὴν Καισάρεια στὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ κατέλαβε βίαια τὶς ἑλληνορθόδοξες ἐκκλησίες τοῦ Γαλατᾶ, τὴν Παναγία Καφφατιανή (1924) καὶ Σωτήρα Χριστοῦ (1926). Παρὰ τὴ σύσφιγξιν τῶν ἑλληνοτουρκικῶν σχέσεων (1930-1954), ὁ Παπᾶ Εὐθὺμ συνέχισε νὰ ἀπολαμβάνει τουλάχιστον τὴν ἔμμεσιν ὑποστήριξιν τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν καὶ οὕτε ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνηση ἀλλὰ οὕτε καὶ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο.

1922)· «The Ecumenical Patriarchate in Turkey», *Current History*, Μάρτιος 1923· *The Rebirth of Turkey*, σ. 149-53.

142. Τὴν ἰδέαν αὐτὴν ὑποστηρίζει ὁ Mahmut H. Şakiroğlu στὴν κριτικὴ τοῦ βιβλίου S. Daleggio, *Karamanlidika, Bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs*, III: 1866-1900, Ἀθήνα 1974 στὸ *Belleten*, 38 (1974), σ. 757-65. Πρβλ. Semavi Eyice στὸ *Belleten*, 26 (1962), σ. 369-74.

143. Γιὰ τὶς ἐνέργειες τοῦ Παπᾶ Εὐθὺμ στὴν Κωνσταντινούπολιν (1923-1968) βλ. τὴν ἐργασία μου *The Greek Minority of Istanbul*. Γιὰ τὸν Ἑλληνισμό τῆς Ἱμβροῦ καὶ Τενέδου τὸ δικό μου «Imbros and Tenedos: A Study of Turkish Attitudes Toward Two Ethnic Greek Island Communities Since 1923», *Journal of the Hellenic Diaspora*, 7 (1980), σ. 5-31.

χεῖο κατάφεραν νὰ πείσουν τὴν Ἀγκυρὰ νὰ ἐπιστρέψει τὶς ἐκκλησίες τοῦ Γαλατᾶ στοὺς νόμιμους ἰδιοκτῆτες τους, τὴν ἑλληνορθόδοξη κοινότητα τῆς Κωνσταντινούπολης. Σύμφωνα μὲ θετικὲς πληροφορίες, ὁ Μουσταφᾶ Κεμάλ ἄφησε παραγγεῖλι νὰ μὴ θίξουν τὸν Εὐθὺμ καὶ ἡ παραγγεῖλι αὐτὴ τηρήθηκε μέχρι τὸ θάνατό του.

Μὲ τὴν ἐπιδείνωση τῶν ἑλληνοτουρκικῶν σχέσεων στὴ δεκαετία τοῦ 1960, ὁ Εὐθὺμ, μαζί μὲ τὸ γιὸ καὶ διάδοχό του Τουργκούτ Ἐρένερολ¹⁴⁴, κατέλαβαν καὶ μιὰν ἄλλη ἐκκλησία, τὸν Ἅγιον Ἰωάννη τοῦ Γαλατᾶ (1965). Ὁ Εὐθὺμ πέθανε τὸ 1968 καὶ τὴν ἡγεσία τοῦ τουρκορθόδοξου κινήματος ἀνέλαβε ὁ Τουργκούτ ὁ ὁποῖος ἔλαβε καὶ τὸν τίτλο Παπᾶ Εὐθὺμ Β΄, ἀρχιεπίσκοπος τῶν Τουρκορθόδοξων τῆς Ἀνατολῆς. Οἱ ἐκκλησίες τοῦ Γαλατᾶ βρίσκονται πάντα ὑπὸ τὴν κατοχὴ τῆς οἰκογένειας Καραχισαρίδη/Ἐρένερολ, ἡ ὁποία νέμεται καὶ τὶς προσόδους τῆς ἑλληνορθόδοξης κοινότητος τοῦ Γαλατᾶ. Ὡστόσο, τὸ εὐθυμαϊκὸ κίνημα δὲν ἀπέκτησε ὁπαδοὺς στὴν Κωνσταντινούπολι καὶ μόνο ἐλάχιστοι τουρκόφωνοι καὶ ἀλβανόφωνοι ὀρθόδοξοι ἐκκλησιάζονται σήμερα στὴν Παναγία Καρφατιανή. Ἐπιπλέον, ἡ σταδιοδρομία τοῦ Εὐθὺμ στὴν Κωνσταντινούπολι εἶναι στενὰ συνδεδεμένη μὲ σφετερισμοὺς, καταχρήσεις καὶ βία, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ γίνει μισητὸς στοὺς Ἕλληνες τῆς Κωνσταντινούπολης.

ΑΛΕΞΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΗΣ

144. Ὁ γιὸς τοῦ Εὐθὺμ στερεῖται ἀκόμη καὶ τῆς πρὸ στοιχειώδους θρησκευτικῆς μόρφωσης. Εἶναι παντρεμένος πρὸς ἓνα παιδί. Ὁ δεύτερος γιὸς τοῦ Εὐθὺμ ὀνομάζεται Selçuk καὶ εἶναι ἐνεργὸ μέλος τῆς σχισματικῆς ἐκκλησίας.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α'

(α) Νομοσχέδιο σχετικά με τὶς Τουρκορθόδοξες Ἐκκλησίες
τῆς Ἀνατολῆς

- Ἔρθ. 1 Ἰδρύνεται ἀνεξάρτητη Τουρκορθόδοξη Ἐκκλησία γιὰ τὴ διαχείριση
τῶν πνευματικῶν ὑποθέσεων τῆς Τουρκορθόδοξης κοινότητας. Ἐδρα
τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἡ πόλη τῆς Καισάρειας.
- Ἔρθ. 2 Οἱ ἐπισκοπὲς ποὺ βρίσκονται στὴν Τουρκία καὶ ὑπάγονται στὴν
Τουρκορθόδοξη Ἐκκλησία εἶναι:

<i>Istanbul</i>	Κωνσταντινούπολης
<i>Edirne</i>	Ἀδριανούπολης
<i>Izmir</i>	Σμύρνης
<i>Eregli</i>	Ἡρακλείας
<i>Ankara</i>	Ἀγκυρας
<i>Amasya</i>	Ἀμασειας
<i>Iznik</i>	Νικαίας
<i>Üsküdar</i>	Χρυσούπολης
<i>Izmit</i>	Νικομήδειας
<i>Antalya</i>	Ἀντάλειας
<i>Alaşehir</i>	Φιλαδέλφειας
<i>Enez</i>	Αἴνου
<i>Aydin</i>	Ἡλιούπολης
<i>Güzelhisar</i>	
<i>Vize</i>	Βιζύης
<i>Edremit</i>	Ἀδραμυντίου
<i>Bursa</i>	Προύσας
<i>Tire</i>	Θείρων
<i>Çeşme</i>	Κοήνης
<i>Çatalca</i>	Μετροῶν
<i>Diğarbakır</i>	Ἀμίδης
<i>Halep</i>	Χαλεπίου
<i>Kuşadası</i>	Ἐφέσου
<i>Kars</i>	
<i>Kapıdağı / Erdek</i>	Κυζίκου
<i>Konya</i>	Ἰκονίου
<i>Trabzon</i>	Τραπεζούντας

Gümüshane Χαλδίας
Mardin
Kilili
Müryefte Μυριοφύτου
Niksar Νεοκαισάρειας
Çorlu Τυρολόης
Tekfurdagi Ραιδεστού

- "Αρθ. 3 Με την εισήγηση του Ἀνώτατου Πνευματικοῦ Ἡγέτη καὶ μετὴν ἐγκριση τῆς Κυβέρνησης διορίζονται πνευματικοὶ λειτουργοὶ ὅπου ἀπαιτοῦνται.
- "Αρθ. 4 Ὁ Ἀνώτατος Πνευματικὸς Ἡγέτης ἐκλέγεται σύμφωνα μετὸ σχετικὸ κανονισμό, ἀνάμεσα ἀπὸ τρεῖς ὑποψήφιους, πὸν τοὺς προτείνει ἡ Κυβέρνηση. Οἱ ὑποψήφιοι Ἐπίσκοποι πρέπει νὰ ὑπηρέτησαν τουλάχιστον πέντε χρόνια σὲ μία ἀπὸ τὶς Ἐπισκοπὲς πὸν μνημονεύθηκαν στὸ "Αρθ. 2, νὰ κατάγονται ἀπὸ τὴν Τουρκία, νὰ ἔχουν τὴν ὑπηκοότητα τοῦ Κράτους καὶ νὰ ἔχουν συμπληρώσει τὸ τεσσαρακοστὸ ἔτος τῆς ἡλικίας τους.
- "Αρθ. 5 Μετὰ ἀπὸ ἀναφορὰ τοῦ Ἀνώτατου Πνευματικοῦ Ἡγέτη, ἡ Κυβέρνηση διορίζει σὲ Ἐπισκοπικὴ ἔδρα ἕναν ἀπὸ τοὺς τρεῖς ὑποψήφιους πὸν ἐξέλεξε ἡ Ἱερὰ Σύνοδος ἀπὸ τοὺς Ὁρθόδοξους κληρικοὺς πὸν ὑπηρέτησαν στὴν Τουρκία τουλάχιστον γιὰ πέντε χρόνια πὸν ἔχουν τὴν ὑπηκοότητα τοῦ Κράτους, κατάγονται ἀπὸ τὴν Τουρκία καὶ γνωρίζουν τὴν ἀνάγνωση καὶ γραφὴ τῆς τουρκικῆς γλώσσας.
- "Αρθ. 6 Σὲ περίπτωσι πὸν οἱ ὀρθόδοξοι κληρικοὶ θὰ διαπράξουν προδοσία ἢ ἀπιστία κατὰ τοῦ Κράτους, θὰ ἀσκήσουν βία καὶ καταπίεσι ἐναντίον τοῦ ἔθνους, θὰ ἀσχοληθοῦν μετὴν πολιτικὴ καὶ σὲ περίπτωσι πὸν θὰ ἀποδειχτεῖ πὼς ἐνέργησαν ἀντίθετα στοὺς νόμους τοῦ Κράτους, ἡ Κυβέρνησι ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ πάρει εἴτε τοὺς Ἐπισκόπους εἴτε τοὺς ἄλλους πνευματικὸς καὶ θρησκευτικὸς λειτουργούς, καὶ ἀκόμη τὸν Ἀνώτατο Πνευματικὸ Ἡγέτη.
- "Αρθ. 7 Οἱ πνευματικοὶ λειτουργοὶ ὁποιοδήποτε βαθμοῦ καὶ τάξεως κατὰ τῶν ὁποίων γίνεται δικαστικὴ δίωξι δὲν ἔχουν δικαίωμα νὰ ζητήσουν ἀπὸ τὸ δικαστήριον κανένα καὶ κανενὸς εἶδους προνόμιον, ἐξαίρεσι ἢ ἀσυνδοσία.
- "Αρθ. 8 Σὲ περίπτωσι θανάτου τοῦ Ἀνώτατου Πνευματικοῦ Ἡγέτη, τῶν Ἐπισκόπων καὶ τῶν προϊστάμενων τοῦ κλήρου, εἴτε στὸ διάστημα τῆς ὑπηρεσίας τους εἴτε ὄχι, ἰσχύουν ἀπόλυτα οἱ νόμοι καὶ οἱ θεσμοὶ τοῦ Κράτους ὅσον ἀφορᾷ τὴν περιουσία καὶ τὰ κτήματα πὸν ἀνήκουν σὲ αὐτοὺς. Ἐπίσης, δὲν ἐπιτρέπεται σὲ αὐτοὺς νὰ διαθέσουν τὴν

περιουσία και τὰ κτήματά τους σὲ ἄλλη κοινότητα καὶ ἐκκλησία ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Τουρκορθόδοξη Ἐκκλησία.

Ἀρθ. 9 Στὴν Καισάρεια συγκαλεῖται Ἱερὰ Σύνοδος ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ δώδεκα μέλη καὶ ἔχει ὡς πρόεδρο τὸν Ἀνώτατο Πνευματικὸ Ἡγέτη. Τὰ μέλη τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ἔχουν διετὴ θητεία καὶ ἀποτελοῦνται ἀπὸ Ἐπισκόπους τῶν ἐδρῶν ποὺ μνημονεύονται στὸ Ἀρθ. 2, ἀρχίζοντας ἀπὸ τοὺς πρεσβύτερους.

Στὴν ἀρχὴ κάθε περιόδου, ὁ Ἀνώτατος Πνευματικὸς Ἡγέτης ὑποβάλλει τὰ στοιχεῖα τῶν μελῶν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου στὸ Ὑπουργεῖο (Ἐπιτροπάτο) τῆς Δικαιοσύνης καὶ Θρησκευμάτων.

Ἀρθ. 10 Τὰ καθήκοντα τῆς Ἱερᾶς Συνόδου εἶναι ἡ ἐποπτεία στὶς πνευματικὲς ὑποθέσεις τῶν Τούρκων Ὀρθοδόξων, ἡ βελτίωση καὶ ἐνημερία τοῦ κλήρου, ἡ ἐκπαίδευση ἱκανῶν κληρικῶν καὶ ἡ διευθέτηση, σύμφωνα μὲ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κανόνες καὶ ἀρχές, τῶν ζητημάτων ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τὴ θρησκεία καὶ τὴν πίστη.

Ἀρθ. 11 Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος ἐκλέγει πέντε ἀπὸ τὰ μέλη της καὶ καταρτίζει τὸ Ἐκκλησιαστικὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο. Ἡ θητεία τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου διαρκεῖ δύο χρόνια.

Ἀρθ. 12 Γενικὰ καθήκοντα τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου εἶναι ἡ μέριμνα γιὰ ὑποθέσεις, ὅπως εἶναι ἡ σύνταξη τοῦ προϋπολογισμοῦ, ἡ ἐφαρμογὴ καὶ ἐκτέλεση, μὲ τὴν ἐντολὴ τοῦ Ἀνώτατου Πνευματικοῦ Ἡγέτη, τοῦ προϋπολογισμοῦ αὐτοῦ ποὺ ἐγκρίθηκε ἀπὸ τὴν Ἱερὰ Σύνοδο, ἡ διαχείριση τῶν ὑποθέσεων ποὺ ἀφοροῦν τὴν περιουσία, τὰ κτήματα καὶ τὰ βακούφια (θρησκευτικὰ ἰδρύματα) καὶ ἡ ἐπισκενὴ τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτηρίων.

(β) Ἐπιστολὴ τοῦ Παπᾶ Εὐθὺμ πρὸς τὴν Τουρκορθόδοξη
Κοινότητα τῆς Ἀνατολῆς, Ἀγκυρα πρὸς Καισάρεια

Μὲ εὐχαρίστηση ἀποδέχομαι τὴ γενικὴ ἀντιπροσώπησησὶ σας πὸν μοῦ ἀναθέσατε καὶ χαίρομαι πὸν συμμερίζεστε μὲ μεγάλη ἀποφασιστικότητα τὸν πόθο μου γιὰ τὴ σωτηρίᾳ τῆς Πατρίδας καὶ τοῦ Λαοῦ. Καὶ νὰ πὸν τὸ πρῶτο μου διάβημα πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο (Ἐπιτροπάτο) τῆς Δικαιοσύνης καὶ Θρησκευμάτων, ὡς πληρεξούσιος ὅλων τῶν Τουρκορθόδοξων, τῆς Ἀνατολῆς γιὰ τὴν ἰδρύση Πατριαρχείου μὲ τὴ συγκατάθεση τῆς ἐθνικῆς μας Κυβέρνησης, λήφθηκε ἀμέσως ὑπόψη στὸ σύνολό του καὶ καταρτίστηκε νομοσχέδιο γιὰ τὴν ἰδρύση Πατριαρχείου. Συντάσσοντας τὸ νομοσχέδιο αὐτὸ ἡ Κυβέρνηση προσπάθησε νὰ διατηρήσει ὅσο τὸ δυνατὸ τὸ παλαιὸ σύστημα, ἐπειδὴ ἡ Κυβέρνησί μας θέλησε νὰ ἀποφύγει κάθε πιθανότητα διατάραξης τῆς θρησκείας μας.

Θεώρησα, λοιπόν, σωστὸ νὰ ἀποταθῶ στὴ γνώμη τῆς Τουρκορθόδοξης Κοινότητος καὶ γι' αὐτὸ σᾶς στέλλω ἀντίγραφο τοῦ νομοσχεδίου καὶ περιμένω σὲ εἴκοσι μέρες τίς παρατηρήσεις σας. Ἐπειδὴ, φυσικὰ, θὰ καταρτίσουμε τὸ νόμο σύμφωνα μὲ τίς ἐπιθυμίες τοῦ λαοῦ, σκοπεύω νὰ ὑποβάλω τίς παρατηρήσεις πὸν ἡ Κοινότητα θὰ στείλει σὲ μένα τὸν εὐχέτη, στὴν Κυβέρνηση γιὰ νὰ τίς μελετήσῃ καὶ νὰ τίς συζητήσῃ ἡ Ὑψηλὴ Ἐθνοσυνέλευση τῆς Τουρκίας.

Σᾶς ἀπευθύνω καλὰς εὐχάς,

18 Kanuni Sani 1338 ἢ

5 Ἰανουαρίου 1922

Γενικὸς Πληρεξούσιος Ὅλων τῶν Τουρκορθόδοξων Κοινοτήτων
πὸν ὑπάρχονταί στὴν ἐξουσία τῆς Ἐθνοσυνέλευσης τῆς Τουρκίας.

Παπᾶ Εὐθὺμ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β'

(α) Καταστατικός Χάρτης τοῦ Συμβουλίου* τῆς Καισάρειας

1. Χάρη στις εὐεργετικὰς προσπάθειες τοῦ Πατᾶ Εἰθὺμ συγκաλειται Συμβούλιο μὲ σκοπὸ νὰ ἀπαλλάξει τοὺς Ὁρθόδοξους τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τῆς ραδιουργίας καὶ σκευωρίας τοῦ Ρωμαίικου Πατριαρχείου τοῦ Φαναρίου (*Fener Rum Patrikhanesi*) καὶ νὰ διαφωτίσει τὴν εὐρωπαϊκὴν δημόσια γνώμη στὸ θέμα τῆς πραγματικῆς κατάστασης τῶν Ὁρθοδόξων Χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς (*Anadoludaki hiristiyani ortodoksilar*).
2. Ἡ προεδρία τοῦ Συμβουλίου ἀνατίθεται στὸν ἐπίσκοπο Μελέτιο. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν πρόεδρο θὰ διοριστεῖ ἀπὸ τὸ Γενικὸ Ἐπίτροπο (*Umumi Vekil*) τῶν Ὁρθοδόξων τῆς Ἀνατολῆς (δηλ. τὸν Πατᾶ Εἰθὺμ) καὶ ἓνας ἀντιπρόεδρος.
3. Οἱ ἀποφάσεις τοῦ Συμβουλίου θὰ δημοσιεύονται στὸν Τύπο. Θὰ ἀπαγορεύεται ἡ δημοσίευση κάθε ἀναγγελίας ποὺ δὲν ἔχει ἐγκριθεῖ ἀπὸ τὸ Συμβούλιο.
4. Οἱ κοινότητες εἶναι ὑποχρεωμένες νὰ καταθέτουν κάθε μῆνα διαμέσον τοῦ ἀντιπροσώπου τους στὸ ταμεῖο τοῦ Συμβουλίου 1-5 λίρες Τουρκίας.
5. Κάθε μῆνα θὰ ὑποβάλλεται στὸ Γενικὸ Ἐπίτροπο (δηλαδὴ Πατᾶ Εἰθὺμ), γιὰ ἔλεγχο, ἀντίγραφο τοῦ προϋπολογισμοῦ ἐπικυρωμένο ἀπὸ τὸ προεδρεῖο.
6. Ὅταν θὰ κοινοποιηθεῖ ἀπὸ τὴν Κυβέρνηση ὁ καιρὸς τῆς συμπλήρωσης τοῦ χρόνου γιὰ τὴν ἱδρυση Τουρκορθόδοξης Ἐκκλησίας στὴν Ἀνατολή, ἡ περιουσία τοῦ Συμβουλίου θὰ περιέλθει στὴ νεοῖδρυμένη Ἐκκλησία.

15 Μαῖου 1922

Καισάρεια

ὑπογρ. Σταμάτης Ζιχνῆ (*Istamat Zihni*)
Γενικὸς Γραμματέας

* Ἡ τουρκικὴ λέξη ποὺ χρησιμοποιεῖται εἶναι Millet Meclisi, ποὺ στὰ ἑλληνικά μεταφράζεται ὡς ἐθνοσυνέλευση.

(β) Ἀποφάσεις τοῦ Συμβουλίου

1. Ἡ παράδοση ἀντιγράφου τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτη στὸ Γενικὸ Διοικητὴν (Mutasarif) τῆς Καισάρειας.
2. Ἡ κοινοποίηση τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτη στὶς Ὁρθόδοξες κοινότητες.
3. Ἡ κλήση τῶν ἱεραρχῶν Ἰκονίου Προκόπιου καὶ Σεβαστείας Γερβασίου ποὺ διέμεναν στὴν Ἀγκυρὰ καὶ ἡ προετοιμασία γιὰ τὴν ἴδρυσιν Τουρκορ-
θόδοξης Ἐκκλησίας.
4. Ἡ μετάφραση τῶν ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων στὴν τουρκικὴ γλῶσσα.
5. Ἡ ἔκδοσις στὴν τουρκικὴ γλῶσσα δημοσιογραφικοῦ ὄργανου, Φωνὴ τῆς
Τουρκορθοδοξίας (βλ. κείμενο), μὲ τὴν ὕλική συνδρομὴ τῶν κοινοτήτων.

ὑπογράφες: Μελέτιος Χρηστίδης, Ἐπίσκ. Πατάρων
(Πρόεδρος)

Φίλιππος Νικολαΐδης, νομικὸς
(ἀντιπρόεδρος)

Σταμάτης Ζιχνῆ Πουλόγλου, νομικὸς
(γενικὸς γραμματέας)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ'

Ἡ ἐκφώνηση τοῦ Παπαῦ Εὐθὺμ στὴν Ἀγκυρα στὶς 31 Μαρτίου τοῦ 1922 κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐορταστικῶν ἐκδηλώσεων τῆς πρώτης ἐπετείου τῆς μάχης τοῦ Ἰνόνου

O ma bien-aimée nation turque! O mes chers frères et enfants héroïques du peuple turc auquel je suis fier d'appartenir, ce jour est pour moi un jour heureux!

Ces puissances qui prétendent être civilisées avaient décidé de nous anéantir complètement pendant et après la guerre mondiale, et avaient projeté d'envahir nos territoires sacrés et d'asservir cette belle race turque. Pour cela, elles avaient entre les mains comme instrument le gouvernement néfaste et détesté du patriarcat du Phanar et de Damad Ferid pacha. C'est pourquoi j'ai tenu, aussitôt notre Gouvernement national constitué, à protester contre ces vils agissements. J'ai adressé cette protestation, puisée dans ma propre conviction et dans mon âme, pour défendre l'honneur irréprochable de la nation turque.

Je vois bien aujourd'hui que, grâce à Dieu, je n'ai pas à rougir de ce que j'ai fait. Je vois avec une grande satisfaction que Dieu a permis la constitution du Gouvernement national que j'avais tant souhaité et qu'il a délivré la nation turque du pouvoir despotique et des vexations que lui faisait subir le gouvernement de Damad Ferid et de ceux qui avaient été empoisonnés par le patriarcat du Phanar. Ces gens qui étaient irrémédiablement corrompus ont trouvé les châtiments qu'ils avaient bien mérités. Quant aux innocents qui restaient en Anatolie, le Bon Dieu m'a prêté son secours et j'ai pu leur faire entendre la vérité. Je suis parvenu à combler les abîmes creusés par le patriarcat du Phanar, je l'ai ébranlé dans ses racines et j'ai éteint sa lumière. Je l'ai laissé dans ses ténèbres et dans son cachot.

Aujourd'hui, l'Anatolie m'a accordé les pouvoirs que jamais elle n'avait donnés au patriarcat du Phanar. Et moi aussi, je me suis chargé de mener à bien cette sainte tâche. Je me suis résigné à travailler de toutes mes forces en vue de la réalisation de notre cause nationale. Nous célébrons aujourd'hui l'anniversaire de la seconde bataille glorieuse d'In-Eunu. Savez-vous, Messieurs, qui a gagné cette éclatante victoire? Sont-ce nos canons et nos fusils? Non, car on avait tout pris et tout enlevé. Ce qui a gagné notre cause, c'est sa légitimité, son équité. . . C'est aussi notre honneur et notre droiture indemnes de toute souillure. C'était encore la vanité des puissances de l'Europe qui se croyaient très fortes et l'arrogance des adversaires de notre pays, de la justice et de l'équité. Dieu n'aime pas les vaniteux. Dieu est avec

nous. Nous avons lutté avec foi et résignation, nous avons combattu fermement et ainsi nous avons déjà gain de cause. Et l'Europe est stupéfaite de cela. Dieu est avec nous. Et il nous a déjà protégés parce que nous luttons dans le seul espoir de sauver notre sol sacré et de l'arracher aux mains d'ennemis cruels qui nourrissent l'intention de nous décimer complètement. Pour finir, je répète encore une fois que nous vivons parce que nous avons prouvé au monde que nous avons parfaitement droit à la vie, à la liberté et à l'indépendance.

(Jean Schlicklin, *Angora. L'Aube de la Turquie Nouvelle, 1919-1922*, Paris 1922, σ. 177-9).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Δ'

Ἰδέες τοῦ Παπαῦ Εὐθύμου

Beaucoup d'entre nous, orthodoxes d'Asie Mineure, sommes des Turcs de pure race. Nous étions même en Anatolie avant les Seldjoucides. Pendant des siècles, nous avons conservé notre religion chrétienne grâce à la tolérance des gouvernements ottomans. Nous nous rendons compte que nous sommes de véritables nationaux de ce pays, et il n'est pas juste, sous prétexte que nous sommes des orthodoxes, de penser que nous sommes Grecs. Interrogez à ce sujet le peuple lui-même. Depuis bien longtemps nous sommes obligés pour nous faire comprendre de nos fidèles de faire nos sermons en turc. Nos pères sont nés en Turquie, nous y sommes nés, nos enfants y viennent au monde, nos biens sont ici, nos intérêts également. Au point de vue national, nous ne pouvons donc pas nous différer des Turcs.

Au début du mouvement que j'ai créé, je n'ai éprouvé aucune difficulté à cristalliser ce sentiment. Au contraire, en faisant appel et en entrant en contact direct avec les populations orthodoxes d'Anatolie, je me suis rendu compte partout que mon œuvre répondait à l'opinion générale et venait combler les désirs de chacun. Je n'ai reçu que des encouragements et de plus en plus nous nous organisons.

Jusqu'à ces derniers temps, tous les chrétiens orthodoxes étaient sous la domination du patriarcat qui avait plein pouvoir de la part du Gouvernement ottoman. Les choses allèrent tout d'abord très bien, mais aussitôt que ce patriarcat se mit à être un instrument d'intrigues politiques, les Serbes et les Bulgares se détachèrent de lui et déclarèrent leur autonomie du Phanar. Et maintenant, nous aussi avons compris que le patriarcat du Phanar avait perdu son caractère religieux et n'était plus qu'un nid d'intrigues politiques contraires aux véritables intérêts des orthodoxes turcs. C'est pourquoi nous aussi réclamons notre indépendance et désirons vivre en paix avec les musulmans qui sont nos frères de race et de langage, et cela loin de tous les complots tramés par la Grèce. Nous désirons donc avoir notre propre patriarcat. Les orthodoxes de Constantinople déclarent qu'ils sont Grecs, libres à eux. Nous ne sommes pas Grecs, nous sommes Turcs et nous voulons rester des Turcs loyaux. Nous voulons rester fidèles au gouvernement qui nous a protégés et a assuré notre existence pendant six siècles. Nous avons blâmé le patriarcat de Constantinople, non pas seulement en paroles mais en actes. En effet, nous n'avons pas pris part aux élections, manifestant ainsi notre désir de séparation. Ce patriarcat n'est plus aujourd'hui qu'une institution grecque vénale. Nous trouverons ici un autre patriarcat. Nous sommes payés pour savoir ce que vaut l'ingérence des étrangers dans nos propres affaires.

(Jean Schlicklin, *δ.π.*, σ. 179-80).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ε'

Δήλωση τοῦ ὑπουργοῦ Δικαιοσύνης καὶ Θρησκευμάτων τῆς Ἀγκυρας στὸ θέμα τῶν Ὀρθοδόξων τῆς Καππαδοκίας

Parmi les orthodoxes vivant dans notre pays, il en est qui y sont établis depuis des siècles, parlant notre langue et qui ont nos coutumes. L'histoire prouve qu'il y a des orthodoxes appartenant ethniquement à la race turque.

Ils étaient tous jusqu'à présent rattachés au patriarcat œcuménique de Constantinople. Depuis longtemps, déjà, des tendances se manifestaient parmi eux de se détacher de ce patriarcat, de s'affranchir de cette influence. Ils considéraient que cette tutelle ne faisait que paralyser leurs libertés, les dépouiller et les asservir, et tout cela pour les utiliser en vue d'intrigues politiques.

Or, les questions religieuses pures n'occupent nullement le Gouvernement de la Grande Assemblée nationale de Turquie. Les non-musulmans ont toujours leur liberté pleine et entière dans leurs affaires religieuses. Par conséquent, le Gouvernement ne saurait en aucun cas instituer de sa propre initiative un patriarcat orthodoxe turc. C'est aux orthodoxes turcs eux-mêmes qu'appartient la décision de créer, s'ils le jugent à propos, une communauté indépendante du Phanar et d'assembler un synode. Lorsqu'ils auront créé cette communauté et qu'ils s'adresseront au Gouvernement pour lui demander de reconnaître l'existence d'une Église orthodoxe turque, alors le Gouvernement fera le nécessaire.

Jusqu'à présent il n'en est pas encore ainsi.

Il faut bien souligner ce point essentiel que le Gouvernement persistera toujours dans cette attitude de ne pas se mêler de cette question religieuse et de ne faire aucune propagande.

Papa Efftim, en qualité de mandataire de certaines communautés, a demandé au Gouvernement de reconnaître la rupture avec le patriarcat du Phanar. Des télégrammes adressés au ministère de la Justice par certaines Églises d'Anatolie réclament également cette consécration. Mais nous ne pouvons pas considérer que ces demandes ont un caractère vraiment officiel. Papa Efftim lui-même n'a pas le droit ni la qualité pour faire une pareille démarche et c'est ce que nous lui avons fait d'ailleurs remarquer. Lorsque la communauté tout entière se sera régulièrement concertée et aura pris la décision de créer, selon toutes les formes usitées, une pareille Église dont elle présentera au Gouvernement les statuts, alors ce dernier pourra prendre une décision.

Papa Efftim s'est mêlé, au nom des Turcs orthodoxes, de certaines af-

faïres qui dépassaient beaucoup sa qualité de simple prêtre. Le Gouvernement l'a obligé à rectifier son attitude. Par exemple, il a voulu nommer des prêtres, nous l'en avons empêché formellement.

On a pu lancer la nouvelle que le Gouvernement avait proposé une loi établissant le nouveau patriarcat. Cette nouvelle est en tout point dénuée de fondement. Le Gouvernement, fidèle à la politique qu'il a toujours tenue en pareille matière, ne pourra jamais faire qu'une chose: c'est de reconnaître une Église orthodoxe turque, le jour où cette dernière aura régulièrement et effectivement été créée par les communautés elles-mêmes.

"Nous ne pourrions que nous réjouir si les choses se passent ainsi, mais encore une fois jamais, ni de près ni de loin, nous ne saurions nous mêler de l'organisation de la chose elle-même.

(Jean Schlicklin, *δ.π.*, σ. 181-2).